

ALAIN DU NAY

ROMÁNOK ÉS MAGYAROK
A TÖRTÉNELEM
SODRÁBAN

Második, javított és bővített kiadás
2008

MATTHIAS CORVINUS KIADÓ

Buffalo – Toronto

Lucian Boia (*Történelem és mítosz a román nemzettudatban* 1997) megállapítja, hogy a román történetírás hosszú ideig, különösen a kommunista korszakban, erősen egyoldalúan, a valóságtól eltérően ábrázolta a románok történetét. Boia javasolja, hogy ezen változtatni kell:

“A hazafiság a történelemben ma azt jelenti, hogy újra felépítsünk egy európai színvonalú nemzeti történelemírást, amilyennel rendelkezünk a század első felében” (Boia 1997, 294).

Itt részletesebben fogjuk tárgyalni azokat az eseményeket és tényeket, melyeket a bukaresti történészprofesszor által bírált román történetírás általában elhallgat vagy tévesen mutat be, elsősorban a románok és magyarok közötti viszony alakulásának leírásában.

Bíró Sándor a románok és a magyarok viszonyával foglalkozó könyvéhez (1975-ben) írt előszavával valljuk ma is:

“A mérgezett légkör megváltoztatása és a gyűlölködés megszüntetése csak a múlttal való őszinte szembenézés útján érhető el.” ... “Alkalmat ad mindkét félnek az önvizsgálatra és a múlt hibáinak felismerésére. A hibákkal való szembenézés pedig előfeltétele annak, hogy a fájdalmas múltat lezárva, megtisztult lélekkel induljunk el egy jobb megértésen, kölcsönös jóakaraton felépülő új román–magyar viszony kialakulása felé.”

1. A román nyelv és nép kialakulása

Történelmi adatok

Kr. u. 106-ban Traianus császár legyőzte az *Aldunától északra lakó dákokat* és 271-ig a mai Olténia és Erdély nagyobb része római uralom alatt volt (*Dacia Traiana*). Az új tartományt túlnyomó részben más római tartományokból ("ex toto orbe Romano") betelepülő kolonusok népesítették be. A rómaiak tizenegy várost és többszáz vidéki települést alapítottak ott. A római uralom idejében intenzív bányászat folyt (arany, ezüst, só, stb.) (A római Dácia részletes leírása található pl. az *Istoria României* [Románia története], 1960, 345–476. lapjain.)

A Balkán félszigeten azonban Dácia elhagyása (Kr.u. 271) után még több mint három évszázadon keresztül folytatódott a római élet. A görög nyelvterülettől (nagyjából a Jireček-vonaltól) északra lakó őslakosság — a trákok és az illírek — fokozatosan átvették a latin nyelvet. A trákokat utoljára a 6. században említik a források, és lehetséges, hogy abban az időben még beszéltek a "besszusok nyelvét" (*limba bessica*) a magas hegyek egyes vidékein. A római állam számos várost alapított és nagy utakat építtetett a hadsereg számára, melyek nagy mértékben hozzájárultak a gazdasági élet fellendüléséhez. A Balkán félszigeten alakult ki egyike az újlatin nyelveknek: a *dalmát*, északnyugaton; a latin nyelv igen erős hatást gyakorolt az *albánra*, amint azt többek között 500 kölcsönszó (számos esetben Kr.u. 300 előtt, tehát még a klasszikus latin korában átvéve) bizonyítja.

A 6. század vége felé a *szlávok* a mai Ukrajnában levő lakhelyeikről tömegesen kezdtek vándorolni a Balkán félsziget felé. A volt római városok lakossága már a 7. század közepére szlávokkal cserélődött ki. A betelepülő szlávok a helyi római lakosságtól számos latin szót — és természetesen helynevet — vettek át.

A bizánci krónikaírók a 8. században említenek Thessaloniki vidékén *blako-rékhinos*-okat, majd 976-ban Kastoria és a Prispató között (a Balkán félsziget központi részén) *vlachokat* (románokat). A következő évszázadokban mind több szó esik

vlachokról a Balkán félsziget különböző részein.

A román nyelvjárások a Dunától délre és északra

Ma Görögország északi részein, Macedonia és Albánia egyes vidékein élnek az *arománok* (néhány százezer lélek). A *megleno-románok* Bulgária délnyugati vidékén éltek az első világháborúig, azután azonban a legtöbben elhagyták lakóhelyeiket, Törökországba költözve. Az Istria-félszigeten — ma már csak néhány faluban — találjuk az *isztrorománokat*. A legnagyobb román nyelvjárás az *északi román* (“dako-román”, *daco-român*). Egy kisebb csoportjuk Szerbiában, a Timok folyó völgyében él, túlnyomó többségük azonban a Dunától északra, a mai Romániában, Besszarábiában (Moldova köztársaság), Bukovinában, a szerb Bánságban és Magyarországon (kb. 15.000 lélek) él. Már itt meg kell jegyeznünk, hogy a szerb és nyugat-bolgár területek toponimiájában ma is falvak, hegyek, vizek százaai léteznek, melyek nevei *északi román* eredetűek (lásd alább).

Kb. Kr. u. 1000-ig nem voltak nyelvjárások, hanem az összes románul beszélők együtt éltek. Ezt többek között onnan tudjuk, hogy ószláv elemek, — így pl. kb. 70 szláv szó, — melyeket hangalakjuk szerint csak Kr. u. 900–1000 előtt vehették át a románok, mind a négy nyelvjárásban megtalálhatók.

A vlachok szerb okiratokban (12–15. század)

A 12. század végétől kezdve szerb földesurak és királyok által írt adománylevelekben (*hrišov*) részletes adatokat olvashatunk a Szerbiában élt vlachokról. Silviu Dragomir (*A vlachok a Balkán félsziget északi részén a Középkorban*, 1959) 40 ilyen oklevél alapján rajzolja fel ennek a pásztorkodó és fuvaros (*kjelatori*) népnek az életkörülményeit.¹ Több adománylevél említi, hogy

¹ A fuvarozást és az utazó kereskedelmet a balkáni országokban ma is *chervănărit*-nek (rom. [elavult] *chervan* ‘vásároszekér, kalmárszekér;

vlachok és albánok egymás szomszédságában éltek. Ez a lakosság később, a 14–15. században eltűnt, de hátrahagyta helyneveinek jó részét, melyek közül számos ma is megvan a szerb azaz bolgár nyelvben: pl. Kalja – román *calea* 'az út', Valje – *valea* 'a völgy', Ursule – *ursul* 'a medve', Durmitor, a legmagasabb hegycsúcs (2528 m) Boszniában – román *dormi* 'aludni', stb. Dragomir is megjegyzi, hogy vlachok már a szlávok bevándorlása előtt laktak ezeken a területeken.

A krónikákban nincs adat arról, hogy ez a nép korábban hol élt, hogy került oda ahol először említik a feljegyzések, stb. A régészeti kutatások sem adtak kielégítő választ.

Hol alakult ki a román nyelv?

Egy magyarázatot adtak olasz utazók, akik a 15. században a román vajdaságokban járva felismerték a román nyelv hasonlóságát az olasszal. Tudva azt is, hogy Olténia és Erdély nagy része egy ideig római tartomány volt, természetesnek tartották, hogy az ott élő románok Dácia Traiana római lakosságának a leszármazottai.

Ez a *dáko-román kontinuitás-elmélet* Romániában még ma is általánosan elfogadott, bár egyes román történészek és különösen nyelvészek megkérdőjelezték. Az elméletet az *Erdélyi Iskola* tagjai (Petru Maior, Gheorghe Șincai, Samuil Micu-Klein) dolgozták ki részletesebben a 18. században. A román nyelv latin eredetének tudata mellett a kontinuitás-elmélet a román nemzeti tudat alappilléreit képezi.

Az elmélet mellett felsorolt érvek között az utóbbi időben elsősorban *régészeti leleteket* találunk. Régészek és történészek abból a feltételezésből indulnak ki, hogy római provinciális típusú anyag, pl. szerszámok, ékszerek, stb. továbbá római pénzdarabok, melyek a Kr.u. 271 utáni korszakból származnak és a volt római

---

szekérkaraván) nevezik. Számos aromán szerzett vagyont ezzel a foglalkozással.

Dácia területén kerültek felszínre, dako-román lakosság egykori jelenlétét bizonyítja. Ilyen típusú anyagot azonban a Kr.u. 1–6. századból gyakorlatilag egész Európában találtak, mivel a magasrendű római civilizáció igen erős hatást gyakorolt a kontinens népeire. Római termékeket nagy távolságra — pl. Skandináviába is — exportáltak, és *a római stílust igen sok helyen utánozták.*

A régészeti leletek egyhangú tanúsága szerint a Dáciában alapított római városokban Kr.u. 271 körül megszűnt az élet. Ugyanígy elnéptelenedett a legtöbb vidéki település is, és a temetőikben sem folytatódik a temetkezés 271 után (Protase 1980, 252). Protase (2000) szerint Erdélyben 26 vidéki dako-román település létezik, melyek 271 után is lakottak voltak. Ezek közül azonban húsz (77%) már a 4. század folyamán elnéptelenedett. Protase dako-románokat tételez fel 22 településben, melyek 271 és a 4. század vége között keletkeztek. Ezek sem voltak hosszú életűek: tizenhárom (több mint 50%) már a 4. század folyamán megszűnt. Hasonlóképpen rövid életű volt az az öt, az 5. és 6. században alapított település, melyekben Protase dako-románokat tételez fel. A helyzet hasonló a Bánságban és Olténiában is. Levonhatjuk tehát a következtetést, hogy akkor is, ha az említett településekben valóban dako-románok éltek volna, ezek rövid idő után eltűntek. — Az ötödik század után Protase szerint sincs semmi jele dako-románoknak:

“Később, az 5. századtól kezdődően, a római hagyományok eltűnnek, s az anyagi kultúra egészében ‘barbarizálódik’, egységessé válik nagy területen a Dunától északra” (Protase 2000, 70).

Hasonló változást találunk Dácián kívül is — a római birodalom bukása után az anyagi kultúra korábbi római jellege Európa többi részében is megszűnt.

A volt római Dácia területén kiásott régészeti anyag tehát nem mutatja egy római lakosság jelenlétét.

A rómaiak után a volt római Dácia területére szabad dákok,

majd gótok költöztek; a gótokat Kr.u. 380 körül elűzték a hunok. A volt tartomány területén később gepidák, majd avarok éltek, végül szlávok vándoroltak be oda.

A kontinuitás-elmélet mellett *nyelvészeti érveket* is hoztak fel. Így például Giurescu (1975, 80) fenntartás nélkül állítja, hogy a Duna román neve (Dunăre) "*a dák Dunaris névből ered*". Ha az olvasó nem ismeri az ezzel a kérdéssel foglalkozó nyelvtörténeti szakkönyveket (pl. ILR II, 1969, 367), nem tudhatja, mi a valóság: *Dunaris vagy *Donaris csak újkori nyelvészek által *feltételezett* alak, de sehol sincs leírva (tehát nem létezett). (A folyónév első tagja: *Dună-* a szlávból kölcsönzött, a *-re* eredete ismeretlen.)

Az ú.n. "*Magterületek*" *elmélete* szerint a Mócvidéken megmaradt latin eredetű szavak (pl. latin *nivis* > rom. *nea* 'hó', *pecorarius* > *păcurar* 'pásztor' stb.), melyeket másutt kölcsönzavak helyettesítenek (pl. *nea* helyett a szlávból átvett *zăpadă*), bizonyítják, hogy ezen a vidéken megszakítás nélkül beszéltek a román nyelvet. Ez azonban hibás következtetés. Másutt, pl. Munténiában is vannak öröklött latin szavak, melyek helyett pl. Erdélyben kölcsönzavakat használnak, pl.: latin *facies* > *față*, *suspiro* > *suspîn* 'szuszogok' (Erdélyben *obraz*, v.ö. ószláv *obrazŭ*, és *ofitez*, a görög nyelvből). Rosetti nyelvtörténetében (1986, 199. old.) határozottan elutasítja a Magterületek elméletét:

"számos más latin eredetű szó [...] fordul elő Munténiában és Moldovában, mely területek nem voltak romanizálva, ami megdönti Erdély feltételezett latinságát és bizonyítja, hogy itt a szavak későbbi elterjedéséről van szó."

Feltételezték *dák eredetű szavak* létezését is a román nyelvben, azonban O. Densușianu, I.I. Russu, A. Rosetti, C. Poghirc elemzései egybehangzóan azt mutatják, hogy *egyetlen román szóról sem lehet bebizonyítani azt, hogy a dák nyelvből származna* (lásd Du Nay, *A román nép kialakulása és korai története*, 2004, 104–109).²

² Poghirc (ILR 1969, 332. old.) négy román szó dák eredetét tartja

A román nép kialakulása tulajdonképpen a román nyelv kialakulása (Boia, 1997, 140); a kérdés tehát az, hogy hogyan és hol alakult ki ez a nyelv?

A latin nyelvben bekövetkezett változások a 4.-8. század között (a késői latin korszakban)

A Kr.u. 3. században a klasszikus latinban alapvető változások jelentek meg. Ezeknek (1) nyelvi és (2) szociális és politikai okai voltak: 1: Az addigi zenei hangsúly helyett a dinamikus hangsúly hódított teret; 2: a római birodalom hanyatlása, ami kedvező viszonyokat teremtett helyi változatok fellépésének és elterjedésének. A késői latin korban, tehát a 4.– 8. században, ezek a változások olyan nagy mértéket értek el, hogy a 9. század körül már nem beszélhetünk latin nyelvről, hanem kialakultak a spanyol, katalán, francia, olasz, dalmát, stb. — és a román nyelv kezdetei. A késői latin korban keletkezett szövegeknek köszönhetően elég jó

---

lehetségesnek, azonban a helyzet a következő: 1) *brusture* szláv kölcsönszó (Ciorănescu 2002, 117. old.); 2) *Micia*, *Micenses* stb. dák helynevek kapcsolatát a *mic* 'kicsi' szóval feltételezték, de a helynevek értelme ismeretlen; 3) feltételezték *zâră* 'fekete csucor', *Solanum nigrum* kapcsolatát a dák *pro-diarna* 'Veratrum nigrum' szóval, de sokkal valószínűbb, hogy a szláv *zrĭno* '(bab)szem' átvétele; 4) *doină* 'mélabús népdal' (Erdélyben és Moldovában) kölcsönszó a szlovák nyelvből. — Rosetti listájában (1986, 793. old.) négy "dák szót" sorol fel, de egyik esetben sincs a dák eredet bizonyítva és más etimológiák (görögből, albánból stb.) sokkal valószínűbbek. — Ciorănescu (2002, 450. old.) a *jupân* 'úr; gazda' etimológiáját ismeretlennek adja meg. Leír több lehetőséget (avar, szláv, latin, "autohton" eredet), majd megemlíti, hogy ezt a szót összefüggésbe hozták a Decebal dák királynak tulajdonított címmel: Diupaneus vagy Diurpaneus. E cím jelentése azonban ismeretlen és Ciorănescu azzal fejezi be elmefuttatását, hogy ha kapcsolatban volna a *jupân* szóval, akkor "... ez volna az egyetlen dák szó amely megmaradt volna a románban."

képünk van arról, hogy ez a folyamat hogyan zajlott le. Néhány példa:

(1) *Határozott névelő* nem létezett a latin nyelvben; minden újlatin nyelvben az *ille* mutatónévmásból alakult ki. A különböző időkből származó szövegekből kiderül, hogy ez a folyamat lassú és fokozatos volt;

"... a határozott névelő a közös románban a 7. század után jelenik meg, amikor biztos jelei vannak a főnévragozás újra-rendeződésének" (ILR II, 1969, 232).

(2) A *személyes névmás* birtokos-esetének használata részeshatározóként (dativus) is későn lépett fel az újlatin nyelvekben.

"Csak a késői latinnal tudjuk megmagyarázni azt, hogy *loro* az olaszban, *leur* a franciában, *lor* a románban, stb. (a latin *illorum*-ból) birtokos esetként és részeshatározóként is használatos" (Löfstedt, *Late Latin*, Oslo, 1959, 128).

(3) Az *összetett múlt* sem volt meg a klasszikus latinban; a szövegekben az 5. században jelenik meg. A latin *habeo* segédigének megfelelő segédigével (a románban *avea*) képződik, pl. olasz *ha creduto*, román *a crezut*.

(4) A késői latin korban számos *új szó* jelent meg. A kereszténységgel kapcsolatos új szavak példái: latin *quadagesima* > román *păresimi* 'nagyböjt', *paganus* > *păgân* 'pogány', *basilica* > *biserică* 'templom' a negyedik században kezdtek elterjedni. Hasonlóképpen későn terjedt el jó néhány, eredetileg a katonák nyelvében használt kifejezés: az ötödik században keletkezett szövegekben találjuk pl. *largiare*, *largare* (v.ö. latin *largus* 'nagy'). Ebből a szóból származik a román *alerga* 'szaladni'. Román *a pleca* 'elindulni, elmenni' a latin *plicare* 'összeszedni' igéből ered; indulás előtt a katonák össze kellett szedjék a sátrat. (Latin *adplicare* jelentése 'megállni, táborat verni'.) — A késői latin korban számos klasszikus korban használt szót más szóval helyettesítettek, pl. *femur* helyett *coxa* került használatba (román

coapsă, francia *cuisse* 'comb', *iecur* eltűnt,³ *uocavi* helyett *clamavi* (román *chema*, olasz *chiamare* 'hívni'), stb.

A román nyelv tehát örökölte ugyanazokat a késői latin változásokat, melyek megvannak a többi újlatin nyelvben. Ennek magyarázata csak az lehet, hogy a románok ősei a késői latin korban szoros kapcsolatban éltek a többi latinul beszélő néppel.

A szakirodalomban számos állítást találunk arról, hogy a dako-románok kapcsolatban voltak az Aldunától délre élő római lakossággal. Így pl. Rosetti (1986, 82) állítja, hogy

..."a kapcsolat a nyugati római világgal megvolt, könyvi (szellemi) vagy vallási téren a 7. századig [még a 7. században is]. Eddig az időpontig a latin nyelv továbbra is hivatalos nyelv volt Daciában és Moesiában."

Ezt a feltételezést a következő érvekkel támasztotta alá: több római erőd építése a Duna északi partján, egyes területek elfoglalása a folyótól északra, régészeti leletek (római készítésű tárgyak, római pénzdarabok), melyek mutatják, hogy árucseré folyt a birodalom és annak határain kívül fekvő területekkel, stb. Ismeretes, hogy a 4. században Nagy Konstantin megszállás alatt tartotta az Alduna és a Novac-sáncvonulat közötti területet (kb. 40 éven keresztül). D. Tudor állítja (*Dacoromania* I, 1973, 149–161), hogy a birodalom jelenléte Dacia déli vidékein Kr.u. 271 után is nagy jelentőségű dokumentációt jelent a dako-román kontinuitás kérdésében. Ugyanezt az állítást találjuk Frâncu cikkében is (*Lexicon der Romanischen Linguistik* II, 2, 1995, 8). Justinianus császár (Kr.u. 527–565) tervei az Aldunától északra fekvő vidékek

---

³ Klasszikus latin *iecur ficatum* jelentése 'fügével hízlalt liba mája'. A *ficatum* melléknév főnévvé alakult minden újlatin nyelvben: román *ficat*, olasz *fegato*, francia *foi*, spanyol *higad*. (Több példa található H. Mihăescu cikkében: 'La langue latine dans le sud-est de l'Europe', *Aufstieg und Niedergang der Römischen Welt* 29:2, 1983; a keresztény terminológiáról lásd Kramer, 1998, 15–22.)

elfoglalására és megszervezésére, amint azok kiderülnek ezen császár által kiadott törvények gyűjteményéből (*Novellae*) szintén azt bizonyítanák, hogy Bizánc tevékenységét a 6. században "nem lehet csak névleges uralomként felfogni". ..."e két okmány értékében nehezen lehetne kételkedni" (Ligia Bârză 1980, 968).

Az érvként felsorolt tények magukban véve helytállóak, de a belőlük levont *következtetés* (szoros kapcsolatok az Aldunától északra és délre élő lakosság között) teljesen *alaptalan*. Nincs semmi bizonyíték kulturális vagy vallási kapcsolatokra az Aldunától délre élő latinul beszélő nép és egy latinofon nép között a volt Dáciában, sem arra, hogy pásztorok északról délre vándoroltak volna a nyájaikkal. Kr.u. 271 után a latin nyelv hivatalos nyelv volt a Dacia elhagyásakor szervezett Dacia Ripensis és Dacia Mediterranea tartományban a Dunától *délre*, de nem attól északra. A birodalom erődítményeket épített az Alduna északi partján (is), – részben gazdasági előnyök szerzése érdekében, de különösen azért, mert *védekeznie kellett a vándornépek meg-megújuló betörései ellen* (lásd pl. D. Tudor 1968, 340–341. old.).

Mindebből *következik*, hogy *a román nyelv beszélőinek ősei a késői latin korban (tehát a 4–8. században) a római birodalom területén éltek.*

A birodalom melyik részében éltek a románok ősei?

A román és az albán nyelv közös elemei.

A 12. század végétől a 15. század egy részéig szerb királyok és földesurak által kibocsájtott adománylevelek tanúsága szerint ebben a korszakban Szerbiában a vlahok együtt éltek albánokkal (lásd S. Dragomir, fennebb, 5–6. oldal). A román és az albán nyelvben meglevő hasonló vagy azonos elemek azonban szoros és hosszantartó kapcsolatokról tanuskodnak *sokkal korábbi* időszakokban. A *hangtanban*: mindkét nyelvben megvan az *ă* (albánul írva *ë*) hang [a magyarban nem létező, kb. az *e* és az *ö* között álló hang], és használata nagy mértékben azonos, pl. a határozott – határozatlan megkülönböztetésben: román *fată*,

albán *vajzë* [egy] leány', rom. *fata*, alb. *vajza* 'a leány'. Mindkét nyelv megőrizte a latin *u* magánhangzót (ez pl. az olaszban *o*-vá alakult): pl. latin *fūrca* > román *furcă*, albán *furkë* 'villa' (de olasz *forca*). Azonos hangtani változások, — mint pl. latin *coxa* > rom. *coapsă*, alb. *kofshë* ('comb') (de olasz *coscie*); latin *servire* > rom. *șerb* ('szolga'), alb. *shërbëj* ('szolgálók') (az olaszban megmaradt a *-v-* : *servire*).

E két nyelv szerkezetében is sok egyezés van: a határozott névelőt a szó végére teszik és használatának szabályai részleteikben is egyeznek. Ez nem lehet spontán, egymástól független nyelvfejlődés eredménye (lásd pl. Çabej 1959, 531. oldal). Számos közös rag található a románban és az albánban: pl. román *-esc*, albán *-ish* (pl. rom. *românesc* 'román', alb. *çobanisht* 'pásztor módra'), rom. *-oane*, alb. *-onje* (pl. rom. *lupoane*, alb. *ujkonjë* 'nőstény farkas', rom. *-ză, ță*, alb. *-zë, -cë* (pl. *coacăză*, alb. *kokazë*), stb.

Számos latin eredetű szó ugyanazt a jelentésváltozást mutatja a románban mint az albánban: latin *conventus* 'gyűlés' > rom. *cuvânt* 'szó', alb. *kuvëndoj* 'beszélék'; lat. *falx* 'sarló' > rom. *falcă*, alb. *felqinë* 'állkapocs'; lat. *hora* 'óra' > rom. *oară*, albán *herë* '-szer, -ször', pl. rom. (*de*) *două ori*, alb. *dy herë* 'kétszer' stb.⁴ lat. *draco* 'sárkány' > rom. *drac*, alb. *dreq* 'ördög'; lat. *palus* (genit. *paludis*) 'mocsár' > rom. *pădure*, alb. *pyll* 'erdő', lat. *mēridies* 'dél' > rom. *meriză*, albán *mëriz* 'az állatok déli pihenője'; lat. *turma* 'lovas-csoport' > rom. *turmă* 'nyáj', alb. *turmë* 'falka; embertömeg' ('"hogya mikor ment át ez az eredetileg valószínűleg katonai szakszó a pásztorok nyelvébe, azt nem lehet pontosan megállapítani" [ILR II, 1969, 164. old.]);

"Habár a román és az albán nyelvben fennmaradt latin elemek

4 Densusianu említi, hogy *doi ora* 'kétszer' előfordul egy, a 13. században velencei tájszólásban írt versben, tehát ez egy közös kifejezés a románban, a velencei tájszólásban és az albánban.

nem határoznak meg egy bizonyos területet, mely rendszeresen és állandóan eltérő volna a nyugati neolatin nyelvektől”, ezen elemek között “fontos egyezések állanak fenn a nyelvi struktúra, megoszlás, és a jelentéstani fejlődés terén” (Vătăşescu 1997, 517). Ezek az egyezések utalnak arra a latin idiomára, melyből a román nyelv kialakult s melyből az albánok számos elemet vettek át.

A fentiekben a két nyelvben közös vagy hasonló elemeknek csak egy nagyon kicsi részét ismertettük; ezek összessége alapján G. Schramm levonta a következtetést:

"Ezen egyezések ui. — mivel a nyelvi jelenségeknek úgyszólván valamennyi válfaját felölelik — olyan feltűnően nagy számúak és olyan jelentősek, hogy nagy valószínűséggel lehet belőlük egy évszázadokon át tartó, kettős irányú és igen intenzív kölcsönhatásra következtetni" (Schramm, *Korai román történelem* 1997, 49. [a német eredetiben 308.] old.).

Hol éltek az albánok ősei?

G. Schramm (1997, 308. old.) szerint a Balkán félsziget központi részének magas hegységében; lényegében ugyanezt a felfogását vallja Rosetti (1986) és a legtöbb más szerző. (Egyes albán szerzők a mai Albánia egyes részeit is ősi albán területeknek tartják.)

A Balkáni Nyelvi Közösség

Az albánon kívül a román nyelv a többi balkáni nyelvvel is igen sok egyezést és hasonlóságot mutat: a görög, a bolgár és kisebb mértékben a szerb nyelvvel.

Következtetések

Amit itt elmondtunk, tömören le van írva a *Román nyelv nyelvtaná*-ban (*Gramatica limbii române*, II. kötet, 1966, 506):

"§ 1071. A román nyelv szerkezete latin, ugyanúgy, mint az összes újlatin nyelv. A latinnal szemben fennálló különbségek

a legtöbb esetben a *késői latin korban* megnyilvánuló egyszerűsítésre és világosságra törekvés következtében jöttek létre; *az eltérések a latintól elvileg minden újlatin nyelvben közösek*: a főnév és a melléknév bonyolult alakjainak egyszerűsítése, egy határozott és egy határozatlan névelő kialakulása..." (stb.; kiemelés tőlem).

"Ezek a folyamatok azonban nem mindig vezettek ugyanolyan mértékű változásokra a románban, mint a többi újlatin nyelvben, a román nyelvre pl. jellemző, hogy a főnévragozás gazdagabb (több különböző végződés a többesszámban, ..." (stb.)

"Vannak olyan eltérések a latintól, melyek szláv hatásra jöttek létre, vagy *jellemzőek a balkáni nyelvekre*, s melyek így hozzájárulnak a román nyelv és a többi újlatin nyelv között fennálló különbségekhez" (kiemelés tőlem).

"Azok a nyelvtani sajátosságok, melyek a román nyelvet *a különböző nyelvcsaládokhoz tartozó balkáni nyelvekhez közelítik (bolgár, albán, újjörög)*, a hátrahagyott határozott névelő, a főnévi igenév (infinitívus) helyett a kötőmód (conjunctívus) gyakori használata, valamint a birtokos eset (genitívus) használata részeshatározóként (datívus)" (kiemelés tőlem).

"Vannak azonban csak a román nyelvben előforduló újítások, mint pl. a semleges nem kifejezésének a módja, a birtokos- és a mutatónévmás szerkesztése, egy bizonyos nyelvtani kategória jelölése több eszközzel (hangtani változások a szó gyökében + ragok; a főnév enklitikus névelője + a hozzátartozó melléknév előtti mutatónévmás, stb.)"

A román nyelvben tehát – ugyanúgy, mint a többi újlatin nyelvben – megvannak a késői latin (3-8. század) elemei. Az eltérések a többi újlatin nyelvtől részben szláv hatásra jöttek létre, részben közösek a Balkán félsziget nyelveivel (albán, görög, bolgár); a román nyelven belül kialakult újítások száma és jelentősége kisebb.

A szláv hatás a román nyelvre

“Az a szláv nyelvjárás (*a szlávisták között általános az a felfogás, hogy ezt a Dunától délre beszélték*), amelyből a román nyelv az első szláv elemeket kölcsönözte, a régi vallásos írásokból ismert nyelvhez (‘Altkirchenslavisch’) lehetett hasonló.” (Densusianu román nyelvtörténetének 1975-ös kiadásához [866. old.] V. Rusu által írt megjegyzés; kiemelés tőlem.)

Tehát a szláv hatással foglalkozó szakemberek egyhangú véleménye szerint az ószláv hatás (kb. Kr.u. 900–1000 előtt) a Balkán félszigeten érte a román nyelvet. Ez egymagában meghatározza, hogy hol éltek abban az időben a románok ősei.

Az északi románban azonban sokkal több szláv elem van egy későbbi korból: a 11–13. században beszélt bolgár nyelvből. Hogy csak a szavaknál maradjunk: Macrea (*Transilvania*, 73, 1942) 24.311 szó között 20.7% latin eredetűt és 16.4% szláv eredetűt talált. — Az alapszavakat, melyekből a származékszavakat vezetik le, I.I. Russu vizsgálta (*Dacoromania* I, 1973, 196. old.): latin eredetű 1.550, szlávból átvett több mint 2.000.

Képet ad a szláv hatás mélységéről már néhány szó felsorolása is: *obraz* ‘arc’, *nevastă* ‘fiatal menyecske’, *drag* ‘kedves’, *iubi* ‘szeretni’, *baștină* ‘szülőföld’, *obște* ‘közösség’, *da* ‘igen’, stb. — mind szlávból átvett román szó. Görög és latin eredetű szavak mellett az északi román vallási terminológia jó része a szlávból kölcsönözött. Mihăilă (*Studi*, 1973, 126. old.) 79 ilyen szót sorol fel, pl. *duh* ‘lélek’, *rai* ‘paradicsom’, *sobor* ‘zsinat’, *episcop* ‘püspök’, *mănăstire* ‘kolostor’, *jertfă* ‘áldozat’, *idol* ‘bálvány’, stb.

Kérdés, hogy *hol* érte az északi románt ez a hatalmas szláv befolyás? *Bulgáriában* gazdag egyházi élet folyt; a 12. században pedig a nép lázadását Bizánc uralma ellen a Bulgáriában élő *vlach* pásztorok kezdték el, akik 1187-ben bolgárokkal együtt megalapították a második bolgár cárságot. Bulgária a 9. században kiterjesztette hatalmát a mai Havaselveire és a mai Erdély déli

részeire, de már a 10. században besenyők foglalták el Havaselve nagy részét, Erdély központi részeiben pedig a magyarok telepedtek meg. Tudjuk, hogy a 10–12. században nagy számú, erőteljes román (vlach) lakosság élt Bulgáriában. Ennek a népcsoportnak katonái és erődítményei voltak; a 12. században Bulgária lázadása a bizánci elnyomás ellen tőlük (és a kunoktól) indult ki. Asan és Petru második bolgár: *vlach-bolgár* császárságát ők alapították a bolgárokkal együtt.

A fent vázolt erős szláv hatás az északi román nyelvre csak a bolgár államban, annak egyháza jelenlétében mehetett végbe, a 10–12. században.

A 12. század vége felé kezdődött a vlachok vándorlása észak felé, sokszor kun segítséggel. Ebben az időben ugyanis kunok laktak a mai Havaselve és Moldva területén; a román nyelvben kun szavak (pl. *beci* 'pince, börtön', *sur* 'szürke', *toi* 'tetőpont'; és helynevek (pl. Bărăgan, Teleorman < *teli orman* 'vad, sötét erdő', Caracal < *kara* 'fekete', *kal* 'vár') képviselik — a szlávokon kívül — az első, az Aldunától északra élő néptől közvetlenül átvett földrajzi neveket és szavakat.

2. Hogyan alakult ki Erdély lakossága?

A **szlávok** megjelentek és letelepedtek az egész Kárpát-medencében, tehát az egész mai Románia területén is. Erdélyben 900–1000 táján kevesen voltak; nagyrészt a hegysek és a füves területek határvonalán, a nagy folyók partjain és a mocsarak környékén laktak. Erdély legnagyobb részében beolvadtak a magyarságba. Szolganép voltak, de miután Szent István (997–1038) megparancsolta, hogy keresztény rabszolgát senki sem tarthat, szabadokká lettek (Jancsó 1931, 37. old.). Délnyugaton (Krassó-Szörény, Hunyad) részben az 1200 után érkező román-ságba olvadtak bele: itt tíz közvetlenül szlávól átvett román folyónév van és Gyulafehérvár régi román neve: *Bălgrad* ('fehér

vár) is közvetlenül a szlávból van átvéve.

A **magyarok** a 9. században Etelközben, a Fekete tenger nyugati részétől északra fekvő területen éltek és a 9. század végén nyugat felé, a Kárpátmedencébe vándoroltak. A mai magyar Alföld keleti részén, a Nyírségtől Biharon, Zarádon (Zerind árpádházi herceg nevéből elnevezve) Aradon, Temesén át az Aldunáig honfoglaláskori magyar temetőket és sírokat ástak ki (*Erdély rövid története*, 1989, 107. old.) és ezen a területen több tucatnyi falu viseli magyar törzsek nevét (Kér, Jenő, Tarján, Keszi, stb.). Bíborban született Konstantin bizánci császár 950 körül írt szövegében az áll, hogy ezen a területen “Türkök” = magyarok élnek.

Erdélyben csak 3 magyar törzsnévi település van (Doboka és Kolozs megyében). Magyar fegyveresek 10. századi temetőit Kolozsvárt, Aranyosszéken, a Maros középső folyása mentén és a Székelyföld déli részében, különösen Háromszék (ma Kovászna) megyében tárták fel a régészek. Ugyanott és a Küküllők mentén 10. századi magyar fejedelmi és vezéri szállásokat tártak fel (*Erdély rövid története*, 1989, 117–124. old.).

A 11. század vége felé szervezett magyar lakosság élt a Szamos völgyében, a Maros völgyének központi és nyugati részében, Gyulafehérváron és környékén.

A **székelyek** minden valószínűség szerint egy török eredetű törzshöz tartoztak, mely még a honfoglalás előtt csatlakozott a magyarsághoz. Feladatuk az ország határainak őrzése volt. Így a határ mentén mindenütt voltak kisebb-nagyobb csapatokban. Oklevelekben az első ma ismert említés Magyarország nyugati és északnyugati határszélein lakó székelyekről szól. Keleten a legkorábbi oklevél Bihar-megyében említi őket, ahol ma is megvannak egyes helyneveik. A (11.)–12–13. század alatt kelet és délkelet felé vándoroltak, megfelelően annak, hogy Magyarország határai a Kárpátok felé tolódtak; végül a mai Székelyföldön telepedtek le, valamint Aranyosszéken.

A székelyek feladata a következő századokban mind fontosabb

lett. A határvédelemben főszerepet kaptak; mint harcra termett, fegyelmezett nép, a magyar királyok, (különösen az árpádháziak) nehéz helyzetekben mindig kihasználták szolgálataikat.

A székelyek megtartották ősi nemzetségi szervezetüket. Egyenjogúak voltak, az állammal szembeni kötelességük csak a katonáskodás volt. A föld inkább nemzetségi birtok volt, mint magán. Betelepülésük idején szarvasmarha-tenyésztők voltak: évente egyszer ökoradót fizettek a királynak. Az ökröket Marosvásárhelyre (*Novum Forum Siculorum* a középkori okmányokban) hajtották, ahol Magyarország első céhei alakultak meg (700 évvel ezelőtt): mészárosok, cserzővargák, szücsök. Nem megyékbe, hanem *székekbe* voltak szervezve.

Szent István király (997–1038) a magyarokat keresztény hitre térítette és megalapította a magyar királyságot. *Ennek Erdély elejétől fogva része volt*, bizonyos autonómiával, az erdélyi vajdát ugyanis rendszerint a magyar főnemesség köréből választották. A vajda csak a magyar királynak volt alárendelve.

A helynevek. Mindenütt a világban a helyi lakosság megnevezi a folyókat, a hegyeket, a településeket. Ha egy bizonyos területen később egy más nyelvet beszélő népesség települ le, az új lakosok rendszerint átveszik ezeket a hely- és földrajzi neveket, s a saját nyelvükhöz igazítva mondják ki azokat. Ez történt Erdélyben is.

Miután a rómaiak elhagyták Dácia tartományt, az idő teltével a régi földrajzi- és helynevek eltűntek. A népvándorlás korában betelepült népek — gótok, hunok, gepidák, avarok — által adott nevek sem maradtak fenn. Ezek a népek ugyanis aránylag rövid ideig éltek itt, a népsűrűség nem volt magas. Kivételt képeznek a nagyobb folyók nevei. A szlávok által adott és használt nevek egy részét a 9. században betelepülő magyarok átvették, de természetesen sok új nevet is alkottak; kivált helységneveket, valamint a kisebb vizek nevét. A magyar nevek nagy részét később átvették a betelepülő románok.

A magyarság személynéveket, valamint népneveket használt helynevek képzésére (“puszta személynévek”, pl. Jenő, Keszi, Keszi stb., a románok által néhány évszázaddal később átvéve: Ineu, Chesău). Később, a 11. századtól kb. a tatárjárásig (1241) a személynévekhez *-d* vagy *i*-képzőt téve képeztek helyneveket. Ezek a nagyrészt korán keletkezett helynevek nagy számban fordulnak elő az egész Erdélyi medencében, lásd pl. Popescu, *Limba Română* 24:3, 1975; és később a románok is átvették azokat: pl. *Élesd* (> román Aleşd), *Erősd* (> Ariuşd), *Kövesd* (> Cuied, Cuiuşd); *Apáti* (> román Apatiu), *Németi* (> Nempti), stb.

A 11 század végén az erdélyi magyarság egyik tömbje és politikai szervezete a Szamos völgyében, valamint a Maros völgyének középső és nyugati részében Gyulafehérvár körül élt, a másik, a székelyek, a két Küküllő és az Olt felső folyása völgyeiben.

A román helynevek nagy része a magyarból kölcsönzött, vagy a szlávból magyar közvetítéssel. Például: *Várad* < Oradea, *Segesvár* > Sighişoara, *Kozárvár* > Cuzdriouara, *Hunyadvár* > Hunedoara, *Kővár* > Chioar, *Vásárhely* > Oşorhei (Murăşoşorhei, ma Târgu Mureş), *Komjátszeg* > Comăţig (ma Comseşti), *Malomszeg* > Molonsăg, *Gorbó* > Gărbău, *Kalota* > Călata etc.

Különös figyelmet érdemelnek a kisebb vizek nevei, melyek szintén a magyarból kölcsönöztek: pl. *Sajó* (régén *Savjó* = sós víz) > rom. Şieu, *Lápos* > Lăpuş, *Békás* > Becaş, Bicz, *Aranyos* > Arieş, *Berettyó* (régén Berekjó) > Barcău, *Nádas* > Nădaş, *Almás* > Almaş etc.

Mindezek a hely- és folyónevek, Erdély magyar nevével együtt (lásd alább), kizárják a dako-román kontinuitás elméletét. Ştefan Pascu szerint ez a megállapítás helytelen, mert a szlávok és a magyarok lefordították az ősi román neveket. Ez a feltevés azonban a román hatóságok által 1920 után folytatott tevékenységén visszavetítése a távoli múltba: nagy számú helynév magyar nevért románosították vagy román nevekkal helyettesítették. Feltételezése bizonyítására Pascu kitalált több nevet: pl. Almás >

rom. Almaş “valamikor” román *Meri* volt, Kapus > Căpuş ugyanígy *Poarta*, Korpád > Corpadea pedig *Tărîţel* [rom. *tăriţe* ‘korpa’] stb. (Pascu, *Voievodatul Transilvaniei* II, 489–490).

Erdély neve: az első okmány, melyben az *Ultra siluam* név előfordul, 1075-ből való; jelentése “erdőn túl”. Ugyanabban a században jelenik meg *Partes Transsilvaniae* (“erdőn túli részek”) és azután a magyar királyság abban az időben latinul írt okmányaiban ezzel a névvel (*Transsilvania*) jelölik Erdélyt. A nép nem használta a latin nevet, az pontos fordítása a magyar *Erdőelve* (“erdőn túli terület”) névnek. Ezt először Anonymus 12. század végén keletkezett krónikájában olvashatjuk: *Erdeuelu*. Erdély magyar nevét németre is lefordították: 13. és 14. századi okmányokban olvasható *Überwald*, *über Walt* (“erdőn túl”). Később a szászok saját nevet adtak az országnak: *Siebenbürgen*.

Erdély népi román neve *Ardeal*. Ennek első ismert előfordulása egy 1432-ben készült okmányban olvasható: *Ardeliu* (Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*, I, 22. old.). Nyilvánvaló, hogy ez a magyar *Erdély* átvétele. Az újabb korban a hivatalos szóhasználat a *Transilvania* nevet részesíti előnyben, ami a magyar királyság okmányaiban használt latin alak átvétele.

A szászok. A Küküllők alsó folyása, az Olt és a Maros közötti terület Szászvárosig, valamint északkeleten Beszterce vidéke a 12. században gyéren lakott volt. Ide II. Géza 1140–1150-től kezdődően Flandriából és a Rajna alsó folyásáról telepített németeket. Ezek voltak a szászok ősei, akiket a II. Endre által kiadott *Andreanum* (1224) egyesített egységes néppé. Fejlett iparuk és kereskedelmük volt, minden középkori erdélyi várost ők alapítottak. Délen védelmi szerepük is volt. Régi szokásaik szerint éltek; önmagukat kormányozták, székekbe szervezve. A szászok által benépesített terület *Königsboden*-nek (király földje) nevezték, melyhez négy közigazgatási terület tartozott: *Altland* (Szeben vidéke), *Burzenland* (Barcaság, románul *Țara Bârsei*, Brassó környéke), *Weinland* (a két Küküllő között) és *Nösnerland*

(Beszterce vidéke).

Így alakult ki Erdélyben a három nemzet. A tatárjárás előtt semmi kapcsolat sem volt közöttük.

A magyarok *jogilag és politikailag nemesek* voltak. Később kialakult egy másik fajta nemesség: *a király vármegyéket szervezett* (Szolnok és Fejér, később Doboka, Kolozs, Torda, Küküllő, Hunyad). A megyeközpontban királyi vár volt, ezek személyzete (tisztségviselők, várjobbágyok) alkották később a nemességet (*homines vel iobagiones regis*).

A középkorban az *egyháznak* rendkívül fontos politikai szerepe volt. Birtokai voltak, katonákat tartott, tehát világi úrként (is) lépett fel.

A gyakori betörések keletről állandó harcokat okoztak. Aki ezekben kiemelkedett, nemességet kaphatott. A másik lehetőség, amivel birtokot kaphattak: az uralomért harcoló király-jelölteknek segíteni. Így kialakult egy nagybirtokos — kiskirály — réteg. A nemesség öröklődött.

A királyi vármegyék jelentősége a 13. század elején csökkent, ugyanis a király a helyi uraknak, vajdáknak adományozott birtokokat. Így alakult ki a nagybirtokos osztály; a főnemesek (*Erdély rövid története*, 1989, 176. old.).

3. Az első román kenézségek havaselvén

Ezeket először IV Béla magyar király 1247-ben kiadott oklevele említi a Déli Kárpátokban, nagyobb részben a gerinctől délre (részben Hátszegen is): Litovoi, Farcaș (Farkas) és Ioan (János), Seneslav; a magyar király fennhatósága alatt (Giurescu 1975, 169. old.). Önálló katonai szervezetük volt. A 13. század második felében a magyar királyi hatalom gyengült. Havaselve gazdasága erősödött, kialakult egy földesúri réteg. Ezeknek érdekük volt egy központilag irányított, erős hadsereg, mellyel a saját népük fölötti uralmat és a magyar és tatár fennhatóságot is ki tudták védeni. Végül 1324-ben Basarab vajda egész Havaselve

“nagy vajdája és ura” lett Câmpulung székhellyel. Unokája, Vladislav, Nagy Lajos magyar király hűbérese, akinek a király “átengedte Szörény várát és neki adományozta az erdélyi Fogaras és Omlás birtokokat” ... [Vladislav tehát a hűbéresi viszony árán] “udvartartásával, nemeseivel, jobbágyaival és rabjaival együtt megvetette a lábát Magyarország keleti részén, Erdélyben” (Kosztin 1989, 68–69. old.).

A 14–15 században élénk kereskedelmi kapcsolat alakult ki Erdély és Havaselve között. Havaselvén ebben az időben kevés kenyérgabonát termeltek, fejletlen volt a különféle eszközök készítése is. Ezeket Erdélyből kellett behozni, míg a (nagy részt szász, részben székely) kereskedők élőállatokat, állatbőröket, viaszt, túrót, sóshalat szállítottak Erdélybe. A magyar királyok évszázadokon át követett törekvése Havaselve hűbéri alávetésére részben ezzel magyarázható, a török megjelenése után azonban a védekezés szükségessége is indokolta azt (Bíró, 1973, 24. old.).

4. A tatárjárás

(1241–1242) óriási pusztítást okozott Erdélyben. A tatár seregek a Vereckei szoroson és a Barcaságon keresztül törtek be; visszamenet a magyar alföldről a Maros völgyén keresztülmenve azt tovább pusztították. — IV. Béla magyar király a tatárok elvonulása után újraépítette az országot; átszervezte az ország védelmét, királyi várak helyett a hegyekben épített várakat. Erdély benépesítésére embereket hoztak be Magyarország más vidékeiről és külföldről is; és számos román telepedett be (lásd alább). Nem ok nélkül nevezik 4. Bélát a “második honalapító”-nak.

5. A románok Erdélyben

III. Endre 1291-ben országgyűlést tartott Gyulafehérváron: ez volt az az Erdélyben élő magyarok, székelyek és szászok első közös gyűlése. Követte több, pl. 1298-ban Magyarországon tartott országgyűlésre meg volt hívva a három nemzet. III. Endre 1293-

ban kelt oklevelében olvasható, hogy

“...a velünk levő országnagyok beleegyezésével azt határoztuk, hogy valamennyi vlach, bárkinek a birtokán legyenek is, Székás nevű királyi birtokunkra vitessék vissza” (Jancsó, 1931, 48).

Ekkor még csak a királynak volt joga vlachokat telepíteni. Az is meg volt határozva, hogy a vlachok *juh-ötvenedet* fizetnek. Ez az állandó jellegű adó még abból az időből származott, amikor a Balkánon éltek. A *jus valachicum* része volt, ez a vlachok joga jogi rendszer a régi idők alatt kialakult hagyományon alapult. Sem a földesurak, sem a király nem avatkozott bele a kenézek helyi bírói működésébe; a *jus valachicum* még sokáig érvényben volt a románok megtelepedése után is Erdélyben.

A románok nagyobb tömegekben a tatárjárás után kezdtek Erdélybe vándorolni, mégpedig Hunyad-, Krassó-Szörény- és Fogaras-megyébe. Eleinte csak a királyi birtokokon települtek le, majd a király engedelmével a püspök és a káptalan birtokain is. Csak Nagy Lajos (1342–1382) idejében telepíthettek a földesurak és a városok is románokat. Egy nemzetség szállása a *cătun* (katun) volt, élén a kenézzel. A kenéz tehát embereket telepített be, s ezért a királytól földet kapott. Nagy Lajos egyik oklevele 1350-ből: “remélvén hogy az ő szorgos gondosodásuk által vlach falvaink sok lakost nyernek, adjuk a kenézséget”. A kenézség öröklődő tisztség volt. A föld nagyságától függően a kenézek rangja is különbözött. Ahol több kenéz volt, ott vajdát választottak, vagy a várispán nevezett ki vajdát (Hunyad, Máramaros), és akkor ez volt közvetlen kapcsolatban a királlyal.

“A XIV. és XV. századból származó oklevelek arról tanuskodnak, hogy a kenézek között nagyon sok erőszakoskodó ember volt. Számtalanszor megtörténik, hogy *egymás házára törnek, azt felgyújtják és az értékesebb tárgyakat elrabolják*. Emberölés, gyújtogatás, idegen jószágon való prevarikálás napirenden van közöttük. Az erdélyi püspök több ízben panaszkodott, hogy a püspöki és káptalani jószágokon lakó kenézek szántóföldeket,

kaszálókat adogatnak el, mintha az övék volna; *alattvalóikat új terhekkal nyomorgatják*, sőt a földesúri hatóság alól még fenyegetésekkel is ki akarják vonni magukat” (Jancsó 1931, 63. old.; kiemelés tőlem).

Máramaros román népessége azoktól a vlachoktól származik, akiket Kun László magyar királynak küldtek 1284–1285-ben az Ibar folyó vidékéről Konstantinápoly urai. A magyar sereggel együtt ezek a Tisza felső folyása vidékén megverték az ott betörő tatárokat. Mivel nem akartak visszatérni hazájukba, a király letelepítette őket Máramarosban (a *régi orosz krónikák* szerint, Jancsó 1931, 61. old.).

A 14. század közepén a Baia székhellyel létrejött katonai határőrvidék élén Dragoş máramarosi vajda állott. 1359-ben Bogdan máramarosi vajda áttelepedett Moldvába és elfoglalta a vajdai széket. Ezzel megalakult a *moldvai román fejedelemség*, kezdetben csak a Máramarossal szomszédos részeken. Nagy Lajos magyar király nem tudta megakadályozni elszakadását oszágától és önállóságát.

Az erdélyi románok száma a 14. században.

Az 1332–1337. évi pápai tizedjegyzékben Erdélyben 950 tizedfizetésre kötelezett parókiát jegyeztek fel. Mivel Pascu szerint (1984, 60) ugyanakkor “kb. 3.000 település volt Erdélyben (több mint 2.550 települést említenek okmányokban 1350-ig)” kb. 2000 településben nem katolikusok, hanem ortodox románok vagy rutének laktak. Ez azonban *hibás következtetés*. Mint ma, abban az időben is a legtöbb katolikus parókiához tartozott egy-két fiókegyházközség. A római katolikusok által lakott települések száma tehát lehetett 2.550 körül, ami a települések teljes száma volt 1350-ben.

Görögkeleti templomokat a *13. század végén kezdtek építeni Erdélyben*: Densus (Densuş) és Zeykfalva (Streiu); majd Sztrigy-szentgyörgy (Streisângeorgiu) 1313-ban, stb. (Giurescu 1975,

VI. Kelemen pápa 1345-ben felszólította a ferencrendi szerzeteket arra, hogy térítsék a románokat a (római) katolikus hitre, de ezek az ortodox klérus vezetésével keményen ellenálltak. Későbbi hasonló törekvések katolikus részről (pápa, magyar királyok stb.) is eredménytelenek maradtak.

6. A hűbéres társadalom (a feudalizmus)

Magyarországon a birtokjogot II. András Aranybullája szabályozta (1222) nyugati típusú szigorú jogi kodifikáció szerint. A 14. században a királyi vármegye jelentősége csökkent, a legtöbb föld nagybirtokosok kezére került. Ezért a nagybirtokos nemesség volt kötelezve katonák kiállítására és ellátására (ez volt a rendszer Nyugateurópában is). Nagy Lajos idejében megerősítették az *ősiségi és az ellenállási záradékot*, ami a nemességnek nagy mértékű hatalmat, önállóságot adott a királlyal szemben. Gr. Ureche csodálta az erdélyi és a lengyel nemesi szabadságot (“a magyarok bíraskodása nagyon igazságos”) és keserűen bírálta a hazai viszonyokat:

“Moldvában elveszhetsz számonkérés, ítélet, bűn nélkül; a vajda egy személyben bíró, vádló és a törvény végrehajtója” (idézi Makkai 1989, 129–130. old.).

A román vajdaságokban a fejedelem a földbirtok korlátlan ura, aki a föld egy részét adja hű embereinek, megszabott időre. Csak később, a 15. század vége felé adtak birtokot örökölhető (örök)birtokul — ez volt az *“uric”* (a magyar *örök* szóból). Szigorú birtokjogi kodifikáció hiányában minden birtokjogi aktus megerősítéséhez fejedelmi hozzájárulás kellett (ami rendszerint nem ment ajándékok nélkül).

A jobbágyok — Moldvában *“vecini”*, Havaselvén *“rumâni”*, — a 16. század végéig szabadok voltak. A fejedelmet támogatta az ország legvagyonosabb bojáraiból álló *fejedelmi nagytanács*. Az egyháznak nem voltak földjei és alá volt rendelve a vajdának. Viszont a vajdák az egyház patrónusai is voltak, számos kolostort

alapítottak. Karok és rendek nem voltak a vajdaságokban, tehát — *valami parlament-féle, mint Magyarországon és Nyugat-európában — itt nem létezett.* Egy másik különbség az volt, hogy bár a vajda széke örökletes volt, nem volt szabályozva *az öröklés rendje* (pl. az elsőszülöttségi jog alapján), ami gyakorivá tette *több* trónkövetelő fellépését.

7. Az 1437. évi parasztlázadás — a kápolnai unió

A 15. században Európában több lázadás volt a földesúr kizsákmányolása ellen. Nagy Lajos magyar király 1365-ben a jobbágyokat kivette a királyi ispánok hatósága alól és a földesurak bíraskodása alá helyezte; ezek elvették a szabad költözködési jogot. Az elégedetlenség azonban még nagyobb volt *az egyházi birtokokon*: a püspök pénzben követelte a tized fizetését, amit az elszegényedett földművesek nem tudtak teljesíteni. 1437-ben Erdély középső részein kitört *a vármegyékben lakó jobbágyok* lázadása. Eleinte győzelmesen küzdöttek a vajda hadai ellen, de miután a nemesség segítségül hívta a székelyeket s a szászokat (akiknél nem voltak jobbágyok), a lázadást elfojtották. A három nemzet *1437-ben Kápolna községben* (Szolnok-Doboka megye) a teljes politikai egyenjogúság alapján egyezséget kötött. Ez alkotta alapját Erdély későbbi közjogának. *Erdély autonómiáját* törvénybe foglalták és kölcsönös segélyadásra kötelezték magukat a török ellen. Az egyezmény meghatározta a magyarok, székelyek és szászok terheit és kötelezettségeit háború esetén. Több ízben megújították, sőt, a mohácsi csata (1526) után az erdélyi országgyűlések előírták, hogy 12 évenként meg kell újítani.

Román történelemkönyvekben általában “a román és magyar” parasztság lázadásáról írnak. Ehhez hozzá kell tenni, hogy az abban az időben még kisebbségben levő románok nagy része kenézeik és vajdáik főnöksége alatt élt, nem lévén katolikusok, tizedet egyáltalán nem fizettek. A lázadásban csak az a kevés román vett részt, akik a püspöki és káptalani birtokokon voltak

letelepítve. Második Ulászló magyar király 1495-ben alkotott dekrétumában (II, 45. szakasz) pontosan meg van határozva, hogy kik (milyen csoportok) nem kötelesek dézsmát fizetni.

”45. szakasz. A szerbek, rutének és vlahok (románok) ne fizessenek dézsmát. — Az ország határain van több terület, ahol a keresztények földjén szerbek, rutének vlahok és más ortodoxok laknak, akik ezért a földért, saját hitük szerint élve, eddig egyáltalán nem fizettek dézsmát, és akiket a prelátus urak ennek ellenére dézsma fizetésére akarnak kötelezni.

§1. És mivel ezeket a Krisztus országának ajánlott dézsmákat Krisztus követőitől vesszük fel, nem azoktól, akik elszakadtak tőle, (és azoktól sem akik ezeken a területeken a király öfelsége, a vajdák, bánok és tisztviselők meghívása és szavatolása alapján tartózkodnak, akik őrzik a földet az ország szélén), elrendeljük:

§2. Hogy ezután a szerbektől, a ruténektől, a vlahoktól és más skizmatikusoktól, akik a keresztények földjein élnek, semmiféle dézsmát nem szabad felvenni (*Corpus Juris Hungarici* I, 1000–1526, 588. oldal (fordítás az eredeti latin szövegből).

Az az állítás, hogy “a kápolnai unió a románság ellen irányult” egy modern ideológia visszavetítése a 15. századba, amikor még nem létezett román nemzet, csak a népi összetartozás homályos tudata. A kápolnai unió *minden jobbágy ellen* irányult (Jancsó 1931, 71. old.).

8. A törökök

A török sereg 1389-ben a rigómezői ütközetben legyőzte a szerbek és több más európai nép csapatait. Ez a csata volt az Európába irányuló török terjeszkedés első határozott megnyilvánulása.

Hunyadi János

A 15. század közepén *Hunyadi János* volt a török elleni harc egész Európában legendás hírű vezére. A román történelmi irodalomban *Iancu de Hunedoara* általában mint román szerepel. Apja, Vajk, valóban román kenéz fia, Zsigmond magyar király szolgálatában állott, akitől jutalomképpen 1409-ben megkapta Hunyad uradalmát. Az édesanyja azonban magyar nő volt. Hunyadi János több délmagyarországi úr (pl. a macsói bán) szolgálatában volt, 1428-ban pedig Zsigmond király mellé

szegődött. Ugyanabban az évben feleségül vette Horogszegi Szilágyi Erzsébetet. (Ebből a házasságból született a magyarok nagy királya, Mátyás; 1458–1490). 1439-ben szörényi bán lett, később Nándorfehérvár (Belgrád) kapitánya, és 1440-ben Erdély vajdája. 1438-ban Murád szultán török–román–szerb sereggel (Vlad Dracul havaselvi vajda részvételével) megtámadta Erdélyt, kirabolták Szászsebest, Gyulafehérvárt és Küküllővárt. Az 1440-es években megismétlődő támadások ellen azonban Hunyadi sikeresen védekezett, aminek erős visszhangja volt egész Európában.

Hunyadi János a magyar köznemesség kedvence volt és igen népszerű volt a Balkán népei között is. 1446-ban Magyarország főkormányzójává választották, a kiskorú király mellett. Hogy a török ellen hatásosan tudjon harcolni, a román vajdaságok élére igyekezett hozzá hű vajdákat tenni. Ez azonban nem mindig volt sikeres; – 1448-ban a második rigómezői csatát Dan vajda árulása következtében elvesztette. Ez hiúsította meg a balkáni népek törökellenes szövetségbe tömörítésének tervét.

A magyar király Hunyadinak érdemeiért óriási birtokokat adományozott, melyek jövedelméből tartotta fenn erős had-seregét. Seregének magvát az erdélyi magyar és székely hadak alkották. A balkáni népek történeti hagyományai és mondái tanúsítják, hogy Hunyadiiban a szerbek, a románok és a bolgárok főleg a székelyek vezérét látták. Neve *Szibinyányi Jank*, *Székely János*, az aromán históriás énekekben *Iencio Ungurul* (a Magyar János) vagy *Iencio Secuiul* (a Székely János).

Hunyadi János várakat épített, városokat erősített meg, az ő anyagi támogatásával épült a kolozsvári Farkas-utcai református templom, az óvári ferencendi kolostor és több más templom Erdélyben (Alsóorbó, Marosszentimre, Tövis; Jancsó 1931, 79).

Hunyadi János utolsó nagy diadala: 1456-ban megverte II. Mohamed szultán Nándorfehérvárt (a mai Belgrád) ostromló seregét. Ennek a győzelemnek az emlékére a pápa elrendelte a *déli harangszót*.

A ma uralkodó román történetírás úgy állítja be Hunyadi politikáját a román vajdaságokkal szemben, hogy ő egyesíteni szándékozott “a három román ország”-ot. Erdély mint “román ország” más összefüggésekben is gyakran előfordul, de teljesen alaptalan: Erdély *államjogilag* a magyar királyság része volt; *történelmileg*: a magyarok három évszázaddal a románok betelepítése előtt laktak ott; és *lakossága* a 15. század közepén túlnyomórészt magyar, székely és szász volt, számbelileg jelentéktelen román kisebbséggel.

Nagy István (Ștefan cel Mare) 1457-ben foglalta el Moldva trónját. Megszervezte és fegyerekkel bőven ellátta a hadsereget, megerősítette a várakat. István harcai a törökkel rendszerint sikeresek voltak; halálos ágyán (1504-ben, 47 évi uralkodás után) elmondta, hogy 36 háborút viselt, melyek közül 34-et megnyert (IR Compendiu, 1970, 138. old.). Nagy erőfeszítéseket tett arra, hogy hatalmát kiterjessze Havaselvére, de ezek nem jártak tartós eredménnyel.

A korszak helyes megértéséhez hozzátartozik:

“**A moldvaiak és a havaselveiek közötti ellenségeskedést** mind a két fél meggyőzően bebizonyította. István kapcsolataira a Milcov folyón túl élő románokkal jellemző a fegyveres betörés és a rablás. István ugyanolyan érzésekkel rabolja ki a románokat, mint a székelyeket, mindenféle ‘hazafias’ különbségtétel nélkül. Amikor Ureche elmondja, hogy István elrendelte hadseregének, hogy három napon keresztül kedve szerint raboljon Havaselvén, nem érzi a helyzet hazafias visszásságát; ellenkezőleg, könnyen érzékelhető a csodálat és a helyeslés a szövegben” (H.R. Patapievici, *Politice*, 1996, 74. old.).

A jobbágyság helyzete a román fejedelemségekben a török uralom alatt

A 15. század végén a faluközösség kezdett felbomlani; a parasztok, hogy új földeket kapjanak, erdőt irtottak. Ekkor tértek át a búza termelésére, aminek jó ára volt. A 16 században a föld-

művelés annyira kifejlődött, hogy a két román ország (Munténia és Moldva) látta el a török birodalmat élelemmel.

A földbirtokosok igyekeztek több földet szerezni — vásárlással, erőszakkal — főleg a faluközösségi földekből. Kialakultak az óriásbirtokok; 1600 körül 130–160 falut is birtokolt egy-egy bojár család. A fejlődő kereskedelemmel a nagybirtokosok, hogy több pénzt keressenek, emelték a kötelező beszolgáltatást és a robotot, ami elviselhetetlenné válva, a parasztok tömeges szökéséhez vezetett. Ez azonban az államot anyagilag és katonailag gyengítette. Ezért bevezették a parasztok földhöz kötését. Munténiában ezt Vitéz Mihály vezette be 1595–96-ban: “Mihály megkötése” (*legământul lui Mihai*). A földhöz kötött parasztokkal (“*rumânii de legătură*”) a bojár szabadon rendelkezett: eladhatta, elcserélhette, elajándékozhatta őket (IR Comp.59; Bíró 1973, 67.)

A nagy részben idegen származású bojárok semmi közösséget sem éreztek a birtokukban levő román parasztokkal. Ezek neve *rumîn* volt, “ami régen majdnem ugyanazt jelentette, hogy rab” (Drăghicescu 1907 [1996. 230. old.]).

“... az a tény, hogy nálunk létezett a bojárok osztálya, mely a néptől és annak érdekeitől idegen volt, talán nagyobb mértékben, mint az országok török általi elfoglalása vagy a magyar és a lengyel intrikák, okozták azt, hogy a trónért folytatott harcok nálunk olyan pusztítóak voltak, és az országokat a legmélyebb erkölcsi szakadékba vitték” (Drăghicescu 232. old.).

A Stoica Ludescu kancellárnak (*logofăt*) tulajdonított, a 17. század vége felé keletkezett havaselvi krónika (*Letopisețul Țării Românești*), számos adatot közöl a parasztság kegyetlen kizsákmányolásáról Munténiában, pl.:

"A sok nehéz beszolgáltatás miatt, mivel a szegények nem tudták azokat teljesíteni, az összes megye az Olton túl tönkrement, mindenki menekült, ki merre látott." Még néhány bojár is

"látva, hogy nem képesek kitartani, mindnyájan felkeltek és Magyarországra bujdosnak, a Vulcan-vidéken keresztül Hátszegbe" (1629-ben; *Letopisețul*, 96. old.). A krónika 1960-as kritikai kiadásának szerzői megállapítják bevezetésükben: "A krónikaíró elbeszéléséből kiderül a nép nehéz, de hősiesség harca a hatalombitorló török, a kapzsi görög tisztségviselők és az ország elnyomó bojárjai ellen" (XXXIII. old.)

9. Az önálló Erdélyi Fejedelemség

1526-ban a török sereg legyőzte a magyar király seregét a mohácsi csatában. A fiatal magyar király, II. Lajos meghalt, az ország király nélkül maradt. A következő évtizedekben a török elfoglalta Magyarország központi részét (Budát 1541-ben). Az Erdélyben megalakult önálló fejedelemség az elbukott magyar királyság jogutódja volt.

Ez volt a reformáció kora; Erdélyben protestáns fejedelmek voltak, kiknek ügyes politikája folytán Erdély viszonylagos függetlenséget élvezhetett. Európában elsőnek, 1568-ban Tordán mondták ki a vallásszabadságot. Az Erdélyi Fejedelemségnek saját országgyűlése volt, a török nem szólt bele belső ügyeinek intézésébe. *Erdély sohasem lett közigazgatásilag a török birodalom része.* A töröknek adót fizetett, ki volt téve harácso-lásoknak, török és tatár betöréseknek.

Az önálló Erdélyi Fejedelemség megalakulása nagy átalakulást vont magával egész Erdélyben. A magyar királyok anyagi és hatalmi erőforrásai nem állottak rendelkezésre, így a három nemzet nagyobb részt kellett vállaljon az állam fenntartásában.

A **reformáció** Erdélyben a szászok között kezdődött, akik a lutheránus vallásra tértek át. A magyarok között Kálvin tanai találtak követőkre, és a 16. század közepén egy Kolozsvári varga fia, Dávid Ferenc megalapította az *unitárius vallást*, melynek jelmondata "*egy az Isten*", és elhagyva később keletkezett dogmákat, igyekszik visszatérni a Biblia szövegéhez.

Johannes Honterus brassói városbíró és Johann Benckner

könyvnyomtató a románok körében is terjesztik az új hitet, s annak szellemében a románok felvilágosítására *román nyelven nyomnak ki vallásos könyveket*. Geszti Ferenc dévai városbíró költségén jelent meg a *Palia de la Orăștie* (Szászvárosi Ótestamentum) címen ismert 5 mózesi könyv (1580–82). *Coresi* görög szerzetes brassói tevékenysége alatt kb. 35 könyvet adott ki román és ósláv nyelven, nagyrészt szász és magyar anyagi segítséggel. Ezeknek a műveknek nagy jelentősége volt a *román irodalmi nyelv* kialakulásában. Az első román nyelvű könyv Erdélyben jelent meg (*Catehismul luteran*, 1544). Az ortodox istentisztelet addigi ósláv nyelvét 1566-ban változtatják románra. Báthori István 1571-ben görög keleti püspökséget állított fel Gyulafehérváron; melynek püspökét Târgoviște-ben szentelték fel.

Báthori István fejedelem (1571–1576) továbbfejlesztette a Fráter György által megalapított politikát: mivel a Habsburgok nem tudták volna megvédeni Erdélyt a töröktől, nyíltan török hűbéres (adófizető) fejedelem volt, de titokban a magyar király szövetségese. Mint lengyel király (1576–1586) egyik fő célja volt a török kiverése egész Európából, de az erdélyi ügyek is egyik fő gondját alkották (Jancsó 16).

Vitéz Mihály Erdélyben

A székelyek ragaszkodtak kiváltságaikhoz, de az 1557-i országgyűlés ezeket megnyirbálva teherviselésre kötelezte őket. Később Báthori Zsigmond fejedelem megígérte a régi szabadságokat, de ígretét megszegte.

Ilyen körülmények között indított támadást Erdély ellen *Vitéz Mihály* (*Mihai Viteazul*) havaselvi vajda. Megüzente a székelyeknek, hogy ő Rudolf osztrák király megbízásából támadja meg Erdélyt, és ha hozzája csatlakoznak, a király vissza fogja állítani régi szabadságaikat. A székelyek erre tömegesen csatlakoztak Mihály seregéhez, akinek így 36.000 emberből álló seregének harmadrésze székely volt.

Vitéz Mihály 1599 október 28-án a sellenberki (Schellenberg,

Şelimbăr) csatában (Nagyszeben mellett) legyőzte az erdélyi fejedelem seregét és bevonult Gyulafehérvárra. Ott országgyűlést hívott össze, melyen kijelentette, hogy ő Rudolf király megbízásából jött Erdélybe, mint a király helytartója és az ország főkapitánya. A rendek Rudolfnak és Mihálynak, mint helyettesének, le-tették a hűségüket. Mihály a székelyeknek visszaadta régi szabadságukat, de a román parasztság helyzetén nem változtatott.

Mihály 1600 nyarán elkergette a moldvai vajdát és magát iktatta be a moldvai vajdai székbe. Rudolf király azonban nem bízott Mihály hűségében és Basta nevű tábornokát küldte Erdélybe mint királyi biztost, Erdély átvételére. Basta egyesülve az elégedetlen erdélyi magyarsággal, 1600 szeptember 18-án a miriszlói csatában megverte és kiűzte Erdélyből Mihályt. A lengyelek által segített moldvai hadak ezután Mihályt nem csak Moldvából, hanem Havaselvéről is kiűzték. Mihály Bécsbe menekült. Az Erdélyi rendek 1601 elején Báthory Zsigmondot visszahívták a fejedelmi trónra. Ezt Bécs nem akarta, és Mihályt küldte Erdélybe, hogy Bastával egyesülve, kergesse ki Zsigmondot. A Goroszló mellett vívott ütközetben az erdélyi hadakat megverték. Mihály azonban, hogy Erdélyt megtarthassa, titokban elkezdett a törökkel alkudozni. Ezt megtudván, Basta 1601 augusztus 19-én Torda mellett levő táborában megölette. Az Erdélyi rendek, megeléglően Basta uralmát, Székely Mózeszt választották fejedelemnek, aki Bastát Erdélyből kikergette. Basta azonban behívta Radul havasalföldi vajdát, aki Székely Mózes hadait a Brassó melletti csatában megverte (maga Székely Mózes is meghalt ott). Ezután Basta még négy évig uralkodott Erdélyben.

Ez az öt év 1599 és 1604 között Erdély történetének leg-szomorúbb korszaka volt. Mihály hadai és Basta zsoldosai tüzzel-vassal pusztítottak; minden ütközet után egy-egy vidéket tettek néptelenné. “Az embereknek hátából szíjat hasítottak, a gyermekeknek fejüket megtekerék, hogy a szemök kiömlött” (Mikó Ferenc, 1603; idézi Jancsó 1931, 124. old.).

Szilágy-, Szolnok-Doboka-, Kolozs- és Alsófehér-megy

magyar paraszt népe ezen fél évtized alatt "összefüggő tömegeből kisebb-nagyobb népszigetek szakadozott csoportjává lett" (Jancsó 124. old.).

A hegyvidéken élő románok viszont nagyrészt biztonságban voltak, úgyhogy ott ebben az időben is újabb román falvak keletkeztek. A románok száma megnőtt, sokan leszálltak a völgyekbe földet művelni. A földesuraknak érdekük volt ezek letelepítése, ezért kedvezményeket adtak nekik. A 17. század nagy részében jöttek román szökevények a vajdaságokból, de ezek sokáig nem telepedtek meg, hanem ide-oda vándoroltak, ami erősen lerontotta a közbiztonságot.

Vitéz Mihály havaselvi bojárok embere volt, ezek azonban nem helyeselték az egységet Erdéllyel, mert attól féltek, hogy "túlságosan megerősödik a központi hatalom" (Pascu, 1984, 97. old.). Kapcsolata a moldvai vajdával sem volt barátságos. Az *Istoria României. Compendiu*, 3. kiadás, 1973, a Középkorral foglalkozó fejezetének egyik alcíme: "A román országokat központosító tendenciák korszaka". Ebben a fejezetben Pascu Hunyadi János, Vlad Țepeș, Nagy István és Vitéz Mihály tetteiről és korszakáról ír. — Ez az alfejezet-cím *alaptalan, egy modern gondolat visszavetítése a múltba*. Ebben a korban nem létezett még a románok egységének, a román nemzetnek a fogalma (lásd pl. Petre Poniatescu *Mihai Viteazul*, Bukarest, 1936). A fentemlített uralkodók nem is gondoltak arra, hogy "a román országokat" egyesítsék.⁵

Bocskai István Erdélyben rövid idő alatt olyan erőket tudott egyesíteni, amelyekkel *kikergette a Bástát helyettesítő Șerban Radu havasalföldi vajda hadait* és elfoglalta egész Felső-Magyarországot Pozsonnyal együtt. E diadaloktól ösztönözve

---

⁵ "A.D. Xenopol határozottan állítja, hogy az uralkodó politikájában nem létezett semmiféle nemzeti elem. [...] Mihály annyira kevésbé gondolt a románok egyesülésére, hogy nem is jutott eszébe a román országok adminisztratív egyesítése..." (Boia 1997, 150. old.).

1605-ben a székelyek Erdély fejedelmévé kiáltották ki, amit a megyesi országgyűlés megerősített. A bécsi békében (1606) Rudolf biztosította a protestáns vallás szabadságát, és megerősítette, hogy törvényt csak a nemzettel együtt hozhat.

Bocskai halála (1607) után *Báthory Gábort* 19 évesen választották Erdély fejedelmévé.

“Erkölcst, törvényt, kötelességet és tisztességet nem ismerő zsarnok lett csakhamar, ami nemcsak általános megbotránkoztatást, hanem elégedetlenséget is keltett. Az ország belső békéje teljesen felfordult” (Jancsó 1931, 130. old.).

Ismeretes Báthory Gábor basáskodása a szászok fölött. Elfoglalta és kifosztotta Szeben városát, majd ígéretet tett, hogy nagy pénzért elhagyja azt.

“Ez a kényúr, miután a sarcot összegyűjtötték és beszolgáltatták, nemhogy kiűrtette volna a várost, hanem csak most kezdett el igazában dorbézolni és zsarnokoskodni” (Georg Kraus, Segesvár jegyzője, 1650–1665 között írt *Krónikája*, 79. old.

Kraus gyermekkorában Szebenben személyesen átélte ezt az időszakot.

Bethlen Gábort 1613-ban a török által összehívott kolozsvári országgyűlésen fejedelemmé választották.

Európában ekkor két tábor állt szemben egymással, a katolikus és a protestáns. Csehországban törtek ki a harcok. A szabad vallásgyakorlat és az alkotmány volt kockán, amint azt a *Querela Hungariae*-ban (Magyarország Panasza) Alvinczi Péter kifejtette. Bethlen több hadjáratot vezetett a protestánsok oldalán.

Bethlen Gábor rövid uralkodása alatt Erdély felvirágzott. Okos politikával megnyerte a szászok és a székelyek segítségét, akik most elfogadták az önálló Erdélyi államnak szükséges anyagi áldozatok meghozatalát. A földművelés, és — különösen a szász városokban — az ipar és a kereskedelem fellendült.

Bethlen Gábor felismerte a művelődés fontosságát és bőkezűen támogatta az egyházakat, az iskolákat, újakat is alapítva. Gyula-

fehérváron akadémiai ranggal bíró főiskolát alapított 1621-ben, melyhez híres külföldi tudósokat hívott meg tanárnak. Bethlen nagy udvart tartott, melyben külföldi fejedelmek követei, külföldi tudósok és művészek gyakran fordultak meg.

Erdély alkotmányos és közigazgatási szervezete Bethlen Gábor uralkodása alatt épült ki teljesen:

Egykamarás országgyűlés, melynek tagjai a vármegyék, székek, vidékek, városok követei és főtisztviselői és a tanácsurak; évente egyszer ülésezett. Feladata az adó megszavazása és a törvényalkotás a fejedelmi előterjesztések alapján. A törvényeket eleinte latin, 1565-től kezdve magyar nyelven szerkesztették és a tanácskozás nyelve is a magyar volt (a szászok is magyarul szóáltak fel). Az országgyűlésnek felelős volt a három törvényes nemzet (magyar, székely és szász) kebeléből választott *12 tanácsosból álló államtanács*. Közülük választották ki az állam legfőbb tisztviselőit és a külföldre küldött követeket. Az államtanács meghallgatása nélkül a fejedelem fontos ügyekben nem intézkedhetett. Elnöke a kancellár volt, s ő volt a fejedelem első tanácsosa is.

A haderő feje az országos kapitány volt; a székelyek haderejének külön parancsnoka volt, a székelyek főkapitánya.

A magyar vármegyéket a fő- és alispánok, a járásokat a fő- és alszolgabírók igazgatták. A székely és a szász székeket fő- és alkirálybírók igazgatták, saját jogszabályainak megfelelően, a kormányzottak ellenőrzése mellett.

Bethlen Gábor korai halála (1629) után belső viaskodások voltak, majd 1630-ban **Rákóczy György**öt választották meg fejedelemnek, akinek politikája óvatos volt, saját családjá és az ország gazdagságát növelte, pl. azzal, hogy a bányákat, a só, a méz és a viasz árúsítását állami monopóliummá tette.

A 17. század első felét Erdély aranykorának nevezik. Iskolák épültek, a városok erős bástyás falai, templomok, úri paloták. Jancsó írja (155): "A magyar irodalmi nyelv e korszakban az által az erdélyi hatás által erősödött meg, amely e korszak fejedelmi

udvarából került ki.” A gyulafehérvári iskolában oktató külföldi tanárok mellett felnevelkedett egy új magyar tanári nemzedék is, pl. Apáczai Csere János, akivel a kolozsvári iskola magas színvonalat ért el. I. Rákóczy György felesége, Lórántffy Zsuzsánna alapította a sárospataki főiskolát (Sárospatak akkor Erdélyhez tartozott). Itt tanított néhány évig az európai híru cseh pedagógus, Comenius is. Saját birtokain Fogarasban Lórántffy Zsuzsánna *harminckilenc román népiskolát alapított*, román jobbágyai gyermekei részére.

Rákóczy György 1648-ban meghalt. Fia, **II. Rákóczy György** apjának ellentéte volt: merész vállalkozás, hirtelen elhatározás és pazarlás jellemezte; az is nagy baj volt, hogy apjának tapasztalt tanácsosai helyett a magáéhoz hasonló gondolkodású fiatalabb embereket vett maga köré.

Miután elérte, hogy a moldvai és a munténiai fejedelmi székbe vele szövetséges vajda került, és mivel 10. Károly svéd király akkor háborút viselt Lengyelország ellen, alkalmasnak ítélte a pillanatot, hogy megszerezze a lengyel trónt. 1656 december 6-án együttműködési szerződést kötött a svédekkel. Nem vette figyelembe, hogy mind a török, mind a bécsi udvar ellene van. De a körülmények is kedvezőtlenek voltak: 1656 tavaszán az oroszok megtámadták Svédországot (az akkor uralma alatt levő Finnországban és Ingermanlandban), októberben pedig egyezséget kötöttek a lengyelekkel. Addigra a svédek már ki voltak verve Lengyelország nagy részéből. Kemény János lett a hadjárat vezére, de ő maga is ellenezte azt. A Szalárdi-féle *Síralmas Krónika* írja:

“az elmés, okos úr, Kemény János ... nagy könnyezéssel megsírt vala; a szomorú jelekből látván, az ifjú, tudatlan hízelgő emberek miatt a szegény országnak romlását, pusztulását származni” (Jancsó 159. old.).

Rákóczy 1657 elején 40.000 emberből álló sereggel Lengyelország ellen indult, elfoglalta Varsót és egyesült a svéd sereggel. A svédek azonban, többek között a dánok támadása miatt, visszavonultak. A vállalkozás nem sikerült, Kemény

seregét szétverték a tatárok, akik azután Erdélybe is betörték. De betört a török is, valamint a két román vajda, és mindezek a seregek óriási pusztítást végeztek Erdélyben. Gyulafehérváron leégett a fejedelmi palota, a főiskola könyvtárával együtt, és a templom. Brassó és Szeben pénzzel megváltotta magát, így Kolozsvár is, de annak külvárosai leégtek, mint ahogy a legtöbb erdélyi város.

Az egykorú krónika szerint:

(Kolozs, Doboka, Belső- és Közép-Szolnok, valamint Kraszna megye) .... “Várad megvétele [1660] előtt és után egynéhány esztendők leforgása alatt tartó háborúságokban úgy elpusztult volt, hogy öt-hat mérföldnyire is egy faluban egy kunyhó nem volt, egy ember nem lakott, elraboltattak, levágattak és az dög miatt elhaltak” (Bíró 1973, 74. old.).

A hegyekhez közelebb fekvő román falvak lakói az erdőségekben húzták meg magukat. A vész elmúltával az elpusztult falvakba hegyvidéki románok csoportjai telepedtek meg.

Erdély népei a 18. században

A román vajdaságokban ebben az időben uralkodó rendkívül nehéz állapotok miatt az ottani parasztság csapatonként szökött át Erdélybe. Mihail Racovița idejében (1741–1744) kb. 15.000 család hagyta el Munténiát. Ez a török érdekei ellen volt, s ezért a szultán 1744-ben leváltotta Racovița-t. A kegyetlen kizsákmányolás azonban Constantin Mavrocordat alatt tovább folytatódott; ennek uralkodása idején az adófizető családok száma 146.000-ról 35.000-re csökkent (Jancsó 1931, 213. old.). Ebben az időben — a fanarióták korában — a török nyomás az eddiginél is erősebb volt és a török birodalom anyagi helyzetének romlásával

---

6 Istanbul Fanar nevű negyedében élő görög kereskedők mind nagyobb összegekért vásárolták meg a török szultántól a vajda címet; beiktatásuk után pedig törekedtek a kiadott pénzt minél gyorsabban visszaszerezni és még többet nyerni.

mind nehezebb lett. A román vajdaságok lakosságának egy része Erdélybe és a Bánságba menekült, miután ez utóbbi felszabadult a török uralom alól. Mindezek alapvető változást eredményeztek a két vidék népességi helyzetében:

1700 körül a románok száma Erdélyben elérte a 250.000-t; ugyanakkor 150.000 magyar és 100.000 szász élt ott. Az 1721 évi adóösszeírás alapján ki lehet számítani, hogy a lakosság 48%-a volt román, 36%-a magyar és 15,6%-a német. 1761-ben az erdélyi románok száma elérte az 547.000-et, és 23 évvel később, 1784-ben már 787.000 volt; közel 70%-os növekedés 23 év alatt. (Jancsó 1931, 213. old.). A 18. század végén a következő volt a három nép számaránya: 56% román, 28% magyar és 12% német (Bíró 1973, 98–99. old.).

“A románok költözéseinek legfontosabb oka a moldvai és havaselvi bojárok embertelen, kegyetlen uralma volt, akik alól a szegény román jobbágy még a törökhöz is menekült, ha tudott. Román történészek írják, hogy a török uralma alatt a román jobbágy csak harácsot fizetett; földesura, a szpáhi, fizette az adót, míg otthon, saját nemzeti vajdái alatt állandóan a legnagyobb kizsákmányolást szenvedte el; mind magasabb pénzüsszegeket és természetbeni szolgáltatásokat (élelmiszert) követeltek tőle. Ezen ‘nemzeti’ uralom alól menekült a Dunán túlra, török földre, de biztosan sokkal szívesebben Erdélybe, ami akkor tartós és békés viszonyaival és magasabbrendű kultúrájával az európai civilizációnak valódi végső erődítménye volt, a román, török és orosz elnyomás határán” (Nicolae Iorga, *Geschichte des rumänischen Volkes im Rahmen seiner Staatsbildungen*; Gotha, 1905, passim).

A II. Rákóczy György utáni fejedelmek (Barcsai Ákos, Apafi Mihály) számos kedvezményben részesítették a román papokat (pl. felmentették őket a tizedtől; a román papok ugyanis a vajdaságokban, ahonnan Erdélybe jöttek, és a Balkánon is, jobbágyi állapotban éltek) (Jancsó 1931, 176. old.).

Apafi fejedelem sokat tett a művelődésért: az elpusztult gyula-

fehérvári iskolát áthelyezte Enyedre, amivel megmentette azt. Már Bethlen Gábor megkezdte az erdélyi románság felemelését, művelését, amivel a románok sokat nyertek.

10. A török kiverése után

a 17. század végén az erdélyi fejedelemség annyira le volt gyengülve, hogy el kellett ismerje az osztrák császár fennhatóságát, aki elfogadta Apafi Mihályt, mint Erdély fejedelmét.

Erdély új helyzetét jogilag a *Leopoldi Diploma* (1691) szabályozta, melynek értelmében a bevett vallások ügyében nem lesz újítás, az eddigi adományok, kiváltságok megerősítetnek; az országgyűlési végzések, a szászok municipális jogai, a közigazgatás, országgyűlés a régi állapotban marad. A székely saját pénzén katonáskodik, s ezért mentes minden köztehertől. Nagyszámu őrséggel nem fogják sanyargatni az országot.

1693-ban kimondták, hogy az erdélyi kancellária a magyarországitól különválasztandó. Ennek alapján a kancelláriát felvitték Bécsbe, s ezután Erdélyt gyakorlatilag Bécsből kormányozták. A Diplomában tett ígéreteket tehát a későbbiekben nem tartották be.

11. II. Rákóczy Ferenc szabadságharca

Rákóczy kurucok a Habsburgok elleni harcukat a magyar szabadságért Magyarországon kezdték, de az hamar átcsapott Erdélyre. Az unió erőszakolása miatt románok is csatlakoztak a kurucokhoz: Nagyszeghi Gábor, aki az erdélyi városokban élő görögkeleti lakosság nevében tiltakozott az unió ellen, Dráguj kuruckapitány, a szatmármegyei vitéz román kuruchadnagy Balla Vaszi, és mások (Jancsó 189. old.). Rákóczynak sikerült elfoglalnia Erdély nagy részét, 1707-ben a marosvásárhelyi országgyűlés fejedelemmé választotta. Az osztrák hadsereg azonban már a következő évben elfoglalta Erdélyt és Rákóczynak menekülnie kellett. 1712-ben az erdélyi rendek letették az esküt III Károlynak.

12. A madéfalvi veszedelem

1762-ben a királynő Bucow tábornokot nevezte ki Erdély főparancsnokának, azzal a feladattal, hogy állítsa fel a határszéli katonaságot. Ez súlyos beavatkozás volt a nemesek és a székelyek életébe; a románok nagy részének viszont szabadulást jelentett a jobbágyság terheitől. Kivétel Beszterce környékén volt, ahol súlyos zavargások törtek ki, de miután Bucow több románt felakasztatott vagy kerékbe töretett, ott is símán ment a szervezés. A székelyek erősebben álltak ellen, mert nekik súlyos teherviselést és szabadságuk korlátozását jelentette a határszéli katonáskodás. A Madéfalván összegyűlt székely küldötteket 1764 január 7-én éjjel megtámadta a katonaság, 400 embert megölve és nagy számú sebesültet hátrahagyva. Ez a *Siculicidium* (székelyölés) megtörte az ellenállást; sok székely menekült akkor Moldvába.

13. A parasztlázadások

A parasztok helyzete Európában

Európában paraszt-felkelések gyakoriak voltak, különösen a 14.–18. században: például 1514-ben a Dózsa György által vezetett parasztlázadás Magyarországon, 1515-ben Karintiában, majd a német „parasztháború” 1525–1526-ban, felkelések Franciaországban és Oroszországban a 17. században. Az ok mindenütt a jobbágyi szolgáltatások nagysága és gyakori emelése volt. ⁷

Az erdélyi románok a 18. században

A román lakosság társadalmilag 2 rétegből állott: nemesek (kisebb rész), akiknek egyenlő jogai voltak a magyar nemesekkel,

---

⁷ Bíró 1973, 100; Giurescu 1975, 539. – A román vajdaságokban a jobbágyokat három úr sanyargatta: "a hatalombitorló török, a kapzsi görög tisztségviselők és az ország elnyomó bojárjai"; lásd fenn, 26. old.

(számos román nemes élt Zaránd megyében), és *telkes jobbágyok*, föld nélküli *zsellérek*, és *vándorló*, kóbor (*vagabundus*) személyek. Az előző századokban az utóbbiak voltak túlsúlyban; a 18. század elején a románok 20–30%-a állandóan változtatta szálláshelyét (Bíró 1973, 100. old.). A vándorlások legfőbb oka az volt, hogy az emberek igyekeztek kibújni a földbirtokos rétegnek végzendő munkáktól. A kóborlók között sok cigány is volt.

A jobbágyok helyzete Erdélyben

Erdélyben a nemesség, az összlakosság kb. 10%-a, volt a földesúr; nagyrészt magyarok, és a nekik dolgozó jobbágyok nagyrészt románok voltak. Ebben az időben Erdély a Habsburg uralkodók igazgatása alatt volt, akik óriási adók és különféle (állami) illetmények segítségével kiszípolyozták az országot (lásd alább).

A szebeni országgyűlés 1714-ben, tehát Rákóczy Ferenc szabadságharcának leverése után, szabályokat hozott a földesúrnak járó munkákra. A rendelkezések azonban pontatlanok voltak. Egy intézkedés ezen az országgyűlésen elvette a Rákóczy által felszabadított jobbágyoktól a szabadságot. 1769-ben Mária Terézia rendeletére kiadtak egy úrbéri szabályzatot, melyben a jobbágytelek magyságának meghatározását a földesurakra bízta. A legtöbb földesúr ezeket a telkeket olyan kicsire szabta, hogy a jobbágy csak nyomorogva élhetett belőle. Természetes, hogy a földesurak gyűlöletesekké váltak a jobbágyok szemében (Bíró 1973, 101. old.). A román jobbágyok sokkal inkább túrték mindent, mint a magyarok, akiknek jó része elvonult a városokba, ahol az iparban kerestek jobb megélhetést (Jancsó 1931, 210. old.).

A vallási unió a Habsburg birodalomban

Ausztria császára, II. Lipót, 1692-ben elrendelte a görögkeleti egyház egyesülését a katolikus egyházzal. Minden görögkeleti papnak, aki elfogadja az uniót, a katolikus papokkal egyenlő

jogokat ígért (ezek addig jobbágysorban voltak). A Báthory István által 1571-ben alapított ortodox püspökség Gyulafehérváron a független Erdélyi Fejedelemség idejében szabadon működött, minden állami beavatkozás nélkül. A Habsburg uralom alatt, a 17. század vége felé rövid ideig be volt zárva.

Az uniót sok oldalról támadták, de az 1700-ban tartott nagy szinódus, 1563 unió-párti román pap részvételével megerősítette azt. Ezzel a klérus színvonalán is megtörtént a vallási unió. Számos román fiatal — elsősorban papnövendékek, papok — előtt nyílt meg így a lehetőség a továbbtanulásra külföldi egyetemeken: Nagyszombat, Bécs, Róma, Padua, stb.

A görögkeleti egyház hívóinek nagy többsége azonban elvetette a vallási reformot. Ezzel az előbb említett gazdasági elégedetlenséghez *vallási jellegű ellenállás* társult. Külföldi ortodox egyházak (szerb, orosz) siettek ezt a népi elégedetlenséget tovább szítani — ellenállásra buzdító könyveket, népi prédikátorokat küldtek az Erdélyi románokhoz. Különösen erős hatása volt az Erdélyt járó ortodox szerzetesek bujtogatásának. Három- négyvenként voltak kisebb helyi lázadások a vallási unió ellen. Ezek között Sofronie izgatott leghatékonyabban azok ellen, akik elfogadták az uniót — egy időben a nyílt lázadáshoz közel álló általános nyugtalanság uralkodott az országban. Az Erdélyben állomásozó osztrák hadsereg, Bucow generálissal az élén, ágyúkkal felszerelve, lerombolta az ortodox kolostorokat, melyek a lázítás góccainak számítottak (Jancsó 1931, 217. old.). Több, a lázításban résztvevő ortodox papot bebörtönöztek.

Végül azonban Mária Terézia, hogy enyhítse az ortodox vallású lakosság elégedetlenségét, 1761-ben Dionisie Novacovicot püspöki adminisztrátorrá nevezte ki Gyulafehérvárra, ami az ortodox egyház hivatalos elismerését jelentette.

A katonai összeírások

A császár az ország határainak védelmére, a határőrség megerősítésére, elrendelte a határmenti községek lakosságának össze-

írását. Ezt az összeírást a román jobbágyok úgy értelmezték, hogy a császár fel akarja szabadítani a jobbágyokat (Jancsó 1931, 223. old.). Ennek következtében számos jobbágy megtagadta a földesurával szemben fennálló kötelességeit. Az uralkodó az összeírást különben a Gubernium tudta nélkül rendelte el, úgyhogy az tiltakozott ellene.

Ezután Bécs népszerűsíteni kezdte a Habsburg uralkodókat a román tömegek között. Az ortodox egyház is közeledett Bécshez, és papjai kezdték hangoztatni a “jó császár” és a “gonosz nemesség” ellentétét (Jancsó 1931, 230. old.).

A nemesség minden országban igyekezett növelni a jövedelmét; de nem érdektelen az, hogy az erdélyi nemesség a többi Ausztria uralma alatt levő országokkal összehasonlítva szegény volt.

A Horea – Cloșca – Crișan vezette parasztlázadás

Az Erdélyi Érchegeység (*Munții Apuseni*) román lakossága kedvezőbb anyagi helyzetben volt, mint Erdély többi román lakosa. Szabadon használhatták az erdőségeket, pálinkakimérési joguk volt, stb. Az ott élő jobbágyok eredetileg pásztorok voltak és az ismert *quingagesima ovium*-ot (minden 50. bárány és egy fiadzó juh) valamint egy állatbört voltak kötelesek leadni a királynak, illetve később az erdélyi fejedelemnek. A 18. század vége felé az államnak alacsony adót (5.859 forintot) fizettek (Jancsó 1931, 224–225. old.).

Ez a helyzet alapvetően megváltozott, miután az osztrák állam kiterjesztette hatalmát Erdélyre. Az Erdélyi Érchegeység egész területét királyi kerületté (tehát az állam tulajdonává) nyilvánították. Addig még az ott lakók száma sem volt ismert; Bécs most összeírta a lakosságot, ami egy új adórendszer és magasabb állami illetmények bevezetésével együtt *majdnem megháromszorozta* az addigi adót (14.769 forint).

Később a zalatnai uradalom vezetősége elvette a lakosságtól – többek között – az italkimérés jogát is. Ezért a topánfalvi vásáron 1782 május 24-én zavargások törtek ki, az örmény bérlők pálinkás

hordóit kilyukasztották. A tetteseket börtönre, ötöt közülük halálra ítélték. Az uradalom jobbágyainak kérésével ezután Horea (Vasile Nicola Ursu, egy aránylag tehetős ácsmester), Cloșca-val együtt Bécsbe ment, ahol II. József fogadta őket. Hazatérve, Horea, Cloșca és Crișan, társaikkal együtt, faluról falura járva elhíresztelték, hogy a császár elrendelte a jobbágyok felszabadítását.

Ugyanezt állították 1784 október 31-én Mesztákonban (Mesteacăn) is, az ott összegyűlt 500–600 ember előtt. Itt még hozzátették az eddigiekhez azt is, hogy a császár megparancsolta a parasztnak, hogy menjenek Gyulafehérvárra, ahol fegyvereket fognak kapni. Zaránd megye alispánja kiküldött néhány embert, hogy csillapítsák a kedélyeket, ezeket azonban a parasztok Kurety (Curechi) faluban agyonverték. Így robbant ki a lázadás a zalatnai királyi uradalomban, tehát az osztrák állam tulajdonán, nem magyar nemesek birtokán. A Crișan által vezetett feldühödött vérszomjas csapat innen Kristyórbá (Crișcior) ment, ahol 17 nembest megöltek. A felkelők ezután egész Zaránd, majd Hunyad megyében és Arad megye egy részében pusztítottak. Verespatak, Offenbánya, Abrudbánya elpusztult. Joseph Held (Cadzow 1983, 102. old.) szerint a parasztok számát 4.000–5.000-re becsülik, akiket kb. 150 katona és katonaszökevény útonálló vezetett; alacsony rangú ortodox papok is voltak a vezetők között. Fegyverek csak a védtelen nemesek pusztítására voltak megfelelőek. Nicolae Densusianu: *8 Revoluția lui Horia*, Bukarest, 1884, 163. old., írja erről az öldöklésről:

“Dühükben [a parasztnak] nem kímélték uraik asszonyait, sem gyermekeit, és ugyanúgy végezték ki feudális uraikat mint

---

8 Nicolae Densusianu (1846–1911) ...”értékes történelmi munkákat közölt, széles dokumentációra alapítva, melyet éveken keresztül szorgalmasan gyűjtött hazai és külföldi irattárakban. Fő munkája, melyet a Román Tudományos Akadémia díjjal tüntetett ki (1885), Horea forradalmáról szól.” (*A román történetírás enciklopédiája*, Bukarest, 1978, 123).

azokat is, akiknek egy jobbágyuk sem volt. A lázadás nem csak a nemesek, hanem az összes magyar ellen irányult.” – “Ahol a parasztok csapatai végigvonultak, a nemesek házaiból csak hamu vagy szomorú romok maradtak meg. Úgyhogy ennek a félelmetes kivégző háborúnak a nyomai, bár az 1848–1849-es évek újabb romjaival fedve, még ma is [tehát 1884-ben] láthatók Zaránd megyében” (idézi Drăghicesu (1907) 1996, 351. old.). — Összesen 4.000 embert gyilkoltak meg és 133 falut égettek le a földre (Cadzow, 138. old.).

Korabeli feljegyzések szerint Tordán románok szájából a következő kijelentéseket lehetett hallani:

"feljött az oláhok csillaga, a magyarok menjenek Scythiába, mivel ők (t.i. a románok) régebb lakosai a hazának", nyilván szintén a papi nacionalizmus lecsapódásai" (Makkai 1989, 188. old.).

Tehát a dako-román kontinuitás elmélete, melyet Inochentie Micu-Klein püspök terjesztett az 1730-as években, nem sokkal később már ismert volt a román tömegek köreiben — akik ezt a felismerést úgy értelmezték, hogy a magyaroknak nincs joguk Erdélyben élni.

Nem csak nemeseket, hanem magyar parasztokat is öltek meg; s még néhány *magasabb rangú ortodox papot* is, akik mérsékletre intették a pusztítókat (Cadzow, 139. old.). Az ortodox és a görög-katolikus egyház ugyanis ellenezte az öldöklést és együttműködött az osztrák karhatalommal, így Samuil Micu Klein, az *Erdélyi Iskola* egyik tagja is (Cadzow, 138–139. old.).

A lázadást *az osztrák hadsereg verte le* december közepén. A vezetők elmenekültek; *II. József 300 aranyat tűzött ki annak, aki elfogja őket*. Ez — néhány román paraszt segítségével — meg is történt és 1785 február 28-án Gyulafehérváron kerékbetörték Horeát és Cloșcát; Crișan a börtönben felakasztotta magát.

Vajon miért irányult a zalatnai uradalom román jobbágyainak haragja a magyar nemesek ellen és nem az osztrák állam ellen, melynek jobbágyai voltak? Az osztrák hadsereg könnyen, idejében

szétszórhatta volna a lázadókat — miért nem tette meg ezt? A lázadó parasztokat kb. 150 útonálló gyilkos vezette, négyezer embert öltek meg és 133 falut égettek porrá — hogyan volt lehetséges az, hogy a gyilkosok többsége nem kapott semmiféle büntetést? (22 évvel korábban, 1762-ben, az osztrák hadsereg 400 székelyt ölt meg — nem tömeggyilkosságért, hanem — mert ellenálltak a katonai összeírásnak — lásd fenn, 42. old.).

II. József éppen a lázadás évében (1784. május 11-én) tette a német nyelvet hivatalossá Erdélyben. Ugyanebben az időben kezdte el a megyék önkormányzatának felszámolását — szintén a magyar elem ellen irányuló rendelkezés. A magyarság természetesen ellenállott ezeknek a németesítő intézkedéseknek — magyarok ezreinek legyilkolása Bécs érdekében állhatott.

Nehéz szabadulni attól a gyanútól, hogy Bécs kihasználta a Horea vezette lázadást az erdélyi magyarok gyengítésének céljára. Ők alkották ugyanis a legerősebb akadályt az ellen, hogy a Habsburgok hatalmukat kiterjesszék az országra.

A lázadás fő oka szociális jellegű volt, bizonyos nemzeti indítékkal. A vezetők nyilatkozatait, leveleit és beadványait a császárhoz ortodox román papok szerkesztették, akik vallásos és nemzeti követeléseket, sőt utalást a külföldre (Oroszország) vittek bele a szövegekbe. Ezek alapján a román köztudatban és költészetben, majd a történelemírásban is, a lázadás mint *nemzeti szabadságharc* élt tovább (Jancsó 1931, 230. old.).

Egy negyedik elemista tanulóknak írt történelemkönyvben (Maria Ochescu és Sorin Oane, Teora kiadó, Bukarest, 2001; románból magyarra fordítva) az az állítás olvasható, hogy az 1784-es parasztlázadás egyik fő oka "az ortodox vallás betiltása" volt. Amint láttuk (fennebb, 43–44. old.), ez nem felel meg a valóságnak. Az elmondottakból az is kiderül, hogy az említett történelemkönyv egy másik állítása: "a lázadást a magyar nemesek verték le" sem igaz.

Az az állítás, hogy a lázadás egész Erdélyre kiterjedt, Magyar-

országban kiadott történelemkönyvekben is olvasható.⁹ A valóságban legfeljebb 20.000–25.000 román paraszt vett részt a lázadásban, az összes románok elenyésző része (számuk 1784-ben 787.000 volt), de még ezek között is csak 4000–5000 volt aktív résztvevő.

Az 1784-es parasztlázadás legfontosabb — tragikus — történelmi jelentősége az, hogy a román tömegekben megerősítette a "rossz magyar" fogalmát.

A nagyobb összefüggéseket ismerve ez többszörösen indokolatlan volt: A magyar nemesek nem voltak rosszabbak az akkori Európa többi nemeseinél; (és a román vajdaságokból a 18. század közepén román parasztcsaládok tízezrei menekültek el a könyörtelen kizsákmányolás alól, lásd fenn, 30–31, 40. old.). A délerdélyi magyar nemeseken, amint láttuk, a román parasztok kegyetlen bosszút álltak, tehát ha voltak is bűneik, azokat százszorosán megbűnhődték.

Teljesen jogtalan és hibás volt a nemesek elleni gyűlölet kiterjesztése *minden magyarra*. — Mindezt nem is a román nép, hanem elsősorban az ortodox papok folytatták és tartották ébren az emberek tudatában nagyon sokáig, a következő évszázadban is.

14. Rendi nacionalizmus, népi tudat, nemzeti tudat kialakulása a románok között

Inochentie Micu-Klein, görögkatolikus püspök 1730–1744 között, megvetette a *rendi nacionalizmus* alapjait. Nem az egész román nép, hanem a görögkatolikus papság és a román nemesek részére követelt a többi három nemzetével egyenlő jogokat. Indoklása: Dimitrie Cantemir *Hronicul vechimei romano–moldo–vlahilor* c. művéből értesült arról, hogy a románok Traianus római

---

⁹ Kádár Gyula: "Mit jelent nekünk Horea?", *Történelmi Magazin*, Sepsiszentgyörgy, 6. évfolyam (2004) 10. szám, 16. old.

császár katonáinak leszármazottai és a három nemzetnél sokkal régebb óta élnek Erdélyben. A szászok, mivel követeléseinak gyakorlati megvalósítása az ő érdekeiket is sértette volna, elérték azt, hogy 1744-ben a püspököt Bécsbe idézték és ott vizsgálatot indítottak ellene. Ő azonban Rómába menekült (és később ott is halt meg).

A román szellemi központ Balázsfalva volt, ahol 1740-ben elemi iskola, 1755 után latin középiskola és papi szeminárium működött. Az elemi iskolai hálózat II. József idejében épült ki. A római eredet tudata az ortodox vallású románokat is közös *népi tudatra* ébresztette, ami antifeudális, vallásos keretben nyilvánult meg. A román értelmiség, mely az unió után kialakulhatott, kitermelte a *nemzeti öntudatot*, ami végeredményképpen *a polgári nemzet* kialakulásához vezetett (Bíró, 1973, 107. old.).

15. Az Erdélyi Iskola (*Școala ardeleană*)

A nyugati egyetemeken tanult görög katolikus papok megismerték nyelvük latin eredetét, és a dáciai kontinuitásról is meggyőződtek. Természetes, hogy "Erdélyben őslakó és a dicső rómaiakkal rokon" népiük hátrányos helyzetét kirívó igazságtalanságnak tartották. Ezeket az elveket kidolgozták, "bebizonyították", és felhasználták az erdélyi románok politikai harcában. Ez a harc lett azután a meghatározó, a tudományos igazság ennek volt alárendelve: "A történelem és a nyelv így nemzeti tudományok és harci fegyverek lettek" (V.V. Grecu, 1973, 28. old.).

Sanuil Micu-Klein főműve a latinul írt *A dako-román vagy vlach nyelv elemei* [Elementa linguae daco-romanae sive valachicae] (1780), melyben a román nyelvet a *klasszikus* latinból származtatja. Petru Maior írta az *Erdélyi iskola* legjobban olvasott és elterjedt könyvét: *A románok dáciai eredetének története*, amely Budán jelent meg 1812-ben. Tárgya a románok *tiszta latin eredete*; Micu-Kleinnel szemben azt tartotta (helyesen), hogy a román nyelv a *népi* latinból származik. Másik tétele a románok folytonossága a volt római Dáciában. Maior néhány régi krónika

(elsősorban Anonymus, III. Béla magyar király jegyzőjének *Gesta Hungarorum*-a) alapján fantasztikus elméleteket konfabulált össze, pl. azt állította, hogy a hunok Attila királlyal együtt Moldvában, románok között laktak és jól beszéltek románul (az 5. században, amikor még csak latinul beszéltek; az újlatin nyelvek, így a román is, csak három évszázaddal később kezdtek kialakulni). Ennek ellenére Maior írása a román polgári nacionalizmus leghatásosabb könyve volt a 19. század nagy részében; generációk olvasták lelkesedéssel és csodálattal.

A 18. századi magyar történetírók nagy része a dako-román kontinuitást történelmi valóságnak tartotta. Huszti András *Ó és új Dacia* címen 1791-ben megjelent művében pl. a következőket írja: "A géták leszármazottai ma is élnek és ott laknak, ahol az őseik laktak, azt a nyelvet beszélik, amelyet egykor őseik beszéltek" (idézi M. Muşat, *Anale de istorie*, 27, 2 [1981], 78. old.) Az *Erdélyi Iskola* tagjai nagy mértékben az ő munkáikból merítettek.

"*Elegiájá*-ban Şincsei hálás szavakkal emlékezik meg az 'igen nemes történetíró' Benkő Józsefről, ki őt 'irodalmi támogatásával nagy mértékben segítette'" (Benkő Samu 1979, 206. old.).

Şincsei különben a Wass-grófok házában éveket töltött mint instruktor. Samuil Micu Klein és Petru Maior halálukig a budai egyetemi nyomda korrektorai voltak; Erdélyt kénytelenek voltak elhagyni Bobb balázsfalvi ortodox érsekkel kialakult vallásos összeütközés következtében (Makkai 1946, 298. old.).

16. A *Supplex Libellus Valachorum*-ban

a görög-katolikus és az ortodox románok együtt léptek fel. A "könyörgő levelet" 1791-ben terjesztették II. Lipót osztrák császár elé. Követelték, hogy a románok — "akik Erdély legrégibb lakosai" — kapják vissza azt a helyet, ami őket az 1437-i kolozsmonsotori oklevél alapján megilleti [az oklevél egy kifejezését magyarázták tévesen így, lásd fentebb, 27–28. old.],

tehát hogy ismerjék el a románokat Erdély negyedik nemzetének, s az ezzel járó jogokat. A szöveget az *Erdélyi Iskola* képviselői fogalmazták meg. A király a levelet leküldte az erdélyi országgyűlésnek; végül választ adott a kérelmező püspököknek, melyben többek között szerepel az, hogy “nincs bebizonyítva, hogy az egész román néptől felhatalmazást kaptak volna erre a lépésre”.

17. A reform-kor. — Magyar-román kulturális együttműködés

A francia forradalom (1789) megmutatta, hogy *a néptömegek az addigi államjogi tényezőkkel szemben fontosabbak*. Európa-szerte követelték a demokráciát és a nemzetiség követelményeinek megnyilvánulását a politikában. Ezek az eszmék egész Európában elterjedtek és megindították az általános nemzeti ébredést. Az erdélyi *magyarságot* ebben még a Habsburgok alkotmányellenes és németesítő politikája is sarkallta. Megalakult egy tudományos társaság, mely erdélyi emlékiratokat, történelmi munkákat adott ki; ebben az időben indult a színjátszó társaság Kolozsváron. A *szászok* nemzeti szelleme II. József uralkodása alatt ébredt fel, ők is alakítottak egy tudományos társaságot (a Bruckenthal múzeum körül) és Szebenben és Brassóban német színjátszó társaságok alakultak.

A román földművesek műveltségének előmozdítása érdekében 1778-ban társaság alakult, mely román nyelvű néplap kiadását tervezte. Ezt a tervet gróf Bánffy György főkormányzó is pártolta és felterjesztést küldött Bécsbe, ahol azonban nem engedélyezték a kiadást (Jancsó 1931, 244. old.).

A magyarság köreiben 1820 után megindult a *reformmozgalom*, amit a román értelmiség nagy része rokonszenvvel figyelt. Az iskolákban ők is olvasták Széchenyi és Wesselényi írásait. Széchenyi különben anyagilag támogatta az első román folyóirat kiadását. Az 1820-as években a balázsfalvi iskolában a magyar nyelv “divatban volt”, és ortodox papok és román magán-személyek is gyakran írtak magyarul a püspököknek; sok görög-

keleti egyházi jegyzőkönyvet írtak magyarul. Moga görögkeleti püspök 1829-ben kötelezővé tette papképző szemináriumában Balázsfalván a magyar nyelv tanítását (Jancsó, 248; Makkai 1989, 203. old.). Mindez természetesen minden külső nyomás nélkül.

Ez a helyzet az 1840-es években kezdett megváltozni. Gheorghe Barițiu elindította a *Gazeta de Transilvania* c. hetilapot. Barițiu és több erdélyi román értelmiségi ebben az időben rendszeresen találkozott munténiai vezetőkkel, pl. Barbu Știrbei későbbi vajdával, Eliade Rădulescu-val, Ioan Cîmpineanu-val. Ez utóbbi indította el azt az *irredenta mozgalmat*, melynek célja minden román egyesítése volt egyetlen, független román államban.

18. Az 1848–1849-es magyar forradalom és szabadságharc Erdélyben

1848 tavaszán egész Európában forradalmak törtek ki az abszolutizmus ellen, a jobbágyság felszabadításáért, a sajtószabadságért. A márciusi párizsi és bécsi forradalom után Pesten március 15-én tört ki a forradalom.

Az erdélyi magyarságnak mindkét pártja, a szabadelvűek és a konzervatívok, közös programot dolgoztak ki, melynek első pontja az unió volt Magyarországgal. (A konzervatívok között azonban sokan elleneztek ezt.) A románok vehemensen ellenezték, a szászok között voltak, akik helyeselték, de végül mégis ellene dolgoztak. A május 30.-ra összehívott országgyűlés kimondta az uniót. Ugyanakkor (IV. törvénycikk) megszüntették a jobbágyság rendszerét. A parasztság 70–80%-a, összesen 974.846 ember kapott 921.430 hektár földet, ami az összes megművelhető földnek nagy részét tette ki. Ennek a földnek 80%-a román parasztok birtokába került (Jancsó 1931, 316). *Ezzel megalakult a román nemzeti földbirtok.*

Stephan Ludwig Roth 1842-ben kiadta a *szászok követeléseit*; 1844-ben Szebenben jogi főiskolát alapítottak, melynek tanárai erősen német nemzeti, magyarellenes szellemben tanítottak. Ennek

az iskolának nagy szerepe volt abban, hogy az 1848-as forradalomban a szászok a magyarság ellen fordultak, annak ellenére, hogy a brassóiak Erdély unióját akarták Magyarországgal.

A románok május 15-én Balázsfalván *nemzeti gyűlést* tartottak, püspökök elnökletével, alelnökök Simion Bănuțiu és Gheorghe Barițiu voltak. Havaselvéről számos küldött jött; a parasztok száma több tízezer volt. Bănuțiu foglalta össze az egybegyűlteket követeléseit, melyek között a románság elismerése alkotmányos nemzatként, és a Magyarországgal való unió ellenzése volt a legfontosabb. Egy küldöttséget Bécsbe, egy másikat Kolozsvárra menesztettek; továbbá egy állandó bizottságot szerveztek (a későbbi *“Román Nemzeti Komité”*).

A kolozsvári országgyűlésen megalakított unió-bizottság, öt román taggal kiegészítve, tárgyalta a balázsfalvi románok és a szászok követeléseit. A bizottság törvényjavaslatot készített elő *“a román nemzet polgári jogainak egyenlőség alapjaini biztosításáról”* — melynek keresztülvitelét azonban a következő év eseményei megakadályozták.

A balázsfalvi bizottság több tagja törvényellenes ellenszegülésre bízta a román jobbágyokat, akik Mihálcfalván és Koslárdon a földesurak majorságbirtokait is elfoglalták. Jellemző az osztrák nemzetiségeket egymásnak ugrasztó taktikára, hogy a szebeni osztrák parancsnokság székely határőröket vetett be a rendcsinálásra, ami kilenc halálos áldozatot követelt. — A Fő-kormányzók feloszlatta a komitét, annak számos tagja azonban az 1. román határőrezred területén telepedett le. Ez, valamint a naszói harárőrezred kimondta, hogy nem ismeri el a magyar hadügyminisztériumot. További zavargásokra adott okot újoncok toborzása. A románok szabotálták ezt a sorozást. A második balázsfalvi gyűlésen Avram Iancu 6.000 felfegyverzett móccal jelent meg; itt kidolgozták a románok katonai szervezetét. Október 2-án Puchner osztrák generális a Román Nemzeti Komitét a románok törvényes képviselőjének ismerte el és szövetséget kötött vele. A magyarság önvédelemből fegyverkezett. Az osztrákok

ekkor elrendelték a magyar önkéntes csapatok lefegyverzését, aminek végrehajtásával a rendes sorkatonaságot és a román komité fegyveres erőit bízták meg. Ezzel kezdődött Erdélyben a polgárháború.

Agyagfalván október 15-én *Székely Nemzetgyűlést* tartottak gróf Mikó Imre, a Főkormányzók elnökének vezetésével, melyen 60.000 ember jelent meg. A gyorsan összeállított székely csapatok eleinte sikeresen harcoltak, de végül a császári hadsereg megverte őket Marosvásárhelynél.

Ezután nem maradt magyar sereg Erdélyben, s a román felkelők rávetették magukat a magyar lakosságra. Kisenyeden 130 magyart gyilkolt meg a román nemzeti bizottság által összeűsődített kb. 10.000 főnyi tömeg (Kosztin 1998, 43. old.). Magyarigenben 176 magyar családot irtottak ki, Balázsfalva környékén 400 embert. Alvincet körülzárták a felkelők és megadásra szólították fel. Itt azonban a helybeli románok nem voltak a magyarok ellen, és a két közösség *békeegyezményt* kötött, melynek létrejöttében *Muntean és Corna helybeli román pópák jelentős szerepet játszottak*: “a vészes idők egész folyamata alatt ... hallgatóikat ... a felebaráti szeretet nagy parancsára serkentették minduntalan” (Kosztin 1998, 45. old.). Azzal, hogy biztosították egy katonai alakulat jelenlétét a várban, megakadályozták felkelő csoportok behatolását. A békeegyezményt megtartották és Alvincen Bem tábornok megérkezése után sem került sor hadbíró-sági ítéletre.

A legvadabb vérengzések a Torda – Medgyes – Szeben – Déva közötti területen történtek, amely a császári hadsereg kivonulása után a román prefektek vezette felkelők kezébe került. Nagyenyedet felégették; 800 meggyilkolt magyart számoltak össze a támadás után. A református püspökség levéltára, könyvtára, műemlékei elpusztultak. Sárd község környékén Avram Iancu románjai 3.000 magyart — férfit, nőt, gyermeket — öltek meg. Zalatnán 700 embert gyilkoltak le. Így pusztult ki Zalatna magyar

lakossága. Kosztin Árpád leírja, mely falvakban pusztítottak, gyujtogattak és gyilkoltak ezek a bandák (1998, 46–50. old.). Itt csak néhány példát idézünk arra, hogy milyen kegyetlenkedések történtek:

“Gyulafehérváron Megai nevű órasmestert elevenen megsütötték, a dombai földbirtokosnak lefűrészelték kezét-lábát s derékig ásták a földbe.

Naszódon karóhoz kötötték a magyarokat s válogatott kínzásokkal kivégezték őket.

Borbándon, Baranyai Károlynak — felesége és leánya szeme láttára — lefűrészelték karját és fejét, amelyet póznára tűzve feleségének gyalogosan kellett a rabló horda kísérete mellett Balázsfalvára vinnie”

(Kosztin 48. old., Domokos Pál Péter és Gracza György könyveit idézve).

Erdély más vidékein is történtek gyilkosságok, egyik legvéresebb Hétfaluban (Brassótól keletre). 1848 decemberében

"a négyfalusi románok közül 150 lovas népfelkelőt állítanak csatasorba. Betörnek a házakba, felgyújtják azokat, és több mint száz embert, asszonyt és gyermeket ölnek meg."¹⁰

Az Istoria României. Compendiu, 1973, a 255–264. oldalon ír az 1848-as eseményekről Erdélyben, de ezeket nem említi. Giurescu *Istoria românilor*, 1975, (593–599. old.) a “nemesek” reakciójáról írva, megadja annak méreteit:

“Román parasztok tucatjait [szó szerint tízeit] és számos értelmiségit lőttek agyon vagy akasztottak fel, ami természetesen elmérgesítette a magyar és román forradalmárok közötti viszonyt” (Giurescu 1973, 596. old.).

Miután Bem csapatai elfoglalták Erdélyt, rögtönítélő bíróságokat állítottak fel, melyek tehát ennyi román felkelőt ítéltek halálra. “Parasztok tucatjai” (“*zeci de țărani români*”) jelenthet

---

¹⁰ Nagy János: "Négyfalu története az 1848–1849-es szabadságharc idején", *Történelmi Magazin*, 5. évf., 3. (2003. március).

negyvenet – ötvenet, de legfeljebb kilencvenet. Jancsó adatai szerint a halálraítéltek száma legfeljebb ötven volt,

“s annak is elenyészően csekély száma volt politikai bűnös, a többi kivétel nélkül gyújtogató, rabló és közönséges gyilkos” (Jancsó 291. old.).

Hasonlítsuk össze ezt a legyilkolt magyarok számával – csak Kisenyeden 130 magyart öltek meg. És a gyilkosokat néhány kivétellel senki se vonta felelősségre, nem kaptak büntetést.

Itt nincs hely a 48-as forradalom történetét Erdélyben részletebben leírni, de meg kell említeni a béketárgyalást 1849 tavaszán, Avram Iancu és a magyar kormány képviselője, Ioan Dragoș pesti országgyűlési képviselő között Abrudbányán. A megegyezést egy fiatal dilettáns katonai parancsnok, Hatvani Imre, hiúsította meg azzal, hogy *felsőbb engedély nélkül* Abrudbányára támadt. Ezer főnyi seregét a románok szétverték, Dragoș-t mint árulót megölték; ezután Verespatakon és Abrudbányán számos ártatlan magyart öltek meg, a településeket felgyújtották. Hatvani megtorlásként Ion Buteanu és Petru Dobrát kivégeztette.

Ez a tragédia, — amit egy alacsony rangú, felelőtlen katona okozott, mialatt felettese Bălcescu-val és Bălăceanu-val tárgyalásokat folytatott Debrecenben, — megsemmisítette a románok és a magyarok közötti megegyezés lehetőségét. S ez egy olyan pillanatban, amikor egy ilyen megegyezés fontosabb volt, mint talán bármikor máskor.

Külön említést érdemel Háromszék önvédelmi harca (Gábor Áron ágyúöntő, tüzér őrnagy, Gál Sándor, Berde Mózsás és sokan mások — és a nép). 1848 novemberétől 1849 tavaszáig lekötik az osztrák haderőt, úgyhogy annak nem sikerül Erdély elfoglalása.

A szabadságharcot a behívott orosz csapatok döntötték el; a világsi fegyverletétellel 1849 augusztus 13-án végződött.

“A magyar vezetőség a felszabadításért vívott harc ideológiája által az európai haladás zászlóvivője lett, és a két legelnyomóbb európai hatalom verte le: a Habsburgok és a Romanovok, a

nemzetiségek: a csehek, szlovákok, románok és horvátok nagy részének segítségével” (Kosztin 1989, 21. old.).

19. A szabadságharc leverése után

A bécsi kormány bosszúja legerősebben a székelyeket és általában a magyarokat sújtotta. Kivégzések, hosszú börtönbüntetések, cenzúra; az Erdélyben állomásozó hadseregek is nagy pusztítást vittek végbe.

A románok Erdély több pontján (pl. Arad, Nagyszeben, Brassó környékén) rövid idő alatt virágzó gazdaságokat tudtak felépíteni. Slavici (*Politica națională română*, 1915) megírta, hogy ebben az időben a román parasztság erős volt; nem sokat törődtek a politikával, hanem igyekeztek minél több földet szerezni és minél jobban élni. Az uniónak Magyarországgal sem voltak egységesen ellene.

20. Erdély a magyar–osztrák kiegyezés és az első világháború között (1867–1914)

A kiegyezés után *a magyar politika fő iránya liberális volt. A liberalizmus az uralkodó, vagy az állam abszolút hatalma ellen az egyén szabadságát és jogait helyezi előtérbe. A nemzet érdekei helyett a népek egyenjogúságát igyekszik megvalósítani.*

A keletmagyarországi és az erdélyi románok gazdasági helyzete

Ennek a liberális szemléletnek alapján a magyar kormányok gazdaságilag hathatósan segítették a románokat.

A nagykiterjedésű *naszódi erdőket* 1861-ben Bécs osztrák állami tulajdonnak nyilvánította (és kiadta a románoknak). A magyar kormány 1867 után ezeket az erdőket tehát magyar állami tulajdonnak tekinthette volna. A helyi románok kérésére azonban 1872-ben *lemondott róluk* és azokat a naszódi román iskoláknak adta. Ezzel ott román középiskolát tudtak építeni (ebben járt Gheorghe Coșbuc és később Liviu Rebreanu, a román irodalom

két kemelkedő személyisége).

A román iparos- és kereskedő-réteg ebben a korszakban hatalmas fejlődésnek indult; ennek a rétegnek a fiaiból került ki az *új román polgárság és értelmiség*.

1872-ben megalakult az *Albina bank*, amit a következő 20 év alatt további 50 román bank megalakulása követett. Ezeknek fő célja a román parasztokat segíteni földvásárlásban, de támogatták a román irredenta szervezeteket is (*Astra*, később a *Liga Culturală Românească*). A magyar birtokok felvásárlásában *hathatós segítséget kaptak az Osztrák-Magyar Központi Banktól és több más budapesti banktól is*, melyek nagy mennyiségű kölcsönt adtak a román bankoknak *kedvezményes feltételek* között. Az egy-egy banknak kölcsönadott összeg sokszor a megfelelő bank összes tőkéjének kétszeresét is elérte (Bíró 1989, 39–40. old.). Ezen segítség nélkül a román bankok igen nehezen éltek volna meg. Ion Slavici szerint Erdélyben 1850 és 1900 között *a románok által birtokolt föld nagysága megtízszereződött*.

A magyar állam segítette a parasztságot, tekintet nélkül nemzetiségére. Modern földművelési módszereket tanítottak ki, a nemzetiségi területeken a többség nyelvén, egyéneknek, falvaknak, szövetkezeteknek ingyen minta-állatokat és növényeket adtak. Az összes dolgozók között a legszegényebbek — a napszámosok — arányszáma mutatja, mennyire nem törődtek a magyar kormányok a magyar elem gazdasági erősítésével: 1900-ban Magyarországon a lakosság 25.2% volt napszámos, Erdélyben a román területeken csak 19.7%; — és a Székelyföldön a legmagasabb: 30.7% (Bíró 1989, 29. old.).

A románok gazdasági helyzete a Vajdaságokban

Ugyanebben a korszakban *a román vajdaságokban* rendkívül nehéz volt a parasztság helyzete.

“Annak ellenére, hogy a mezőgazdaság termelése erősen emelkedett (1886 és 1906 között 100%-al) és a termékek ára

lényegesen magasabb lett, a parasztság nehéz helyzetben volt, életszínvonala erősen alacsony volt. Ennek fő oka a földhiány volt, a földtulajdon hibás eloszlása: míg 4.171 nagybirtokosnak 3,787.192 hektár földje volt [átlag 908 hektár], 1,015.302 parasztnak csak 3,319.695 hektár jutott, átlag kb. 3.3 hektár fejenként. A többi mezőgazdasági tulajdon (10–100 hektár között) 816.414 hektár földet tett ki. Tehát rendkívül nagy aránytalanság állott fenn: több mint *egy millió parasztnak kevesebb földje volt, mint néhány nagybirtokosnak* (Giurescu 1975, 648. old.).

Egy nagyszebeni román egyházi vezető 1911-ben így nyilatkozott: “A magyarországi román paraszt helyzete összehasonlíthatatlanul jobb, mint a romániai paraszté. Ehhez nagyban hozzájárul a mi kulturális állapotunk, amit nem is lehet összemérni a romániai parasztokéval. Nálunk majdnem minden paraszt tud írni, olvasni és elég jó higiénikus viszonyok között él” (*Unirea*, Balázsfalva, 1911. augusztus 22; idézi Bíró 1989, 34. old.).

Egy népdalból (*Gura satului* [‘A falu szája’; erdélyi vicclap], 1870, 39; idézi Grămadă, 1974, 159):

Decît slugă la ciocoi,   Decît slugă la boiar
*Mai bine cioban la oi.   Mai bine rob în Ardeal.*¹¹

A román vajdaságokban fennálló nehéz viszonyokon nem sokat segített néhány földosztás: 1878–81 között 48.342 parasztnak kiosztottak 229.063 hektár földet, és az állami földekből is adtak el, de ezekből is csak kevés parasztnak jutott.

“Mindehhez jött a szerencsétlen bérleti rendszer, igen sok nagybirtokos nem művelte meg a földjét, hanem kiadta bérlőknek, akik nagyrészt idegenek voltak, s akiknek az volt az érdekük, hogy minél többet hasznot préseljenek ki a földből. Ez a

---

¹¹ “Jobb juhászturnak lenni, mint a földesúr szolgájának; Jobb rabnak lenni Erdélyben, mint a bojár szolgájának.”

parasztok embertelen kizsákmányolásához vezetett, akiknek munkáját rosszul fizették, de akiktől az élelmiszerre adott kölcsönökre magas kamatot vettek, felemelték a dézsmát és nem ritkán csaltak a méréseknél is. A helyi közigazgatás érdekelve volt, és a bérlőknek fogta pártját” (Giurescu, 1975, 648. old.).

A román nagybirtoknak kb. 70%-a került a gazdálkodni nem akaró birtokos helyett az élősdí bérlők kezére. A legkíméletlenebb kizsákmányolásért a Fischer-tröszt volt felelős. Egy hektár földért a földesúrnak 20 lejt fizettek, és a parasztoktól, akik azt megmunkálták, 50–70 lejt vettek el.

“A mi parasztjaink az állandó éhség olyan állapotában vannak, mely a mi agrár helyzetünkből származik. Moldva északi részében a parasztok 88%-ának nincs egy faroknyi háziállata és nem adhat egy kanál tejet gyermekeiknek, akik a rossz táplálkozás miatt 5 éves korukig 40–50%-ban elpusztulnak” (*Tribuna poporului*, Arad, 1907 03 11, C. Stere iași-i egyetemi tanár cikke; idézi Bíró 1989, 31. old.).

Az egyetemi tanár végső következtetése:

“...a szabad román királyság mezőgazdasági lakossága sokkal nyomorúságosabb helyzetben van, mint leigázott magyarországi, bukovinai, sőt besszarábiai testvérei”.

Ez a helyzet több parasztfelkeléshez vezetett, és 1907-ben országos méretű parasztlázadás tört ki. A kormány parancsára a hadsereg fegyverrel verte le a lázadást, 11.000 embert meggyilkolva. A parancs így szólt:

“Kaszáljátok, géppuskázzátok őket. Ne közöljétek a foglyok számát, hanem csak a halottakét!” (Bíró 1989, 31. old.).¹²

A magyar kormányok nemzetiségi politikája 1867–1914.

---

¹² Liviu Rebreanu regénye: *Răscoala* [1932] [magyarul: *Lázadás*, fordította Gáldi László; Renaissance, Budapest 1945] reálisan festi meg ennek a tragédiának a képét.

A kiegyezés Ausztriával 1867-ben magával vonta azt, hogy a magyarság a nemzetiségekkel is békében akart élni. Deák Ferenc javaslatára ezért szavazta meg az országgyűlés az 1868:XLIV törvényt *“a nemzetiségi egyenjogúság tárgyában”*. Ez a törvény 29 paragrafusban rendelkezett a nemzetiségi nyelvek használatáról. *Jogi garanciákat tartalmazott és a kollektív jogok elvéből indult ki*. Az állam hivatalos nyelve a magyar volt, de minden törvényt le kellett fordítani a nemzetiségek nyelvére. A törvényhatósági tisztviselők saját területükön hivatalos érintkezéseikben magánosokkal vagy testületekkel (községek, egyesületek stb) *“a lehetőség azok nyelvét használják”*. A saját nyelv használata biztosítva volt a bíróságokon is. A 20. § szerint a községek maguk határozzák meg jegyzőkönyvük és ügyvitelük nyelvét, a 21. § pedig elrendelte, hogy *“a községi tisztviselők a községbeliekkel való érintkezésben azok nyelvét kötelesek használni.”* Iskolák létesítése szabad volt, s a hivatalok betöltésénél egyetlen szempont a személyes képesség. A kormány törekedett arra, hogy románok is kerüljenek magas pozíciókba; ennek eredményeképpen pl. a Legfelsőbb Bíróságba is kerültek románok.

A szólás- és gyülekezési szabadság korlátlan volt, megszűnt a cenzúra, a sajtóperekben független polgárokból alakult esküdt-székek döntöttek. A román többségű megyékben a megyegyűlések jegyzőkönyveit is románul írták, s a községi élet románul folyt (Bíró 1989, 86–91. old.).

A magyarországi románoknak saját nyomdái, kiadói voltak, melyek politikai, irodalmi és szaktudományos művek tömegét adták ki. Az újságok szabadon szóltak bele az őket érintő politikai kérdésekbe, s bár néhány kirívó esetben voltak sajtóperek, a román sajtó hihetetlen mértékű szabadságot élvezett. *A román királyságban* élő többszáz ezer magyarnak ugyanakkor egyetlen magyar újságot sem engedélyeztek (Raffay 1989, 176. old.).

Az 1868-as nemzetiségi törvényre, melyben *a nemzetiségek jogai Európában első ízben voltak meghatározva*, Nyugat-Európában is felfigyeltek és kiemelték annak demokratikus és

liberális jellegét (pl. a francia Eisenman szerint “nagylelkű szellemről és az igazság őszinte vágyáról” tesz tanubizonyságot, és “nagyon szabadelvű” (*très liberale*) (Bíró 1989, 70. old.).

1920 után minden román szerző azt állította, hogy a nemzetiségi törvényt nem tartották be. Ez nem igaz. Hibája volt a törvénynek, hogy hiányoztak a megtorló rendelkezések a törvény megszegéséért. Ez Bíró szerint “az általános szabadelvűség eszmeáramlatából magyarázható” (1989, 70). Így a törvény betartása attól is függött, hogy az egyes tisztviselők mennyire voltak törvénytisztelők, és milyen volt a viszonyuk a nemzetiségekkel. Ez viszont nagy részben éppen azok viselkedésétől függött. A románok maguk elvetették a törvényt, amivel erősen csökkentették annak értékét és érvényét (Gratz Gusztáv, [1934], 1995 I., 87. old.).

Ennek ellenére az egész időszakban a kisebbségi törvény szelleme uralkodott és védte — Magyarország jogállam volt — a nemzetiségeket is. Az erdélyi és keletmagyarországi románok gazdaságilag hihetetlenül megerősödtek, primitív kiindulásból gazdag, román tannyelvű iskolahálózatot tudtak kiépíteni, anyanyelvüket nyilvánosan használhatták. A román többségű megyékben az egész idő alatt a románok anyanyelvükön beszélgettek az előljárókkal, akik itt legtöbbször románok is voltak, de akkor is, ha azok magyarok voltak.

A tanügy

A magyar állam törvény által biztosította a felekezeti iskolák megszervezését. Az 1868:XXXVIII törvénycikk alapján a román egyházközségek pár év alatt több mint 2.000 tiszta román nyelvű elemi iskolát állítottak fel. A törvény feltételeket állapított meg: legfeljebb 60 gyermek tanítható egy teremben, a tanítóknak képzése kell legyen, stb. Az ortodox egyháznak azonban nem volt annyi anyagi ereje, hogy ezeket a feltételeket teljesíteni tudta volna, ezért a magyar állam gyakorlatilag az egész román nyelvű elemi oktatást megszüntethette volna a törvény be nem tartása

miatt. De a magyar kormány fejlesztetni akarta a román elemi oktatást. 1910 körül a törvény követelményeit nem teljesítő iskolák arányszáma még mindig 30% volt. Magyarországon 1869-ben 2.569, 1914-ben 2.901 román iskola volt (Bíró, 1989, 158. old.).

1913–14-ben Magyarországon 1.149 román lakosra jutott egy nyilvános román tannyelvű iskola (a román királyságban rosszabb volt a helyzet: ott 1.582 lakosra jutott egy iskola). Az 1868-as törvény biztosította a szülők szabad iskolaválasztási jogát, s ez végig érvényesült. A román gyermekeknek 75%-a járt román nyelvű iskolába, a többinek a szülei magyar vagy német iskolát választottak. A szabad iskolaválasztás jogával élve, magyar gyermekek ezreit iratták román tannyelvű iskolába, és a magyar kormányok semmit sem tettek ez ellen (Bíró 1989, 163. old.).

1879-ben *törvéncikk jelent meg a magyar nyelv tanításáról (mint tantárgy) a népiskolában*. Ennek lehetőségét erősen korlátozta a magyarul tudó román tanítók hiánya. 1880-ban a kb. 2.300 román tanító közül 1500 egyáltalán nem tudott magyarul és csak kb. kétszáz tudott olyan jól, hogy a magyart mint tantárgyat taníthatta. A magyar állam tanfolyamokat rendezett magyar nyelvből, aminek hatásaképpen ez a helyzet javult, de akik nem tudtak magyarul, — s ilyenek még 1914-ben is voltak — azok ellen semmi megtorló intézkedés nem történt, tovább taníthattak, s iskoláikban nem volt magyar tanítás. *Maga a tanítás természetesen ott is románul folyt, ahol a magyart tantárgyként tanították.*

A román királyságban ilyen türelemről szó sem volt: az 1880-a években a bukaresti képviselőház megszavazta a köz-oktatási törvényt. A törvény abból indult ki, hogy az állam ellen-őrző tevékenysége nem csak rendőri felügyeletre, hanem a nemzeti hagyományok fenntartására is irányul. Nem lehet túrni azt, hogy vannak lakosok akik “hazájuk nyelvét még nem is ismerik”. (*Raport asupra proiectului de organizațiune a învățământului public* [Jelentés a közoktatás megszervezésének tervéről], Barna, idézi Bíró 1989, 173. old.). Nyilvánossági joggal rendelkező iskolákban, függetlenül a tanulók anyanyelvétől, *nem túrtek meg*

más nyelvet, mint a román.

Visszatérve Magyarországra 1867–1914 között, nagy probléma volt *a tanítók fizetése*. Ez alacsonyabb volt a bankszolgáénál, és gyakran nem is kapták meg az egész összeget. 1907-ben Apponyi törvénye lépett életbe, melynek fő célja e helyzet orvoslása volt. Ez a törvény a felekezeti tanítókat köztisztviselőknak minősítette és fizetésüket a közigazgatás segítségével biztosította. 1910-ben a román iskoláknak legalább felében a fenntartó egyházközség tudta biztosítani az előírt tanítói fizetést. A többiek nagy része államsegélyt kért. Az összes román elemi iskolák 1915-ben kb. *kétmillió korona államsegélyt* élveztek (Bíró 1989, 169. old.).

Az írástudás Erdélyben sokkal magasabb volt, mint a román vajdaságokban: a párizsi külügyminisztérium egy belső jelentése szerint (1912. december 13.)

[a magyarországi] "románok 41%-a írástudatlan, de a királyi Romániával összevetve, ahol a románok 80%-a írástudatlan, felsőbbrendű elemet alkotnak: számos értelmiségi és kitűnő politikai agitátorok kerülnek ki közülük, akik azután az anyaországot szolgálják. Az adatok szerint van 1477 görög katolikus és 1843 ortodox templom, 3334 pappal. A bankhálózat 213 intézményt számlál" (Durandin 1998, 199–200. old.)

A propaganda szerint a magyar állam a segély révén "beleszólt a román iskolák belső ügyeibe". Ez nem igaz.

A tanítók és a papok erős nagyromán szellemet oltottak be a gyermekek lelkébe. Hazafias román énekek gyűjteménye közkezen forgott: *Ébredj, román, álmaidból; Az egyesülés indulója; A román haza*, stb. Mindezt a román királyság hathatósan támogatta. Az énekek éltették "a román egyesülést, amelyet mindnyájan kívánunk", a román nyelv és történelem tanítása alkalmával a tanítók beoltották a gyermekek lelkébe Avram Iancu és Horea tiszteletét, akik "a barbár magyarok" ellen küzdő "nemes román nemzet vitéz vezérei" voltak. Mindezeket a magyar kormányok a

liberalizmus nevében elfogadták (Bíró 1989, 175. old.).

A **középiskolákban** sem volt más a helyzet. A román iskolák a belső vezetés, a tannyelv és a tanterv megállapítása, a tanárok és a tankönyvek megválasztása terén teljesen önállóak voltak. Semmi sem akadályozta meg a nagyromán szellem érvényesítését (Bíró 1989, 212. old.).

A Nyuga-Európában folytatott propaganda az Erdélyben folyó "magyarosításról" tehát alaptalan volt.

Egy 1995-ben megjelent tankönyv állítja, hogy (Románia függetlenségének elismerése után [1881]) "a budapesti kormány felerősítette a román lakosság üldözését, annak magyarosítását" (Cristescu 1995, 78. old.), de csak úgy általában, példák említése nélkül. Besszarábiáról viszont van mit írni, és meg is adja, hogy miben állott az *oroszosítás*: román iskolákat nem engedélyeztek, a románok elvándorlását elősegítették és az országrészbe "sok orosz, rutént, bolgárt és németet telepítettek be"; stb. (Cristescu, 79–80. old.).

A szomszédos országokban élő románok helyzete

Oroszországban, Besszarábia tartományban, kb. egy millió román élt ebben a korban (a lakosság 70%-a).

"...1867-ben a román nyelv használatát Besszarábia minden nyilvános iskolájában megszüntették. Attól kezdve minden iskola, egyházi, helyi tanácsi [a *zemstvo* által fenntartott], vagy állami, orosz iskola volt, azokban orosz nyelven orosz szellemben tanítottak" (Nistor [1923] 1991, 253–254. old.).

Szerbiában negyedmillió román élt. Anyanyelvüket nem volt szabad nyilvánosan használni, még a templomban sem, ahol a szerb nyelv kötelező volt. A román papok, az iskolások és a tisztviselők neveit szerbesítették (Bíró 1989, 100. old.).

A nemzetiségek helyzete a román vajdaságokban

A kb. 50.000 moldvai csángó katolikus templomaiban és iskoláiban csak románul folyt az istentisztelet és a tanítás. A

hatóságok minden magyar nyelvű vallásos szöveget elkoboztak, ha ilyenek néha elértek egy-egy papot. A papoknak meg volt tiltva a hívekkel magyarul beszélni, a legtöbb pap azonban nem is tudott magyarul. A személyneveket románosították, és a helyneveket csak románul volt szabad használni.

A kizárólagos román hatalomra törekvés sikere

1890-ben nagyrészt erdélyi emigránsok megalakították Bukarestben az *Összes Románok Kulturális Egységének Ligáját*. Vehemens magyarellenes propagandát folytattak, Nyugateurópa sajtójában is. Ez a “nemzet-egyesítő” politika ezután a román kormányok hivatalos politikája lett az első világháborúig

Az erdélyi helyneveket a kiegyezés után minden nemzet a saját nyelvén használta mind a magánéletben, mind a hatóságokkal való kapcsolataiban. A 19. század vége felé azonban rendezni kellett ezt a kérdést, mert sok azonos nevű helység volt, — mint pl. román Săcel, Săliște, stb., magyar Szentmihály, Szentmiklós, stb. — ami különösen a postának sok zavart okozott. A budapesti képviselőház 1898-ban törvényt hozott, mely elrendelte, hogy minden falunak csak egy hivatalos neve lehet. Ezt a nevet a belügy-miniszter állapította meg, de a törvény kimondta azt is, hogy ezt csak

“az illetékes községek és törvényhatósági gyűlés meghallgatásával” ... “az érdekelt községek óhajának lehető figyelembevételével gyakorolja” (Bíró 1989, 97. old.).

Az így megállapított hivatalos név mellett azonban az 5. § szerint “az ettől eltérő elnevezés zárójelben feltüntethető.”

Magyarországon a román nyelv nyilvános használata széleskörű volt, és ha voltak túlkapások egyes tisztviselők, pl. vasúti pénztárosok stb., részéről, azokat hivatalosan üldözték és mint kihágást büntették.

A román sajtó tevékenysége

A sajtószabadság széleskörű volt. A román sajtó szabadon hirdette az úgynevezett *román faji bojkottot*. Ez abban állott, hogy az újságok mindenkit megtámadtak, aki magyarokkal barátkozott, vagy valamelyes megértést mutatott a magyarság iránt. Az 1902-ben megindított szászvárosi hetilap, a *Libertatea* első számában (1902, január 1: "Terorisare") közli:

"A *Libertatea* hivatása egyik legfontosabb részének azt tekinti, hogy népünket terrorizálónak tegye" (Bíró, 1989, 259. old.) .

A *Tribuna* írta az emberséges románokról:

"nem adunk kenyeret, ha éhes, nem adunk vizet, ha szomjas, bezárjuk előtte az ajtónkat, mikor szállást kér."

Ezek erős szavak, de a gyakorlatban nem elégedtek meg ennyivel: aki a képviselőválasztáson egy olyan román jelöltre szavazott, aki kormánypárti programmal indult, annak

"házáat éjnek idején 'ismeretlen tettesek' felgyújtották, állatait elhajtották, őt magát pedig félholtra verték" (*Libertatea*, Szászváros, 1905, 50, idézi Bíró 1989, 259. old.).

A magyar kormány ezt is eltűrte.

21. Az első világháború; kommunista forradalom Budapesten; a román hadsereg megtámadja Magyarországot; Horthy Miklós

1914 nyarán kitört az első világháború. Ma már talán nem általánosan ismert, de fontos, hogy a magyar miniszterelnök, Tisza István, nem akarta a háborút és erélyesen tiltakozott az osztrák vezetők ellen, akik meg akarták támadni Szerbiát.

"Az osztrák köztársaság Vörös Könyvében a bécsi levéltár egyik szász tisztviselője, Roderich Grósz [recte: Groos] közölte a közös minisztertanács jegyzőkönyvét, melyből minden kétséget kizáróan kiderül, hogy a magyar állam hivatalos képviselője, gróf Tisza István, ellenezte a háborúba lépést és ezt

a felfogását szilárdan tartotta osztrák kollégái ellen is."¹³ Ezek a kollégák azonban más véleményen voltak; Tisza nem tudott ellenállni (lásd Gratz, II. kötet, [1934], 1992, 286–298. old.).

Románia, a központi hatalmakkal fennálló szövetség ellenére semleges maradt. Két évi harc után világos volt, hogy az Antant-hatalmak fölényben vannak. *1916 augusztusában az Antant titkos szerződést kötött Romániával, melyben megígérték Dél-Bukovinát, Erdélyt és Keletmagyarország részeit, ha Románia megtámadja az Osztrák-Magyar monarchiát.*

A háborút az Antant hatalmak nyerték meg.

1919 márciusában Budapesten kikiáltották a Tanácsköztársaságot. Ennek hadserege nem tudott ellenállni a román támadásnak és augusztus 4-én a román hadsereg bevonult Budapestre. H.H. Bandholtz amerikai tábornok, a szövetségesek katonai missziójának tagja, emlékirataiban (*An Undiplomatic Diary*, New York, 1933) megörökítette a gyárak leszerelésének és a féktelen fosztogatások történetét. Ennek alapján írja Horthy Miklós *Emlékirataiban* (II. kiadás, 1974, 115. old.):

“Ha [Bandholtz] lovagló ostorával a kezében idejében meg jelenik személyesen a királyi várpalotában, ezt menthetetlenül kirabolják. A Nemzeti Múzeum elé már felvonultak a megvakásra váró román teherautók; csak az mentette meg a kifosztástól, hogy ajtóit a tábornok a szövetségesek nevében lepecsételte.”

Horthy Miklós tengernagy a nemzeti magyar hadsereg élén 1919 november 16-án vonult be Budapestre. Horthy Miklóst a kommunisták a tőlük szokásos történelemhamisítással fasisztának nevezték. Ezt román politikusok is szívtében-hosszában hangoztatták. Az állítás az egyik *legdurvább hazugság*, amit a kommunisták valaha is kitaláltak egy személyről. Horthy a magyar

---

¹³ Szekfü 1942; Szekfü a következő kiadványra hivatkozik: Groos, Roderich, *Die Siebenbürger Sachsen in der Planung deutscher Südostpolitik*, Wien, 1940.

nemzeti érdekeket védte. Viszonya Hitlerrel nem volt jó.

Magyarországon Szálasi Nyilaskeresztes pártja képviselte a nemzeti szocializmust. A magyar nép emberséges hozzáállását illusztrálja többek között az, hogy ennek a pártnak a taglétszáma csökkent a háború alatt: 1940-ben 116.000 tagja volt, 3 évvel később 100.000-nél kevesebb (Carsten 1967, 180. old.). Ma már kevesen tudják, de tény, hogy Szálasi *nem* helyeselte a zsidók megölését. Szerinte “a zsidókat a háború végéig közmunkákban kell alkalmazni, és azután emigrálniuk kell” (Carsten 180).

Horthy Miklós következetesen ellenállt a fasiszta követeléseknek. F.L. Carsten írja a fasiszmusról szóló könyvében (Carsten 1967, 180. old.):

“Végül a németek állították félre Horthyt, mert megkísérelte Magyarország kiugrását a háborúból, és a németek segítették hatalomra Szálasi és a Nyilaskeresztes pártot, amikor a vörös hadsereg már magyar földön volt.”

(1944 október 16-án SS-csapatok foglalták el a budapesti királyi várat, Horthy Miklóst elfogták és másnap Bajorországban internálták.)

Az *Erről mesélhettek...* (Om detta må ni berätta..., Stockholm, 1998) című, a zsidóüldözésről szóló könyvben írják (31. old.) a svéd szerzők, hogy amikor Magyarország elfoglalása után, 1944 nyarán a németek a budapesti zsidókat akarták deportálni, Horthy Miklós erélyes rendelkezéssel *megakadályozta 300.000 (háromszázezer) zsidó deoportálását az országból*, “amivel megmentette őket”.

Lucian Boia is megjegyezte, hogy a román történetírásban elterjedt Horthy-kép hamis:

“A román tankönyvek Magyarországot Horthy beiktatása után 1920-ban mint fasiszta típusú diktatúrának alávetett országot mutatják be (ami mellelleg megjegyezve, nem igaz)” (Boia 1997, 223. oldal).

22. Nagyrománia megalakulása. A versailles-i békeszerződés (1920. június 4.)

A versailles-i (trianoni) békeszerződés Romániához csatolta Erdélyt, a Bánság keleti részét, a Magyar Alföld keleti részét, a Körösvidéket, Szatmár vidékét és Máramarost. Ezen a 102.200 négyzetkilométer nagyságú területen 1910-ben 5 millió 247.467 lakos élt, köztük 2 millió 829.454 román, 1 millió 661.805 magyar, és 564.789 német (szász és sváb). A románok számaránya tehát 53.8% volt, a magyaroké 31.6%, (egy jelentékeny csoporttal az új határ mentén), a szászoké és sváboké együtt 10.8%. Durva hazugság tehát Ștefan Pascunak az az állítása, hogy a trianoni szerződés megalkotói "figyelembe vették 'a népek akaratát'" és hogy azok "ítélőbírói mérlege Magyarország javára s nem Romániáéra hajlott" (Pascu, *Mit jelent Erdély?*, 240. oldal).

A Román Nemzeti Tanács 1918 december 1-re Gyulafehérvárra *Nemzeti Gyűlést* hívott össze. Ezen állítólag százezer résztvevő mondta ki a fentemlített területeknek a román királysághoz való csatolását.

A párizsi békekonferencián a román delegáció vezetője, Ionel Brătianu, először történelmi jogra hivatkozott, azt állítva, hogy Románia határai egykor a Tiszáig terjedtek, s a magyarok fegyveres erőszakkal telepedtek közéjük; a magyarság számát hamisan alacsonyan adta meg; végül azonban "kizárólag az 1916 bukaresti titkos szerződésen alapuló annexiós igényekre hivatkozott" (Marschalkó, 1960, 25. old.).¹⁴ Nyilvánvaló, hogy a

---

¹⁴ Ennek a szerződésnek 5. pontja kimondja, hogy "sem a szövetséges hatalmak, sem Románia nem fog különbékét kötni, hanem csak együtt és egyidejűleg." Ennek a megegyezésnek megszegésével Románia elvesztette a jogát minden jogra és előnyre, melyet a titkosszerződés részére

békekonferencia döntése ennek alapján történt.

Mircea Iorgulescu tollából a Bukarestben kiadott "22" folyóiratban "Celălalt Istrati" [A másik Istrati] címen (alcím: "Istrati és Erdély ügye") megjelent cikkéből idézzük:

... "Mert az erdélyiek, írja Istrati, *‘semmi mást nem fognak tenni, mint urat cserélni’*. Megjegyzi, hogy a Bukarestből érkezett küldöttek nem mondták meg, hogy *‘a két ország [Románia és Erdély – Mircea Iorgulescu megjegyzése] földműves és munkásosztálya milyen arányban lesz képviselve azokban a bizottságokban, melyek most készítik jövő sorsukat.’*"

A bukaresti küldöttek állításával szemben, akik az erdélyiek *‘vértanúságáról a magyar iga alatt’* beszélnek, Istrati hangsúlyozza *‘a román nép valóságos vértanúságát a román kényurak igája alatt, azt a szenvedést, amilyen az újkori Európa történetében nem fordult elő’*. Mert, amint azt bátran írja, *‘az egyeduralgó magyar uralom, az üldözésekkel és a kizsákmányolással, sohasem volt kegyetlenebb a román terror-uralomnál, és az erdélyi földművesek sohasem akartak a mi uralmunk alá kerülni.’*

"A cikk maró gúnyos hangnemben végződik, *‘minden hazafias frázis Erdéllyel kapcsolatban összefoglalható azzal, ami egyszer a nagy Jan Bratiano-nak, – a mostaninak az apja, – kiszaladt a száján, aki egy alkalommal azt mondta: Akarom Erdélyt, de az erdélyiek nélkül!... ‘Jan Bratiano’ természetesen Ion Brătianu.*" 15

Voltak azonban Nyugateurópában is olyan politikusok, akik távolabbi, szélesebb perspektívában gondolkodtak. Így pl. Charles Danielou, aki a francia parlamentnek referált a trianoni szerződés-

---

biztosított (Tilea–Temperley, 1925). A Románia által kötött különbékét a Központi Hatalmakkal azonban az Antant Hatalmak nem vették figyelembe. – Jellemző az akkori román politikai gondolkodásra a román delegátusok által a párizsi békekonferencián tett kijelentés, mely szerint a bukaresti béke aláírása nem volt őszinte és senki sem gondolt arra, hogy be fogják tartani.

15 Mircea Iorgulescu: "Istrati în Elveția" (II), in: *Revista 22*, Bukarest, 6. évf., 7. (39.) szám (2003. szeptember 30.). [Panait Istrati íróról van szó.]

ről, jelentésében megállapította: "Volt egy másik lehetőség: megtartani a Habsburg birodalmat." (Természetesen a nemzetiségeknek autonómiát adva és a cseh és a horvát területeknek ugyanolyan státust adva, amilyen Magyarországé volt.) ..."egy évszázados keret megőrzése csökkentette volna az ellenségeskedések okait Középeurópában" (idézi Gratz, *A forradalmak kora*, [1935] 1992, 288. old.). Nem kellett sok időnek eltelnie ahhoz, hogy világossá váljon: az 1920-as békeszerződés *fokozta* az ellenségeskedések okait Középeurópában, komolyan hozzájárult a fasizmus térhódításához Németországban és ezzel a második világháború kitöréséhez, tízmilliók halálával; melyben *Európa — a győztes hatalmakkal együtt — eljátszotta addigi vezető szerepét a világban.*

A gyulafehérvári gyűlés általános választójogot, földreformot, sajtó- és gyűlekezési szabadságot ígért:

"teljes nemzeti szabadságot ... minden nép a saját nyelvén, soraiból kikerülő egyének által szervezi meg közigazgatását ... képviseleti jogot nyer a törvényhozó testületekben, az ország kormányzatában az őt alkotó egyének számarányának megfelelően."

Hasonló kikötések voltak előírva, kötelező érvénnyel, a párisi békekonferencia kisebbségvédelmi szerződésében, 12 pontban. A *Kisebbségekre vonatkozó megegyezés* első paragrafusa előírja:

"Románia kötelezi magát arra, hogy a jelen fejezet 2.–8. szakaszában foglaltakat *törvényként* fogadja el, hogy egy törvény, rendelet vagy hivatalos intézkedés sem fog ezen szabályozásoknak ellentmondani, *melyekkel szemben semmiféle törvény, rendelet, vagy hivatalos intézkedés nem lesz érvényes.*"

Ezek közül az 1923-as román alkotmányba semmit sem vettek be.

Az ország népét nem kérdezték meg. Népszavazást az új határokról különben alig néhány helyen tartottak. A román történetírásban gyakran találkozunk azzal az állítással, hogy Erdély

lakosságának nagy része kívánta az uniót Romániával (pl. Pascu, Erdély történetének angol változatában, New York, 1990, 287–288. old.: “több mint 80%”). Ez téves: a gyulafehérvári gyűlés határozatának jogi érvényességét Lansing amerikai külügy-miniszter is kétségbevonta, mivel azt az egész lakosságnak csak egy kisebb csoportja hozta. Andrew amerikai megbízott egy bizalmas jelentésben alaptalannak tartotta a román kormány követelését Erdély elfoglalására, mert

“Erdélyben a románok arányszáma 60–65%, de azoknak csak egy harmada vagy fele kívánja az uniót Romániával” (idézi Ádám Magda, *História*, 1987, 4. old.). Tehát ha elfogadjuk Andrew adatait és a románok felét számítjuk is uniópártiaknak, az összlakosság 30%-a ellene volt az uniónak, ha ehhez hozzáadjuk a 32% magyart, 62%-ot kapunk, akik nem egyeztek bele az elcsatolásba. De a németek beleegyezése részben kényszer alatt történt, részben abban a reményben (és azzal a feltétellel), hogy a gyulafehérvári gyűlés ígéreteit önkormányzatra be fogják tartani.

“Sohasem tették volna [kinyilvánítani a beleegyezést] ha nem a legjobb remények vezérelték volna őket” (Walter König, 105). “A gyulafehérvári határozatok politikánk alapját képezik. Tudjuk, hogy ennek az államnak az eredete, léte és jövője elválaszthatatlanul kötődik hozzánk. Néha tehetetlenül nézzük, hogyan tiporják a sárba legnyilvánvalóbb jogainkat; mégis meg vagyunk győződve arról, hogy azok meg lesznek valósítva” (*Kronstadter Zeitung* [Brassó], 1924, december 17.).

A valóságban tehát Erdély lakosságának legalább kétharmada *nem* akart Romániához tartozni.

23. A trianoni békeszerződés után a második világháborúig

Az 1923-ban elfogadott alkotmány első pontja: “A román királyság egységes és oszthatatlan nemzeti állam.” [1920-ban a lakosság 30%-a nem-román volt.] A 3. pont előírja, hogy

“Románia területére nem szabad idegen népeket telepíteni.” 1924-ben az állami elemi oktatás törvénye kimondta (5. pont): “Az elemi oktatás az egész országban egységes.” A 7. pont szerint: “Az állami iskolákban az elemi fokú oktatás román nyelven folyik” (kiemelés tőlem).

A 20. század harmadik évtizedében a román gazdaság fellendült: az ipari termelés új, modernebb technológia bevezetésével 1923 és 1928 között 56%-al emelkedett.

1929–1933 között a világ gazdasági válságon ment keresztül. Romániában mind a nagyipari, mind a mezőgazdasági termelés értéke 1932-re felénél kevesebbre csökkent. Több százezer volt a munkanélküliek száma. A kormányok külföldi kölcsönöket vettek fel; a költségvetés 1932-ben tízmilliárd lei hiányt mutatott. A nemzeti jövedelem 1928-tól 1932-ig 293 milliárd leiről 171 milliárdra csökkent (IR Compendiu 1974, 387. old.).

Az 1930-as évek elején mind erősebb sztrájk-mozgalmak indultak különösen az olajiparban és a vasutasok között; ez utóbbiak legerősebb központja a Grivița nevű bukaresti vasúti műhely volt. A lupényi bányászok sztrájkját 1929-ben a bércsökkentés és az elbocsájtások ellen karhatalommal verték le, aminek 30 halálos áldozata volt (*Erdély rövid története*, 581. old.).

Románia külpolitikája: Románia a trianoni szerződés által létrehozott Csehszlovákiával és Jugoszláviával együtt a *Kisantant* egyik állama volt; ezt az együttműködést 1930-ban megerősítették és kibővítették.

Belpolitika: Románia alkotmányos királyság volt, többpárt-rendszerrel, de a gazdasági és társadalmi elmaradottság miatt az alkotmányosság csak korlátozottan érvényesült (*Erdély rövid története*, 580. old.). A huszas években a *Nemzeti Liberális Párt* volt kormányon. Az erdélyiek Iuliu Maniu *Nemzeti Pártját* támogatták, mely 1926-ban egyesült a (Mihalache által vezetett) *Parasztpárttal* és ezzel az ország második legnagyobb partját, a *Nemzeti Parasztpártot* hozta létre (*Partidul Național-Țărănesc*). A

paraszságra támaszkodva becsületes kormányzást ígért, de hatalomra jutása után (1928-ban) ezt nem tudta beváltani. Az erdélyi születésű Maniu bizonyos megértést tanúsított a magyarsággal szemben, de ez sem tudott érvényre jutni az általános sovinizta környezetben. A Parasztpártból egy „*Román Front*” elnevezésű fasiszta-barát frakció vált ki (IR Compendiu 402. old.). A fasiszta csoportok erejét mutatta a „*Keresztény Nemzeti Védelem Ligája*” megalakulása 1935-ben, A.C. Cuza és Corneliu Codreanu vezetésével. Ebből 1927-ben kivált Codreanu és megalakította „*Mihály Arkangyal Légióját*”, ami három évvel később felvette a *Vasgárda (Garda de Fier)* nevet. A fasiszta ideológián kívül a Vasgárda eszméi között a vallási miszticizmus is szerepelt (IR Compendiu, 402). A Vasgárda az 1937-es választásokon a szavazatok 16%-át kapta, amivel az ország harmadik legnagyobb pártja lett.

A gazdasági élet

A gazdasági élet irányítója Nagy-Romániában a *Nemzeti Liberális Párt* volt, melynek anyagi érdekeit a román Nemzeti Bank, rengeteg vállalat és gyár szolgálta. Vintilă Brătianu fogalmazta meg a párt gazdasági jelszavát: „*Prin noi înșine*” (Önmagunk által), ami egyrészt a külföldi tőkétől való függést akarta megszüntetni, másrészt azt jelentette, hogy az állam aktív részt kell vegyen az ország gazdaságának az irányításában és hatalmát arra használja fel, hogy a román elem anyagi előnyökhöz jusson. Egyik kijelentése szerint:

“Mi ... a közigazdaság és a pénzügyek nemzeti alapokra való helyezésének politikáját folytatjuk”.

Ennek a politikának egyik következménye az volt, hogy a gazdaság fejlettségében óriási különbségek alakultak ki az ország különböző részei között.

Az Ókirályságban (IR Compendiu, 375. old.) szükség volt földreformra, a társadalmi egyenlőtlenség kiküszöbölésére. Az 1920-as évek elején végrehajtott földreform azonban elsősorban az erdélyi magyar parasztságot sújtotta. Az Ókirályságban a törvény

legfeljebb kétmillió hektár föld kisajátítását engedélyezte, Erdélyben ilyen határt nem szabtak. Pontos adatokat a mai napig sem közöltek a kisajátítást szenvedő birtokosok és a földhöz jutottak nemzetiségi megoszlásáról. Csak Észak-Erdélyre vonatkozóan tudtak a magyar hatóságok 1940 után ilyen adatokat összegyűjteni. Összesen 288.609 nincstelen paraszt kapott földet, ezek között 78.1% volt román és csak 14.8% magyar. Ugyanakkor a magyarság arányszáma 31.2% volt, a románoké 58.7% (Bíró 1989, 320. old.). A magyar szegényparasztoknak alig 27%-a kapott földet.

A *Csíki Magánjavak* néven ismert közbirtokot 1867 után a magyar kormány örök időkre teljes tulajdonnal visszaadta a székely nemzetnek. Amint láttuk (fenn, 58. old.), 1867 után a naszódi és karánsebesi román közbirtokosságokat a magyar kormányok meghagyták. A román földbirtoktörvény a közbirtokosságok kisajátítását rendelte el, de a naszódi és a karánsebesi közbirtokossággal kivételt tettek. A *Csíki Magánjavak birtokait azonban kisajátították*. A Magánjavak vezetősége tiltakozott a kormánynál, majd az Népszövetségnél, mely 1932-ben elismerte a panasz jogosságát és a román kormány eljárásának igazságtalanságát. Hosszú procedúra alakult ki; végül 1936-ban a román állam elvette a székelyektől ezt a birtokot. Ezzel 36.100 hektár földtől fosztották meg annak jogos tulajdonosait, a volt székely határőrök leszármazottait, közel 100.000 embert. Ez az erőszakos kisajátítás sok szegény és nagyon szegény székely családtól elvette gyermekeik iskoláztatásának a lehetőségét. (Az erdőlés jövedelme azelőtt bizonyos alapot jelentett a szegénysorsú gyermekek iskoláztatásához.)¹⁶

Bíró számítása szerint ezekkel együtt összesen közel

---

¹⁶ A föld túlnyomó részét román községeknek, a görögkeleti egyháznak és magánosok ezreinek adták. Ezek azután a minél nagyobb haszon érdekében letarolták az erdőket.

150.000 magyar nincstelen és törpe- és kisbirtokos szenvedett súlyos anyagi veszteséget vagy mellőzést a román földreform következtében (Bíró 1989, 321. old.).

A magyar egyházakat kisémmizte a földreform. Az egyházak anyagi alapját elsősorban a föld adta; összesen 149.000 hold földjüknek túlnyomó részét (85%-át) kisajátította a román állam. Az ortodox egyházat ez nem érintette, ellenkezőleg — kapott a kisajátított magyar földekből.

1938-ban katonai határőrövegetet állítottak fel északnyugaton. Ebben a törvény szerint minden ellenszolgáltatás nélkül lehetett ingatlant kisajátítani s mivel itt a lakosság túlnyomó része magyar volt, ez is a magyarságot sújtotta. A rekvirált helyekre azután románokat telepítettek. Ezt nyíltan is hangoztatták, mint az állam hivatalos politikáját.¹⁷ Erdélyben a földnek ez a "belső foglalása" ma is folyik: Románia nyugati határai mentére (különösen Nagyszalonta környékére) "telepéseket" hoznak — moldvai románokat Rădăuți és Dorohoi vidékéről.

A magyar-román határ mentén a fentiek értelmében Jinga szerint 111 román telepet létesítettek, ahova 4.973 román családot hoztak, átlagban minden családnak 13.9 hold földet adva.

Hátrányos megkülönböztetés érte a magyarságot az 1934-es adósságrendező törvény végrehajtásánál is.

Az igazságtalan törvények által kisémmizett magyar paraszt sok esetben a törvény ellenében is hátrányba került, amit a hatóságok is elismertek. De amikor arra került a sor, hogy a törvénytelen föld-elvételt orvosolják, a helybeli román parasztek erőszakkal akadályozták meg ennek a rendelkezésnek a végrehajtását, agyba-főbe verve, néha meggyilkolva azokat, akik a végrehajtással foglalkoztak. Előfordult (pl. Haró községben), hogy az ilyen erő-

---

17 Victor Jinga, "Migrațiunile demografice și problema colonizării în România" ["A telepítések és a kolonizáció kérdése Romániában"], *Analele Academiei de Înalte Studii Comerciale și Industriale din Cluj*, I, (1939–1940); idézi Bíró 1989, 324. old.

szakot a földművelésügyi miniszter is jóváhagyta (“a határozat végrehajtása technikailag lehetetlen” volt, mert egy felfegyverzett román csapat összeverte a földméréssel foglalkozó parasztokat, az egyiket meg is ölték) (Bíró 1989, 324–325. old.). Az “*Ős Maros-széki Vagyonközösség*” 15.000 holdas Székelyhavas jövedelmét úgy vették el – a törvény ellen – a tulajdonos 127 székely községtől, hogy a vagyon kezelését a Maros vármegyei tanácsra bízták. Ennek tagjai nagyrészt kinevezett románok voltak, akik a jövedelmet román célokra használták (Bíró 1989, 326. old.).

Még az adóbehajtásnál is hátrányosan kezelték a nemzeti-ségekhez tartozó állampolgárokat. A Székelyföld elszegényedett, pl. Udvarhely megyében a szarvasmarhák száma tíz év alatt (1935-re) 23%-al csökkent, Háromszéken 30%-al, ugyanakkor, amikor Románia állattenyésztés terén az 5. helyen állott az egész világon. Ezzel fokozni akarták a székelységnek az Ókirályságba történő vándorlását. — Az elszegényedés ellenére az odahelyezett román jegyzők és tanítók, akik a községi tanácsok tagjainak nagy részét tették ki, görög keleti templomok és állami iskolák építésére kényszerítették a parasztokat.

Az erdélyi románok is szenvedtek a regáti hatalomtól. Különbségek voltak a gazdasági és közigazgatási hagyományok, a közéletben uralkodó erkölcsi normák, a mindennapi életvitel terén; bevezették az embert megalázó, Magyarországon nem alkalmazott botbüntetést. Nagy számban jöttek tisztviselők a Regátból, ami a helyieknek természetesen nem volt kedvező. A görögkatolikus egyház, 1930-ban 1.4 millió taggal, (az ortodox egyháznak ugyanakkor 1.9 millió híve volt) hátrányba került, intézményeit elvették (*Erdély rövid története*, 584. old.).

Az anyanyelv használata

Romániában 1930-ban a népszámlálás 7.9% magyart, 4.1% németet, 4% zsidót mutatott ki. Erdélyben ugyanakkor az összlakosság 5 millió 548.363 volt, a magyarok arányszáma 24.4%, a

németeké 9.8%, a zsidóké 3.2% volt. Ennek ellenére, a két világháború között "igazi nyelvi terror [*terreur linguistique*] urlikodott Romániában" (Vogel 1999, 335. old.).

Már 1921-ben megkezdték a hatóságok előtti nyelvhasználat jogának tiltását. A hivatalokban megjelentek a táblák: "*Csak román nyelven beszéljenek!*" Az 1923-ban megszavazott új alkotmányban nem volt intézkedés a kisebbségi nyelvhasználatra. A 126. szakasz szerint: "a román állam hivatalos nyelve a román". A magyar nyelvnek a hivatalokban való használata ezután mind nehezebb lett, és 1938-ban már büntetendő cselekedetnek számított (Bíró 360). A közigazgatás egyesítéséről szóló törvény megújítása 1925-ben a kisebbségi nyelvhasználat visszautasítását jelentette. Ez ellen Iuliu Maniu és a szászok is tiltakoztak, felemlgetve az 1868-as magyar kisebbségi törvényt (lásd fenn, 62–64. old.) — de eredménytelenül.

A magyar egyházak helyzete

1930-ban a román hivatalos statisztika 710.706 református, 645.544 katolikus, 69.257 unitárius és 30.000 magyar evangélikus hívőt mutatott ki. (A földreform hatásáról lásd fenn, 76–77. old.).

Mivel a Vatikán hitt abban, hogy a görögkeleti egyház hívei át fogják térni a római katolikus vallásra, 1927-ben, teljesítve a román kormány kívánságát, konkordátumot kötött, melyben az erdélyi és határmenti katolikus püspökségeket a bukaresti román római katolikus püspökségnek rendelte alá. A görög katolikus és a római katolikus püspökök püspöki tanácsot alkottak, melyben a románok többségben voltak. Ezzel a katolikus egyház vagyona fölött ezután románok rendelkeztek — a magyar időkben, 1918 előtt, a görögkeleti egyház önálló volt (Bíró 1989, 374–376. old.).

Az iskolai oktatás — állami iskolákban kizárólag román tanítási nyelv, felekezeti iskolákban kétnyelvű — célja a nemzetiségek elrománosítása volt (Anghelescu törvényei 1924–1925; a magyar gyermekek 75%-át román tannyelvű iskolába kényszerítették, stb.).

Egyes különösen igazságtalan rendszabályok ellen még Nicolae Iorga is tiltakozott a parlamentben. (Bíró, 1989, 426. old.). Egy román középiskolai tanár az *Adevărul* hasábjain foglalt állást a törvényjavaslattal szemben, többek között megállapítva:

“olyan rendelkezések vannak benne, amelyeket az erdélyi román iskolák nem ismertek a régi [magyar] uralom alatt” ...”egyes rendszabályok ... alkalmazása a kisebbségi gyermek lelki tortúráját jelentik” (Bíró 1989, 426. old.).

1920-ban még 1.184 magyar felekezeti iskola működött Romániában. Ezek közül 1940-ig kb. 600-at zártak be (Bíró 1989, 416. old.).

Az osztrák–magyar monarchiában széleskörű helyi (községi és vármegyei) *önkormányzat* volt; a lakosok tehát résztvehettek a városok és a megyék vezetésében. Ezt a bukaresti kormányzat már az első évben megszüntette. Az erdélyi románok természetesen érezték ennek hiányát és több román újság rendszeresen követelte a helyi önkormányzat visszaállítását. A *Lupta* 1923-ban felhívta a figyelmet azokra a nehézségekre, melyeket a bukaresti központosítás okoz — a fővárosból kellett kérni az engedélyt a legkisebb jelentőségű elhatározásokhoz is. Magyar szempontból az is hozzájött a központosítás hátrányaihoz, hogy a magyar községeket és a magyar többségű városokat is kinevezett tanácsok (*interimar* bizottságok) vezették, melyekbe alig kerültek be magyarok (Bíró 1989, 530. old.).

24. A második világháború; a 2. bécsi döntés

A harmincas évek második felében Németország hatalma kiterjedt Közép- és Kelet-Európa nagy részére. Románia ennek következtében eltért az addigi angol–francia orientációtól és Németország barátságát kereste. A magyar kormány megoldást keresett az erdélyi magyarság sorsának javítására. Az őslakó erdélyi magyarságot a román hatalom az élet minden területén

elnyomta (lásd fentebb), s ez az elnyomás a magyar népcsoport megsemmisítésével fenyegetett — szöges ellentétben az 1920-as párizsi békeszerződés kikötéseivel.

Az elnyomás és a párizsi békeszerződés megszegése ellen természetesen nem csak Magyarországon tiltakoztak, hanem számos európai értelmiségi és politikus is; szöbekerült a határok *békés revíziója*. Angliában *Rothermere* lord dolgozott ki javaslatokat erre. *Aldo Dami La Hongrie de demain* c. könyvében (Párizs, 1929) részletesen tárgyalja a kérdést. Javaslatára szerint Magyarország új északi határától északra (a Versaillesben kreált Csehszlovákiában) fekvő, 90%-ban magyarlakta területsávot vissza kell adni Magyarországnak (9 évvel később az első bécsi döntés [1938] megvalósította ezt). Dami javasolta több más, túlnyomórészt magyarlakta terület visszaadását az új határok közelében, más esetekben népszavazást ajánlott. Így Nagyvárad, Szatmárnémeti, Zilah környékét, akkor magyar többséggel, visszacsatolta volna Magyarországhoz, míg a Székelyföldet és a szászok területeit autonóm régiókká akarta alakítani. — A svéd tudós és közíró, *Fredrik Böök*, miután több utazás alatt tanulmányozta a helyzetet Magyarországon és Romániában, felhívta Európa figyelmét a versailles-i békekötés igazságtalanságaira. A győztes nagyhatalmak azonban semmit sem tettek, és az első bécsi döntés (1938) után Böök csalódását fejezte ki a demokratikus hatalmakban, mert nem ők, hanem Németország és Olaszország juttatott vissza egy magyarlakta vidéket Magyarországnak. Böök véleménye szerint ez a tény "a liberális és demokratikus Európa szörnyű veresége" (F. Böök, *Oktober 1938*, 109. old.).

Az erdélyi magyarság súlyos helyzetében a bukaresti kormányhoz, valamint a *Népszövetség*hez fordult, az igazságtalanságok orvoslásáért, azonban mindenütt visszautasítással találkozott. A magyar kormány ebben a helyzetben kétoldali tárgyalásokat javasolt, amit Románia is kért, de a Turnu Severinbe összehívott román–magyar vegyesbizottság tárgyalásai eredménytelenek marad-

tak. Végül a magyar panaszok és követelések vegyes német–olasz döntőbíróság elé kerültek, mely Erdély északi részét visszaítélte Magyarországnak (második bécsi döntés, 1940. augusztus 30.)

Ezen a 43.492 négyzetkilométer nagyságú területen az 1941-es népszámlálás szerint 2,460.000 ember élt, akiknek 52.1%-a magyar, 41.5%-a román, és 1.8%-a szász volt (*Erdély rövid története*, 596). Romániában maradt kb. félmillió magyar.

Északerdélyben a katonai közigazgatás alatt számos román-ellenes túlkapás történt, sokszor a magyar kormány akarata ellen is (pl. olyan román értelmiségieket utasítottak ki, akiket Teleki miniszterelnök parlamenti képviselőnek akart behívni (*Erdély rövid története*, 597.)) A bevonuló magyar hadsereg két faluban, Ippen és Ördögkúton lesből lőttek, amit a katonák megtoroltak, román adatok szerint 157 halottal (*Teroarea horthysto-fascistă*, 1985, 74. old.). Minden hadsereg keményen megtorolja az ellene lesből intézett támadásokat — így pl. Jászvásárban 1941 nyarán:

"Iaşiban 500 [ötszáz] zsidó-kommunistát ["500 iudeocomunişti"] végeztek ki, akik lakóházakból fegyverrel lőttek német és román katonákra" (*Universul*, 175. szám, 1941. Július 2.; lásd Martiriul 100. old.).

Ugyanezen a napon a Minisztertanács Elnöksége közleményt adott ki, melyben kijelentik, hogy ha a német és román katonákra lőnek,

"minden német vagy román katona megöléséért 50 zsidó-kommunistát fogunk kivégezni" (Martiriul, 101. old.).

Sajnos a trianoni Magyarországról sok olyan ember jött Észak-Erdélybe, akik nem ismerték az ottani helyzetet és ezek lekezelő, megalázó magatartása a helybeliekkel szemben — magyarokkal is — nagy károkat okozott. Különösen vonatkozik ez a katonai közigazgatás hivatalnokaira, akiket a nép "ejtőernyősök"-nek nevezett el (*RMDSz Fehér könyv*, 25. old.). Ezek semmivel sem járultak hozzá ahhoz, hogy az ország két részében élő magyarok között szellemi összetartozás, együttérzés alakuljon ki. Igazság-

talán bebörtönzések, internálások vannak ezek bűnlajstromán. (Másképpen azonban például a nyugdíjasok már szeptembertől kezdve megkapták nyugdíjukat, amin maguk is csodálkoztak.)

A polgári magyar közigazgatás viszont kereste a megbékélést a románokkal és ezt törvényekben is kifejezésre juttatta. 1941 áprilisában kiadott törvényben állott, hogy aki

“az országban élő nemzetiségekre lealacsonyító szavakat használ, az hat hónapig terjedő fogházzal büntethető” (Kádár Gyula, *Történelmi Magazin*, 1999, IV. évf. 5. 8. old.). Az *Erdélyi Magyar Párt* különösen szorgalmazta a kiegyezést a románokkal (és a háborúból való kilépést is).

Teleki Pál miniszterelnök (egykor az erdélyi magyarság legfontosabb vezetőinek egyike) a bécsi döntés után intette a magyarságot, hogy

“vigyázzon arra, hogy azokat a nemzetiségeket, amelyek most kebelébe visszatértek, ne nézze a múlt szemüvegén keresztül” (Hory 1967, 80. old.).

Érdekes tény az, hogy Északerdély magyar középiskoláiban a magyar uralom alatt a román nyelv kötelező tantárgy volt. A román nyelvet ugyanúgy tekintették, mint bármelyik más tantárgyat; sőt, Északerdélyben a magyar szülők kérték a román órák számának emelését — személyesen, vagy az iskolák igazgatóságához intézett kérésekben — valamint külön órákat a román nyelvben gyengébb gyermekeik számára.¹⁸

Délerdélyben magyarok százai kerültek középkori viszonyokat felidéző börtönökbe (Kosztin 1989, 92. old.). A magyar nyelv használata tilos volt a közhivatalokban, telefonbeszélgetésekben. Az egyházi rendezvényeket betiltották. Működött egy *Központi Romanizáló Hivatal*, mely sok magyar postai, vasúti stb. alkalmazottat bocsájtott el, akiknek azután megtagadták az elhelyezkedést. 1942 őszén tömegesen hívtak be magyar férfiakat katonai szolgálatra, akiket bűnözőkkel együtt a frontra hajtottak, vagy

---

¹⁸ Néhai Balázs János tanártól kapott információ.

munkatáborokban dolgoztattak, éheztetve őket. A magyar parasztságot gabona-rekvirálással, földelkobzással sújtották. A magyar minisztertanács 1943 január 7-i jegyzőkönyve szerint 1940 augusztus 30-tól 150.000 magyart üldöztek ki Délerdélyből (Kosztin 94). A *Történelmi Atlasz*, Budapest, 1991, 92, (1. és 2. térkép) szerint 1940-ben 200.000 magyar jött Délerdélyből Északerdélybe, ahonnan 80.000 magyar távozott a bécsi döntés előtti Magyarország területére. — 1945–1952 között, miután a határt újra a trianoni diktátumnak megfelelően húzták, további 200.000 magyar telepedett át Magyarországra, nagyrészt 1945–47 között. Ezekhez a számokhoz hozzá kell tenni erdélyi magyarok tömegeit, akik elhagyták az országot, más kisebbségek tagjaival, sőt románokkal együtt. Arra, hogy Ceaușescu idejében hány magyar hagyta el Romániát (tömegesen kb. 1975-től kezdődően), nincsenek adatok, de legalább 32.000–35.000 családról lehet szó, tehát 80.000–85.000 ember.

Az északerdélyi magyar uralom négy évről igen sok hamis adatot kürtölt szét a propaganda már Ceaușescu idejében, és azután is a sajtóban, televízióban és könyvekben. A fenti adatok kiegészítéseképpen összefoglaljuk a *német-olasz vegyesbizottság jelentését* 1943 elejéről. A bizottság egész Erdélyben meghallgatta a román azaz magyar lakosság panaszait. Păcurariu (1988, 454-455. old.) szerint (aki Csatári Dániel *Forgószélben* (Dans la tourmente), c. könyvére [1974] utal, *Északerdélyben* a románok fontosabb panaszai: hiányoznak képviselőik, akik védenék jogaikat;

“megtorló intézkedések, tisztviselők és más dolgozók elbocsajtása, [...] megkülönböztetés a katonai szolgálatra behívottak helyzetében; hátrányos megkülönböztetés gazdasági téren és az ellátásban, pénzalapjainak kisajátítása, az értelmiségiek munkájának akadályozása, igazságtalan adórendszer, és kisajátítások az 1440/1941 M.E. rendelet alapján.”

A bizottság ajánlja a magyar kormánynak, hogy a román iskolák

számát emelje, hogy az megfeleljen a román lakosság számának, és szükségesnek tartja a két kormány közötti megbeszéléseket a problémák megoldására.

Délerdélyben: a magyarokra nehezedő politikai nyomás; megkülönböztetés a katonai szolgálatra behívottak helyzetében; ...”a magyarok gyötrése egy egész sor elkobzással és egyéb okok miatt, testi bántalmazások, kulturális helyzetük lehetetlensége, tömeges kivándorlásuk” .

Păcurariu említi, hogy a lakosok nem mertek mindent elmondani a bizottságnak — ez azonban legalább olyan mértékben vonatkozik Délerdélyre mint Északerdélyre.

A tények ismeretében kiegészíthetjük azt, amit a bizottság az északerdélyi románok helyzetéről jelentett:

1. A jogász Mikó Imre, a CASBI (az elhagyott román ingatlanokat gondozó alapítvány Északerdélyben) titkára, gondoskodott arról, *sokszor személyesen*, hogy a Délerdélybe távozott románok házai le legyenek zárva és jó körülmények között legyenek; ezt a tevékenységet jobban végezte, mint bármely román állami alkalmazott.
2. A MÁV kolozsvári javítóműhelyében például minden helybenmaradt román megtartották állásukban, dacára annak, hogy a műhely “hadiüzem”-nek volt nyilvánítva és az ott dolgozók munkahelyükön mozgósítottak voltak.
3. 1940–44 között Kolozsvárt két állami, *kizárólag román nyelvű gimnázium* működött: a Gheorghe Barițiu gimnázium (igazgató néhai Dr. Józsa János) és a C. Anghelescu gimnázium; Naszódon pedig — 1943-ig, a román határőrök régi román gimnáziuma (igazgató néhai Dr. Pálffy Endre).

A pártatlan, külföldi bizottság megállapítása szerint tehát *a magyarok helyzete sokkal rosszabb volt Délerdélyben, mint a románoké a magyar uralom alatt 1940–44 között.*

Északerdély zsidó lakossága egészen 1944 márciusáig bántódás nélkül élt; ebben a hónapban a német hadsereg megszállta Magyarországot és csak azután, májusban kezdődtek meg a deportálások.

Ezek ellen több magyar politikus, valamint Márton Áron nyilvánosan tiltakozott:

"Márton Áron római katolikus püspök [...] 1944 május 18-án a kolozsvári katedrális [Szent Mihály templom] szószékéről habozás nélkül, kiemelkedő bátorsággal elítélte zsidó polgártársai deportálását Erdély fővárosából."¹⁹

Románia hadbalép

Antonescu 1941 júniusában Münchenben megállapodott a németekkel Románia hadbalépéséről, ("Soldați români! Treceți linia Prutului!") [Román katonák! Lépjetek át a Prut vonalán!]) amit azok nem is követeltek akkor. Amíg a német hadsereg győzelmes volt a háborúban, addig a román állam hatalmas erővel vett részt a Szovjetunió elleni harcban. Elfoglalták Észak-Bukovinát, Besszarábiát és Transznisztriát, ahol Antonescu parancsára többszázezer zsidót gyilkoltak meg, minden német segítség nélkül (lásd alább). 1942-ben 26 román hadosztály harcolt a keleti fronton, melyekből 16 a Sztalingrád körüli harcokban pusztult el, hat további hadosztály nagy része pedig a Kaukázusban.

"A román hadsereg részvétele a Szovjetunió területén folyó hadműveletekben — amit egyedül Antonescu tábornok határozott el — nagy szenvedést okozott az országnak" (Giurescu 779. old.).

Az Antonescu marsall és a román hatóságok által elrendelt és végrehajtott zsidó-irtás

Az első pogrom 1940 július elsején történt Dorohoi városában, ahol a 3. számú határőrezred katonái, helyi románok és a rendőr-

---

¹⁹ Dr. Moses Rosen, a zsidó egyház főrabija, *Martiriul...*, előszó, IX. old. — Amikor, néhány évvel később, Márton Áron tiltakozott a román kormánynál az erdélyi magyar iskolahálózat felszámolása miatt, börtönbe zárták (lásd alább).

ség által irányítva 52 zsidó lakost lőttek le (37. oldal a *Martiriul evreilor din România*, 1991, melyből ezeket az adatokat vettük; a következőkben csak a megfelelő oldalszámot adjuk meg). A *legionárusok hatalomrajutása után* zsidók ezreit rabolták ki, bántalmazták, gyilkolták; lakásaikat, iskoláikat, temetőiket tönkretették (43).

A jászvásári pogrom: 1941 június 29-én Iași-ban a helyi rendőrfőnök jelentette a rendőrség központi vezetőségének, és a megyefőnök a belügyminiszternek: éjjel magánházakból lőttek átvonuló német és román csapatokra és egyes épületekre (89–90).

Ugyanazon az éjjelen román és német katonák megtorlásként 500 zsidót öltek meg. A város utcáin elkövetett gyilkosságokhoz “nagy mértékben hozzájárultak a helyi román lakosok is, akik meg voltak győződve arról, hogy kommunisták és zsidók lőttek [a katonákra], és megmutatták a zsidók rejtekhelyeit” (V.

Leahu, a iași-i rendőrfőnök nyilatkozatából, 102).

A belügyminisztérium által elrendelt vizsgálat eredményét összefoglaló jelentés következtetése: Iașiban a román csapatoknak egyetlen sérültjük vagy halottjuk sem volt. Hoffman német parancsnok szerint “kb. 20 német halott és sebesült” volt, de ennek ellenőrzését nem engedte meg. A jelentés szerzői ezek alapján feltételezik, hogy a lövéseket legionárusok adták le szalonfegyverekkel, provokálás céljából (Leoveanu rendőrfőnök, 108).

Antonescu marsall 1941 július 8-án a Minisztertanácsban beszédet tartott, melyből idézzük (140):

“... javasolom, hogy Besszarábia és Bukovina egész zsidóságát kényszerítsük a kivándorlásra; ezeket át kell dobni a határon. Hasonlóképpen javasolom, hogy az ukránokat is utasítsuk ki, akiknek ma nincs keresnivalójuk itt.” “Nekem mindegy, ha a történelem barbároknak fog tartani minket. A római birodalom barbárságok sorozatát követte el, és mégis a legnagyobb politikai szervezet volt.” “Történelmünkben nem létezik kedvezőbb pillanat.” “Ha szükséges, lőjetez gépfegyverrel!”

Transnistria

Egy a sok jegyzőkönyv közül:

“Ma, 1941 augusztus 9-én.

Én, Heinrich Fröhlich alhadnagy ... aki a Cetatea Albă kerületben szolgállok, megjelentem Tătărești községben, ahol egy 451 zsidókból álló láger van, Vetu Gh. Ioan csendőr-százados parancsnoksága alatt, akivel közöltem Antonescu tábornok parancsát, hogy azonnal végezze ki őket.

Alulírott Vetu Ioan százados, miután megkaptam a fentemlített parancsot, közöltem azt a Légió parancsnokával, aki utasított, hogy teljesítsem ezt a parancsot, és azután tegyek jelentést.

Ennek céljából írtam ezt a jegyzőkönyvet.

Aláírások: Untersturmführer FRÖHLICH — IOAN GH. VETU százados.”

Franklin Mott Gunther amerikai diplomata is megállapította, 1941 augusztus 19-én kelt levelében az USA bukaresti követségéről, hogy Antonescu adta ki az első parancsot a zsidók üldözésére. ...”tény, hogy ő adta ki az első parancsot erre [a zsidók ellen elkövetett véres kilengésekről van szó]” (Martiriul 151. old.). Az angol nyelvű levél *Martiriul*-ban közölt román fordításából nem derül ki, de az ugyanott közölt eredeti angol szövegben világos, hogy az amerikai diplomata nem az Antonescu-kormányról írt, hanem *Ion Antonescu személyéről*: “General Antonescu” (Martiriul 148. old.). — Ebből a levélből még idézzük:

“Itt beszélnek, hogy a magyar lapok sajtóhadjáratot terveznek Románia ellen ebben az ügyben. Ez legalább arra fog vezetni, hogy a viszonyok a Nyugat tudomására jutnak, mivel Romániában nincsenek amerikai tudósítók” (Martiriul 150. old.).

Egy német SS Hauptsturmführer jelentése:

“Amint azt Lecca főigazgató [Generaldirektor] ma közölte, 110.000 zsidót fognak Bukovinából és Besszarábiából kihozni, mégpedig a Bug környékén levő két erdőbe. Értesülése szerint ez az akció Antonescu marsall parancsára történik és célja ezen

zsidók likvidálása. — Bukarest, 1941. október 17. olvashatatlan aláírás, SS Hauptsturmführer.”

(Lecca főigazgató a kormány megbízottja volt a zsidókat érintő kérdésekben; 188).

Lecca iratai között találtak egy feljegyzést, melyben többek között a következő adatok állnak zsidókról:

“Odesszában élve elégetve barakokban: 10.000

Odesszában felakasztva megtorlásképen az odesszai német parancsnok házában történt robbanás után: 25.000.”

A lelőtt, felakasztott és tűzzel megölt zsidók száma a fentemlített területen összesen: 333.600 (Martiriul 186).

Románia óriási veszteséget szenvedett a háború és a szovjet légerekbe történt deportálások következtében. Több százezer polgári személyt, elsősorban Besszarábiából, deportáltak a Szovjetunióba, s ezek többsége az ottani fogolytáborokban pusztult el. Cristescu (191. old.) a következő adatokat adja: “Románia 1,100.000 embert — katonákat és civileket — veszített el, akik közül 794.562 katona a fronton: 92.620 elesett, 333.966 sebesült és 367.976 eltűnt.” A valóságban azonban legalább félmillióval több volt a veszteség. Nem ismeretes kb. 400.000, többségükben valószínűleg civil, szovjet légerekbe deportált román sorsa. Minden valószínűség szerint a többi fenti adat is javításra szorul, későbbi kutatások alapján. A *Sztalinista elnyomás áldozatainak román egyesülete* a következő adatokat közölte: 1940 júniusában, miután a Szovjetunió elfoglalta Besszarábiát, Bukovina északi részét és a Herța-vidéket,

“több mint 4.300 polgári személyt gyilkoltak meg, és 32.000 román tisztet, altisztet és katonát fegyvereztek le és adták át a szovjet hatóságoknak.” 1941 júniusában “több mint 300.000 román és más nemzetiségűt szállítottak a szovjet gulágokba.” “A viszonyok embertelenek voltak, 70–100 ember volt bezsúfolva egy-egy marhavagonba, étel és ital nélkül. Az öregek és a betegek elhullottak útközben és minden állomáson ki-

dobták a halottakat, akiket vagy hevenyészett tömegsírba temettek, vagy csak otthagytak a puszta földön.” “1944 és 1950 között egy második deportálási hullámot rendeztek, amikor több mint 250.000 embert szállítottak lágerekbe. 1950 és 1964 között további 300.000 embert költöztettek el, és 1965-ben 380.000 román kényszerítettek Besszarábia elhagyására, s helyükbe 528.000 szláv telepest hoztak.”²⁰

25. Románia kilép a háborúból

1944 augusztus 23-án a fiatal Mihály király letartóztatta Antonescu marsallt és az egész kormányt. Sănătescu tábornok vezetésével új kormány alakult, melyben a történelmi pártok képviseltették magukat. A román kommunista pártnak ekkor csak 1150 tagja volt, melyeknek azonban több mint fele beépített ügynök volt (*RMDSz Fehér könyv*, 1995, 21. old.). A hadsereg beszüntette az ellenállást az oroszok ellen, és a német hadsereg ellen fordult. Szeptember 12-én Moszkvában fegyverszüneti szerződést írtak alá, mely szerint a román hadsereg köteles résztvenni a németek elleni harcban (kb. 15 hadosztállal; veszteségeit 179.000-re becsülik). Északerdélyt “vagy annak nagyobb részét” Romániának ígérték.

26. “Önkéntesek Erdélyért”

Már augusztus 23-ának éjjelén elrendelte a vezérkari főnök, hogy azonnal hívják be az erdélyi regionális helyben mozgósított zászlóaljakat (*batalioanele fixe regionale pentru Transilvania*). Ezek parancsnoka pedig ugyanakkor elrendelte operatív egységek szervezését puskásokkal, nehézfegyverekkel, tüzérséggel.

Augusztus 30-án a román hadsereg elindult a szovjet hadsereggel együtt Északerdély felé. Ugyanakkor a sajtó a legvadabb propagandát folytatta a “magyar vérengzésekről”. Minden

²⁰ Lásd pl. *România Liberă* (bukaresti napilap), 2000. június 24.

napilapban rendszeresen közöltek fantasztikus számokat a magyarok által meggyilkolt románokról, 1940–44 között Észak-erdélyben, de azt is képesek voltak hazudni, hogy a magyar polgári lakosság a front vonulásával egyidőben tucatszámra gyilkolta a békés román lakosságot és a bevonuló román katonákat. *A fronton elesett román katonák halálát tehát a magyar polgári lakosság számlájára írták.* Ebben a propagandában a parasztpárt teljes erővel résztvett; egyik vezetője, Mihai Popovici Brassóban egy népgyűlésen kijelentette:

“A románokat elbocsájották az állásukból, asszonyokat és gyermekeket öltek meg, lelkük egész aljassága teljes mértékben a románok ellen fordult, akik védtelenek voltak. *Ma le kell számoljunk velük.*” (*RMDSz Fehér könyv*, 40 old., lábjegyzet; kiemelés tőlem).

Bukarestből szeptember 12-én több mint 50.000 önkéntes indult Erdélybe. A fővárosból indulásukkor ezeknek ünnepséget rendeztek, melyeken résztvett a parasztpárt vezetősége: Iuliu Maniu, Corneliu Coposu, stb. Minderről részletesen beszámoltak az újságok, s azt is nyilvánosságra hozták, hogy *halálosztó csapatokként mennek Erdélybe:*

“A halál önkéntes kohorszai végigjárják Erdély falvait, büntetéseket osztogatnak, sebeket gyógyítanak, küzdenek a partizánok ellen” (*RMDSz Fehér könyv*, 27. old.).

Ștefan Pascu, aki Constantin Daicoviciu halála (1973) után Románia első (“hivatalos”) történésze lett, 1944-ben egy önkéntes alakulat parancsnoka volt Szebenben. *A România Nouă* (Nagyszeben) c. napilap 1944. szeptember 8-i számában “Önkéntesek Erdélyért” címmel a következő hirdetés jelent meg:

“A Jósikafalva–Nagyszeben alakulatba Dr. Ștefan Pascunál kell jelentkezni az Egyetem-utca 20 szám alatt, naponta 8–12 és 4–7 óra között. Ștefan Pascu úr a szebeni önkéntesek egyetlen hivatalosan kinevezett parancsnoka, senki más nem foglalhatja el ezt a tisztséget”

(idézi az *RMDSz Fehér Könyv*, 131). Pascu pénzt is gyűjtött az

önkéntesek részére és Maniu pártjának és gárdáinak is.

A Sepsiszentgyörgyön kiadott *Desrobirea* c. napilap 1944 szeptember 20-i számában egy önkéntes Maniu-gárdista csapat parancsnoka, Gavril Olteanu, felhívást tett közzé, melyben uszít a magyarok ellen; azt is felfedi, hogy az önkéntes csapatok együttműködnek a hatóságokkal és a hadsereggel, valamint hogy Iuliu Maniu az önkéntes alakulatok kezdeményezője (*RMDSz Fehér könyv*, 28. old.). A gárdisták összeszedték a polgári lakosság egy részét, rögtönítélő törvényszék elé állították őket, a parancsnok kimondta az ítéletet, amit a beosztottjai azután végrehajtottak.

Egy szárazajtai (Háromszék) ember visszaemlékezéséből:

“Nekem életem végéig megmarad az a kép, hogy jött Szép Albertnek a fia, az édesanyja s az édesapja a szekérderekben volt. Az a gyerek lehetett olyan 15–16 éves. Két kicsi tehénnel, halott anyját s apját hozva a szekérben, jött velünk szembe, és törölte az orrát és folyt a könnye... Vitte az anyját, apját, hogy temesse el, mert ki volt adva, hogy minden harangszó, pap nélkül — a pap nem is volt otthon — ezeket el kell takarítani a föld színéről” (*RMDSz Fehér könyv*, 125. old.).

Számtalan magyar falu ártatlan lakossága volt kitéve ennek a barbárságnak; *magyarok ezreit gyilkolták meg*.

A gyilkosságokon kívül több tízezer magyart internálótáborokba hurcoltak, ahol embertelen körülmények között tömegesen haltak meg a foglyok. Az internálótáborok között a legborzalmasabb viszonyok a földváriban (Brassótól északra) voltak; Tg. Jiu, Focșani, Belényes, Temesvár, Kishalmágy, Lugos volt más internálótáborok színhelye. A román hatóságok nagyon sok más magyar férfit adtak át a szovjet hadseregnek azzal, hogy “partizánok” voltak.²¹ Ezek közül a legtöbbet a szovjet halál-

---

²¹ Jól tudták, hogy a *partizán* szó vörös posztó a "felszabadító" csapatok szemében, jelentése "civilruhába öltözött harcos, aki az ellenség háta

táborokba vitték. A Magyar Népi Szövetség jegyzőkönyvei szerint 1944 őszén 40.000 magyar férfit fogtak össze Erdélyben (csak Kolozsváron 3.200-at 1944 október 14-én), akiknek nagy része a deportálásban és az internálásban elpusztult. Ez a szám azonban a valóságban sokkal magasabb volt; a jegyzőkönyv készítői nem szerezhettek tudomást minden ilyen gaztetről (*RMDSz Fehér Könyv*, 31. old.). — Nem ritkán ketten: egy szovjet, egy román katona lépett be a házakba és kényszerítette ki lakásukból ezeket a "partizánokat". Így vitték el családjá mellől Barthalis Józsefet, a kolozsvári Református Kollégium tanárát. Az Ural hegység vidékére deportálták, ahol rövid idő után meghalt, pedig erős fizikumú férfi volt. Fiatal, szerető feleséget és két, 3 illetve 4 éves fiúcskát hagyott árván. Ugyanannak az iskolának több más tanárát és diákját — 17–18 éveseket — fogták össze az utcán.

A szovjet katonai vezetés november 12-én kiharcolta a román katonai közigazgatást Északerdélyből. A kitiltási parancsban hivatkozás történt a (Maniu)-gárdák vérengzéseire is, de a fő ok az volt, hogy ez a közigazgatás és az önkéntes csapatok szovjet engedély nélkül vonultak be Erdélybe. A fegyverszüneti egyezmény román *polgári* közigazgatást írt elő.

November 16-án a román kormány feloszlatta a Maniu-gárdákat. Maniu egy bukaresti naggyűlésen közölte a rendeletet; beszédében "köszönetet mondott" ezeknek a katonai egységeknek, akik "eleget tettek hazafias kötelességüknek". — Az "önkéntesek Erdélyért" pusztító tevékenysége bosszúállás volt "Északerdély 4 éven át tartó elszakításáért" — a védtelen magyar polgári lakosságon.

27. Az autonóm Északerdély

1944 november 14 és 1945 március 13 között Északerdélyben egy autonóm rendszer alakult ki, mely biztosította a román és a magyar nép egyenlőségét az államhatalom gyakorlásában. Az

---

mögött váratlanul támad, rendszerint lesből".

Észak-Erdélyi Tanácsadó Testület mintegy koalíciós kormány szerepét töltötte be. Ebben az *Erdélyi Románok Demokratikus Szövetsége* 12 taggal, a kommunisták, a szociáldemokraták, a *Magyar Népi Szövetség* és a *Szakszervezet* hat-hat taggal, az *Ekésfront* (Frontul Plugariilor) négy, valamint a *Hazafias Szövetség*, a *Zsidó Demokrata Népi Szövetség* és a *Népvédelmi Egység* két-két taggal volt képviselve (Kádár, *Történelmünk*, [1999], IV. évf. 5.).

Bernád Ágoston, a Jogügyi Bizottság tagja megfogalmazta a célkitűzést: 1. az országrész közigazgatási önkormányzatának biztosítása; 2. a nemzetiségi arányszám érvényesítése, és 3. a román, magyar és német nyelv állami nyelvként való használata.

Bukarestben a Sănătescu-kormány idejében létrehozták a Kisebbségi Nemzetiségek Minisztériumát (575. sz. törvény, 1944. november 14.). A Rădescu-kormány adta ki a *Nemzetiségi Statútumot* (85. sz. törvény 1945 február 7.), amely kimondja minden állampolgár teljes jogegyenlőségét, fajra, nemzetiségre, anyanyelvre vagy vallásra való tekintet nélkül. 1945. március 6-án a FND (*Frontul Național-Democrat* – Nemzeti Demokrata Arcvonal), melyet a Magyar Népi Szövetség is támogatott, került uralomra; a kormány élén Groza Péterrel. A 630/1945-ös törvény (1945 augusztus 6.) meghatározza, mit tart bűncselekménynek a Statútumban meghatározott állampolgári egyenlőség ellen: hivatalos eljárás során egy román állampolgár faji eredetének kutatása annak jogi helyzete megállapítása céljából; a nemzetiség, anyanyelv és a név önkényes megállapítása; az állampolgárok megkülönböztetése faji, nemzetiségi vagy vallási alapon; az anyanyelv használatának korlátozása; az együttélő nemzetiségek vagy felekezetek egymás elleni uszítása; stb. A Nemzetiségi Statútum és a fenti, 630/1945 számú törvény alkalmazására két szabályzatot adtak ki 1946 szeptember 20-án. Szavatolva van az anyanyelv szabad használata. Azokban a bírói és közigazgatási körzetekben, melyekben a lakosság legalább 30%-a a romántól

különböző nyelvet beszél, a községi és megyei hatóságok az állampolgárokkal való kapcsolataikban ennek a kisebbségnek a nyelvét is kell használni. Az ilyen községekben az utcák nevét a megfelelő nyelven is fel kell tüntetni.²²

28. A kommunista párt uralomrajutása

A román közigazgatás bevezetését Északerdélybe Sztalin 1945 március 9-én engedélyezte azzal a feltétellel, hogy a király elfogad egy baloldali kormányt. Ennek élén a magyarbarát hírében álló Petru Groza dévai ügyvéd volt, aki minden jogot megígért a kisebbségeknek, még “a határok légiesítését” is (Kádár, *Történelmünk*, [1999], IV. évf. 5.).

1945 tavaszán megszervezték a *magyar egyetemet Kolozsváron*; az orvosi kart azonban Marosvásárhelyre helyezték. Ebben az időben aránylagos szabadság volt, a magyar újságok megírhatták a magyarság sérelmeit, még a Maniu-gárdisták vérengzéseiről is.

A Szovjetunió *mint legyőzött országot kezelte Romániát*. Lefegyvereztek nagy katonai egységeket, többek között tíz gyalogos hadosztályt, mert Malinovski marsall “nem bízott a román hadseregben” (Gheorghe Mihail tábornok kijelentése szerint 1944. október 15-én; idézi Cristescu 1997, 191). 1945 tavaszán lefegyverezték a Bukarestben katonai épületeket és más középületeket őrző román katonákat és tiszteket (Cristescu 1997, 194. old.).

Ugyanebben az időben hozták a földreformot; minden 50 hektáron fölütti birtokot kisajátítottak, összesen 1,468.000 hektárt (Cristescu 1997, 194. old.). A németektől minden földet elvettek (Straka, 1970, 428. old.). Őket a kollektív bűnösség elve szerint kezelték, mint olyan népet, mely *a maga egészségében* bűnös volt a háború elkezdésében.

A kommunista párt, melynek titkára 1945 októberében

---

²² Tóth Károly Antal 1994, 151–153. old.

Gheorghe Gheorghiu-Dej lett, mind erősebben szólott bele az ország ügyeibe. Elfoglalták a vidéki vezető tisztségeket. Az 1946 novemberi, Cristescu (1995, 196. old.) szerint “durván meghamisított” választásokon a FND a szavazatok 68.12%-át kapta meg; Maniu parasztpártja 12.62%-ot. A *Magyar Népi Szövetség* 29 képviselőt küldhetett a parlamentbe.

1947 február 10-én írták alá a *békeszerződést* Párizsban. Egész Észak-Erdély visszacsatolása Romániához Sztalin akarata volt, neki ez volt az érdeke: Romániát kompenzálni akarta Besszarábia elvételéért, hogy megkönnyítse a kommunizmus bevezetését az országban. A nyugati hatalmak beszéltek arról, hogy a határokat jobban kellene igazítani a népességhez, de Sztalin ellen nem akartak fellépni.

Magyar Népi Szövetség közel 400.000 taggal a Groza-kormány egyik fő támasza volt. Legalábbis az első időkben sokan lehettek, akik valóban hittek abban, hogy a szocializmus (kommunizmus) meg fogja oldani a magyar–román ellentéteket. — A vezetőségben *nem* Kurkó Gyárfás, Mikó Imre és más gerinces emberek voltak a hangadók, hanem az opportunisták. Kurkó Gyárfás brassói iparosmester volt, aki magát kommunistának vallotta, de katolikus egyházához hű maradt; a brassói egyházközségben elvállalta a főgondnoki tisztséget. A MNSz országos *gazdasági konferenciáját* ő hívta össze Brassóba 1946 május 10-re, célja volt a szétzüllesztett, elrabolt erdélyi magyar gazdaság újjáépítése. Itt jelentette ki: “Egy népet erkölcsi tisztasága, politikai öntudata és gazdasági ereje tesz naggyá” (Beke György, *Székelly Nép*, 2000 március, 5–6. old.).

1946 májusában “A legfőbb háborús bűnösöket, Ion és Mihai Antonescuval az élen, halálra ítélték és 1946 június elsején kivégezték” (IRD, 1971, 392. old.; Cristescu 1997, 196. old.). 1947-ben feloszlatták a Parasztpártot és vezetőjét, Iuliu Maniu-t börtönbe zárták. Az év végén lemondatták Mihály királyt, aki azután elhagyta az országot. A kommunista párt teljes hatalmat

nyert Romániában, kikiáltják a Román Népköztársaság-ot (*Republica Populară Română*).

A Szovjetunió csatlósállamaiban elvileg ugyanazok történtek, bár Romániában eleinte gyorsabban: a szociáldemokrata párt beolvasztása a kommunista pártba; az új parlament, a Nagy Nemzetgyűlés megszavazza a szovjet-típusú alkotmányt (a kötelező kisebbségi jogok formális garanciáival); a bankok és a gyárak államosítása, (később sok magánlakást is államosítottak); az országos tervhivatal felállítása; tanügyi reform: az iskolák államosítása, a felekezeti iskolák felszámolása és a kisebbségi oktatás elsorvasztása; a görög-katolikus egyház “egyesítése” az ortodox görög-keletivel (a valóságban felszámolása); nagy ipari beruházások, melyeket nagyrészt a parasztoktól elvett anyagi eszközökkel finanszíroztak (és gazdaságilag nem voltak célszerűek); az ideológiai agymosás, melynek fő célja az ifjúság. Megszervezik az állambiztonsági hatóságot (*Securitate*).

Márton Áron katolikus püspök tiltakozott a Groza-kormányánál az erdélyi magyar iskolarendszer elsorvasztása miatt — ezért börtönre ítélték, mint “a klerikális reakció fő képviselőjét hazánkban”. A kommunista párton belül leváltották és börtönbe zárták Lucrețiu Pătrășcanu igazságügyminisztert (1954-ben Gheorghiu Dej parancsára meggyilkolták). 1952-ben kizárták a pártból és börtönbe zárták Ana Pauker-t és Vasile Luca-t (Luka László), ezzel megszabadultak a Moszkva-barát frakciótól. A *Magyar Népi Szövetséget* feloszlatták, vezetőit börtönbe zárták. Kurkó Gyárfás a kínzások következtében már elítélése előtt elvesztette az eszét. 1966-ban szabadult a börtönből, és nem sokkal azután meghalt.

A *mezőgazdaság kollektivizálása* (“szocialista átalakulása”) az 1950-es évek elején a kulákok elleni agitációval kezdődött. Kulák elvileg az volt, akinek 25 holdnál több földje volt és azon másokat bér ellenében dolgoztatott. A valóságban azonban ezt önkényesen határozták meg a helyi aktivisták. Az aktivisták és a polgármesterek azt az utasítást kapták, hogy kulákok *minden faluban kell legyenek*.

Egy visszaemlékezésből idézzük:

“Jó gazdák voltak — ez volt a bűnük.” “Itthon meghirdették az osztályharcot.” “Munkakerülők járták a falut, ők voltak az új típusú vezetőkáderek” (*Kuláksors*, 1999, 117–118. old.).

Ezek a munkakerülők (mint “aktivisták”) átvették a falvak irányítását. Aki ezeket feltettek a kuláklísta, azokkal közölték, hogy törvényen kívül vannak helyezve. Üldözésükre és megfélemlítésükre a legkülönbözőbb módszereket használták. A “kulákadó” magasabb volt a rendes adónál; a beszolgáltatási kötelezettség hasonlóképpen; sokszor teljesíthetetlen. A karhatalom emberei rendszerint éjjel jöttek és elvitték a családfőt kihallgatásra, ami sokszor inkább verés és kínzás volt. Sokan kényszermunkát kellett végezzenek, mások börtönbe kerültek, ahonnan sokan nem jöttek haza. Cristescu (1995, 201. old.) szerint a kollektivizálás első idejében 80.000 parasztot zártak börtönbe. A “kulákok” családjait sokszor kilakoltatták. Ezzel a módszerrel akarták elérni a kollektivizálást, ami ellen a parasztok nagy része (nem csak a “kulákok”) tiltakozott.

“Az alkotmányban biztosított állampolgári jogok nem akadályozták a kommunistákat borzalmas elnyomás megszervezésében, melynek később 500.000 ember esett áldozatul” (Cristescu 1997, 200. old.).

“A bármelyik irányból jövő ellenzék ellen bevezetett terror néhány munkatelep megszervezéséhez vezetett, melyek valódi koncentrációs és megsemmisítő lágerek voltak, mint pl. a Duna–Fekete tenger csatorna (ahol letartóztatottak tízezreit tartották) valamint az erőszakkal történő átnevelés kísérlete Pitești-en.”²³

---

23 Cristescu 1997, 201. old. — A Pitești-i börtönben az 1950-es évek elején folyó “átnevelés” borzalmairól lásd: *Dokumentumok a pitești-i és a szamosújvári börtön átnevelési peréről* (román nyelven), Vremea, Bukarest, 1995. — Egy volt elítélt emlékezése: Nagy Géza, “Ha túléltem, hallgass! Pitești poklában (1951).” *Helikon* (Kolozsvar), XIV. évf., 2003.

A kollektivizálás természetesen egész Kelet-Európa parasztságát sújtotta. Itt emlékeztetnünk kell arra, hogy az 1930-as évek elején a kolhozosítás keresztülvitelének érdekében Sztálin ukrán földművesek tömegeit deportálta a Szovjetunió északi részeire, ahol a hidegben és éhségben a legtöbben meghaltak; Ukrajnában pedig mesterségesen éhínséget idézett elő. A Szovjetunió megszűnése után ukrán történészek megállapították, hogy az így meggyilkolt földművesek száma 9 és 11 millió között van.

Románia minden polgára szenvedett a szovjet zsarnokság alatt. A román nemzet hagyományait és kultúráját is támadták.

“A román nemzeti értékek és a román kulturális hagyományok elvetését jelentette a szovjet tankönyvek átvétele a tanügyben, valamint pl. a Román Népköztársaság történetének megírásában M. Roller szerkesztésében, ami teljesen meg volt hamisítva szláv és szovjet elemekkel.” — “A román szellemi élet régi szerkezete meg volt semmisítve, és sok tudományág, különösen a szociológia, a gazdaságtan, a statisztika, de a filozófia és a történettudomány is, melyek máskor gazdagon virágoztak, a politika és az ideológia függvényeivé voltak leegyszerűsítve” (Cristescu 1997, 202. old.).

1955 tavaszán Románia is aláírta a varsói szerződést a Szovjetunióval és a többi csatlós államokkal. 1956 júliusában az UNESCO tagja lett.

Sztálin halála után 1953 márciusában nagy változások indultak meg a csatlósállamokban. Romániában is enyhült a politikai légkör, bár az államvezetésben nem történtek komolyabb változások.

29. Az 1956 október 23-i magyar kommunista-ellenes forradalom következményei Romániában

A Forradalom eseményeit feszült figyelemmel kísérte az egész ország. A román diákság is tüntetett, rokonszenvét fejezve ki a magyar forradalmároknak. Ezért a temesvári műszaki egyetemen többszáz egyetemistát hallgattak ki és több mint ötvenet ítélték el; a bukaresti egyetem diákjai “Vitéz Mihály szobra előtt adtak egymásnak találkozózt, és a gyász jeléül fekete kokárdát viseltek” (Durandin, 1998, 364. old.). Paul Goma írot a magyar forradalom iránti szolidaritás miatt tartóztatták le először. Az ő visszaemlékezéseiből:

“Az utcákon, az üzletekben, a villamosokon hangosan tárgyalták a magyarországi eseményeket. ... egyre gyakrabban lehetett hallani ilyenféle kérdéseket: ‘Na és mi? Nem vagyunk mi ugyanolyan helyzetben, mint a magyarok?’” (Durandin, 365. old.). A magyar diákok a kolozsvári Bolyai Tudományegyetemen és a marosvásárhelyi orvosi egyetemen tüntettek.

A román állam vezetősége a magyar forradalom leverése után éveken keresztül tartó magyarüldözést indított meg. Ennek méretei azt a gyanút keltik, hogy a magyar értelmiség felszámolása volt a cél. Az első hullámban kb. 10.000 embert érintett az üldözés (Kosztin, 1998, 133. old.) “a magyar forradalommal való rokonszenvezés” ürügyével, a kritikus napokban végzett tevékenység vagy véleménynyilvánítás alapján. Az erdélyi magyar értelmiség legtekintélyesebb tagjait – egyetemi tanárokat, írókat, papokat, képzőművészeket, színészeket, újságírókat – ítélték sok évi börtönre vagy kényszermunkára a Duna–Fekete tenger csatornához; az embertelen viszonyok között nagyon sokan haltak meg

Kosztin Árpád 1998-ban megjelent könyvében részletesen

ismerteti az adatokat, nevekkal együtt. Itt csak néhány példára van hely: Temesváron “államellenes összeesküvés” vádjával 1958-ban kilenc magyart és egy románt halálra ítélték és kivégeztek. – 1957 március 15-én az EMISz (Erdélyi Magyar Ifjak Szövetsége) Fehéregyházán megkoszorúzta az 1848–49-es szabadságharc emlékoszlopát. Ezért 5 fővádolt 25 évi, 22 vádlott 20, 14 ember 18 évi nehéz börtönt, és 40 ember 5–15 évi börtönt kapott (Kosztin, 1998, 135. old.).

“Erdővidék és Homoród-mente unitárius papságának felét, családjukkal együtt, ‘Szervezkedés és ellenséges elemek támogatása’ címén több évi börtönre ítélték” (Kosztin, 1989, 136).

Természetesen voltak a románok között is akik meg merték mondani a véleményüket. Ioan Popa, a Balanța vállalat (Nagyszében) dolgozója nyíltan hangoztatta, hogy egyetért a magyar forradalom és szabadságharc célkitűzéseivel; ezért több évi börtönre ítélték.

“Kiszabadulása után is hirdette az erdélyi román–magyar–német barátság szükségességét. Végül ... nyomtalanul ‘eltűnt’. Örökre!”

(Kosztin 1989, 141. old., Bartis Ferenc közlése alapján).

Bartis Ferenc szerint az 1956-os magyar forradalom alatt és után “letartóztatott és elítélt, bebörtönözött és kivégzett romániai–erdélyi magyarok” száma kb. 37.000 (Kosztin 1998, 141. old.).

1959-ben megszüntették a kolozsvári magyar egyetemet.

Csak összefoglalóan emlékezhetünk meg itt arról, hogy a romániai *zsidó* közösség tagjai, akik közül addig is sokan emigráltak, ezután tömegesen hagyták el az országot, úgyhogy ma számuk jóval 10.000 alatt van.

A *szászok és a bánági svábok* közül igen sokat már a háború után elűldöztek vagy a Szovjetunió haláltáborába küldtek (“kollektív felelősség”). Kb. 1965 után kezdődött tömeges elvándorlásuk Németországba; Ceaușescu ennek “megengedéséért” nagy pénzeket kapott a német kormányoktól. (Elvándorlásukkor énekelték: “*Siebenbürgen, süsse Heimat*” –

őseik 700 év óta Erdély lakosai voltak.) *Erdélyt minden — gazdasági, szociális, kulturális — szempontból katasztrófális veszteség érte a szászok elvándorlásával.* 1990-ben voltak román politikusok, akik vissza akarták hívni a szászokat, de a gyakorlatban nem történt semmi.

30. A Ceaușescu –korszakban (1965–1989)

Románia egész lakossága súlyos és állandóan fokozódó megpróbáltatások, nélkülözések, kegyetlen elnyomás alatt élt. Paul Goma és sok más értelmiségi tiltakozott. Goma levelet írt a belgrádi konferencia résztvevőinek, melyben leszögezte, hogy a román kormány durván sérti az emberi jogokat és az alkotmányt sem tartja be. Ezért letartóztatták és bántalmazták (Durandin 1998, 403. old.). Ugyanakkor emberek tucatjait internálták elmeorvosintézetekben. Gomát végül nemzetközi nyomásra szabadon engedték; ő azután Franciaországba emigrált.

1977 őszén a zsilvölgyi bányászok sztrájkoltak. Ceaușescu tömeges deportálással válaszolt; igen sok bányász tűnt el akkor örökre.

A kisebbségekre nehezedő nyomás ugyanakkor erősödött. Az erdélyi magyar többségű városokba tömegesen telepítettek románokat az Ókirályságból; a magyar iskolák elleni rendszabályokkal mind több magyar fiatalat kényszerítettek román iskolába, a cenzúra működött és az utolsó években ujságokban és könyvekben még magyar szövegekben is minden falu és város nevét csak románul volt szabad írni. Nagyon sok magyar hagyta el az országot, különösen az 1975 utáni években.

Ebben a feszült légkörben néhány magyar értelmiségi²⁴ meg-

---

24 Az első Romániában megjelent samizdat kiadvány szerkesztői: Szőcs Géza, Tóth Károly Antal, Ara-Kovács Attila, Tóth Ilona (Tóth K.A. 1994) Részletes adatokat ad a romániai nemzeti kisebbségek elnyomásáról a 2. világháború utáni évtizedekben Illyés Elemér: *Erdély változása* (1976),

próbálta a lehetetlent: samizdat folyóiratot szerkesztettek. Az *Ellenpontok* címen írt és sokszorosított folyóirat 8 számot ért meg, 65 írással 266 gépelt oldalon (1982-ben). *Memorandumot* küldtek a *Helsinki-i Értekezlet* megállapodásainak betartását ellenőrző madridi konferenciának, és *programjavaslatot* dolgoztak ki "a romániai magyarság jogfosztott helyzetének megváltoztatása érdekében". Többek között követelték, hogy megszervezhessék a nemzetiségek érdekvédelmi szervezetét, a tanügyben a nemzetiségi oktatás szakosztályait, a magyar nyelv egyenrangúságát azokon a vidékeken, ahol magyarok is laknak, a romániai magyaroknak a románokéval egyenlő érvényesülési lehetőségeket, stb.

A kommunista diktatúráról 1989 után megjelent számos írás, könyv jelent meg. Tóth Károly Antal könyvéen kívül itt még megemlítjük Király Károlyét: *Nyílt kártyákkal. Önéletírás és naplójegyzetek*, 1995.

"Mint a Ceaușescu-diktatúra belső embere, majd mint éppen e diktatúra által kikiáltott első számú közellenség"

— amint azt Király írja az előszóban, 7. oldal — betekintése volt a hatalom belső berkeibe és tapasztalata az *ezen hatalom elleni lehetetlennek látszó küzdelem lehetőségének módozatairól*.

Király 1968–1972 között Kovászna megye pártbizottságának első titkára volt, ugyanakkor a Nemzetgyűlés és az Államtanács tagja. A fokozódó magyarellenes politika ellen tiltakozva 1972-ben lemond állami és párt-tisztségeiről. Ezzel nyíltan Ceaușescu politikája ellen foglal állást; száműzik Karánsebesre. Az 1989-es politikai változás után a Nemzetmentési Front Tanácsának alelnökévé választják, majd Kovászna megye szenátora lesz a parlamentben, és a szenátus alelnöke. Gerinces jellemének adta tanujelét akkor is, amikor (1991 novemberében) a nemzetiségi kérdés hiányos megfogalmazása miatt megtagadta a részvételt az új alkotmányra való szavazáson. Ezért megfosztották szenátori mandátumától, s így a Ceaușescu utáni korszakban is ellenzékbe került.

31. Ceaușescu bukása 1989 decemberében

a felszabadulást jelentette egy embertelen rendszer alól. December 22 után számos megnyilatkozás *román politikusok részéről hangsúlyozta a nemzetiségekkel való megértés szükségességét, a valódi egyenjogúságot minden állampolgár részére*. Kétségtelenül ez volt a román nép, az erdélyi románok nagy részének a felfogása. A bukaresti vezetés azonban más véleményen volt. Mint annyiszor a történelem során, most is felülről irányították a nemzetiségek — elsősorban a magyarok — elleni uszítást. Marosvásárhely magyarságát 1990 március 21-én leitatott és otromba hazugságokkal félrevezetett román parasztok támadták meg. Ma már kétségtelen, hogy ezt az akkori államelnök, Ion Iliescu tudomásával tették.

Tovább folyik a történelemhamisítás. Ceaușescu bukásának leírásánál a hivatalos történetírás *kihagyja* a felkelés kiváltó okát, ami nélkül Ceaușescu nem bukott volna meg. Így például egy 1995-ben megjelent (1997-ben újranyomott) tankönyvből (Cristescu 1997, 207. old.) kimaradtak a következő tények: **1989 június 24-én** Tőkés László a magyar televízióban kimondja, hogy az erdélyi magyarság erőszakos románosításnak van kitéve és kulturális végveszélybe került. Ezután a securitate állandóan figyelmezteti és zaklatja. Felfigyel azonban a külföld is. **Szeptember 12, Temesvár:** meggyilkolják Újvárosi Ernőt, a temesvári református egyház egyik vezető egyéniségét — közvetve: halállal fenyegetik Tőkést. **December 15:** A securitate el akarja hurcolni Tőkést temesvári lakásából. Gyülekezete tömegesen körülveszi az épületet. Az est folyamán románok is csatlakoznak a református magyar tömeghez. **December 16:** a városból több ezer ember csatlakozik a tüntetőkhez. *Először hangzik el: 'Le Ceaușescuval! Szabadságot, Demokráciát!'* **December 17:** kora hajnalban a securitate elhurcolja Tőkés Lászlót és családját. Újabb tüntetés még nagyobb tömeggel. Felvonul a hadsereg. Sortüzek egész délután és késő éjjelig — többszáz halott és sebesült. **December 20:** Statárium

van, de Temesvár munkássága több üzemből a kommunista címertől megfosztott zászlókkal az utcákra vonul. A parancsot megtagadva, a hadsereg átáll. — **December 22, Bukarest:** A tömeg a Ceaușescu által összehívott gyűlésen taps helyett fenyegető kiáltással fogadta a conducător: **“Timișoara! Timișoara!”** 25

A temesvári nyilatkozat

Néhány hónappal később a *Temesvár Társaság* (melynek tagjai a forradalomban — 1989 december 16 és 22 között — közvetlenül résztvevő írók és újságírók), megállapította, hogy a forradalom még nem zárult le: "számos, Romániában lejátszódó esemény, kivált 1990 január 28. után, ellentétben áll a temesvári forradalom eszméivel." Szükségesnek tartották tehát egy nyilatkozatban közölni gondolataikat az ország népével. A március 11-én kiadott nyilatkozat 13 pontjából:

A Forradalom "határozottan a kommunizmus ellen fordult" (nem csak Ceaușescu ellen); minden társadalmi osztály, minden korosztály résztvevett benne; annak győzelméért románok, magyarok, németek és szerbek, stb. áldozták életüket. A nyilatkozat szerzői javasolják, hogy

"a választási törvény tiltsa meg a volt kommunista kádereknek és a titkosrendőrség (szeku) tisztjeinek a választásokra való indulás jogát." "Bár azért küzdünk, hogy Románia jövője újra az európai ideálok szerint alakuljon, nem kívánjuk a nyugati kapitalista rendszerek szolgai másolását, melyeknek megvannak a hiányosságai és igazságtalanságai." "Temesvár eltökélt szándéka komolyan venni és alkalmazni a gazdasági és közgazgatási decentralizáció elvét."

Ezt a nyilatkozatot számos (elsősorban bánági) állampolgár és szervezet írta alá, például: *Temesvár Város Tanácsa*, a *Nemzeti Liberális*, a *Szociáldemokrata*, a *Nemzeti Keresztény és Demok-*

---

25 Lásd bővebben Tőkés László, *Temesvár ostroma 1989; 1990.*

rata Parasztpárt, a Bánsági Magyarok Demokratikus Szövetsége, az Emberi Jogok Védelmének Egyesülete, 24 temesvári professzor, a Pro Besszarábia és Bukovina Társaság, stb.

A kommunizmus elleni közös harc szellemében, melyet Temesváron magyarok és románok együtt kezdtek el 1989 decemberében, az erdélyi református, katolikus, unitárius és lutheránus egyház összejöveteleket rendezett abból a célból, hogy közös egyetértés alakuljon ki a többségi román nemzet és a kisebbségek — elsősorban a magyar nemzetiség — között. A görögkeleti egyház képviselőivel közösen tartottak istentiszteleteket, melyek közül itt csak kettőt említünk meg: 1992 májusában Tőkés László kezdeményezésére Csíkszeredában, több mint 20.000 résztvevővel; az 1996 májusában megrendezett "Varadinum", ekumenikus román-magyar ünnepek (lásd pl. Tőkés 1996).

32. Összefoglaló megállapítások

Lucian Boia bukaresti történészprofesszor egyik cikkében (*Revista de istorie*, 34; 1981), áttekinti a román történelemírást, megállapítva, hogy annak jellege "mélységesen nemzeti":

"Nemzeti a tartalmában, (a román nép egysége és folytonossága), ... nemzeti általános történelemfelfogásában, ... nemzeti azáltal, hogy vallja: a történésznek és a történelemnek politikai küldetése van a román társadalomban. A románok részére a történelem nem egy egyszerű intellektuális tevékenység, egy tudomány a többi között, hanem a nemzeti tudat és a nemzeti egység kialakításának fontos eszköze, azon erők egyike, melyek megalakították és felemelték az egységes és független államot."

Tehát a történész nem független tudós volt, hanem a politikai kiszolgálója. Könyvünkben, melyet hiteles források alapján állítottunk össze, bemutattuk ennek a történelem-felfogásnak néhány eredményét és következményét. 1) 1920 előtt hatásosan hozzájárult a románok jogainak kiharcolásához Magyarországon, a

független román állam megalakításához és Nagyrománia létrejöttéhez. 2) 1920-ban a nemzeti célok, kívánságok megvalósultak. A nemzeti politika, mely a kommunista korszakban hivatalos állami politika volt, ma, a 21. század elején is az uralkodó irányzat Romániában.

Áttekintésünk rövideje miatt természetesen nem adhat ki-merítő képet; az olvasó azonban az említett forrásmunkákban könnyen utánanézhethet az egyes problémáknak. Bemutattuk a kommunista idők alatti hivatalos és a 21. század elején is uralkodó, *politika által meghatározott történelemírás hamisságát.*

1. *Ma a népek eredetének vagy ősiségének egy bizonyos területen nincs semmi szociális vagy politikai jelentősége.* Lucian Boia (1997, 143. old.) megállapította:

"A románok jogai Erdélyben csak látszólag függenek a dákoktól vagy a dáko-románoktól."

Bizonyos alapvető tények ismerete azonban minden állampolgárnak — románnak, magyarnak egyaránt — lelki, kulturális szükséglete.

Egyik hamis történelmi elmélet a román nép eredete és kontinuitása a Dunától északra a római Dácia óta. Ebből kiindulva az erdélyi magyart mint "betolakodó, idegen, elnyomó elem" írja le. **A dako-román kontinuitás tagadását** ("Roesler elmélete") Romániában általában téves, tudománytalan elméletnek tekintik, melyet azzal az egyetlen céllal találtak ki, hogy "megalapozzák a magyarok történelmi, politikai, és ezzel együtt területi igényeit" (amint azt pl. Frâncu 1995 írta). Ez az állítás tarthatatlan. **A valóságban** ugyanis számos külföldi (francia, német stb.) szerző — nyelvészek, történészek — *megkérdőjelezte vagy határozottan elutasította a kontinuitást, nyilvánvalóan nem politikai célokkal: Gaston Paris, Ferdinand Lot, Gustav Weigand, G. Stadtmüller* (és Romániában *Ovid Densusianu és Alexandru Philippide, lásd alább*). G. Schramm írja *Ein Damm bricht* (1997) című munkájában, hogy a román nyelv a balkáni latinból alakult ki a Balkán félsziget központi, hegyes vidékén, és beszélői szoros

kapcsolatban voltak az albánokkal. Schramm elítéli, mint tudománytalan feltételezést, azt az elméletet, mely szerint a Római Birodalom határain kívül élő szabad dákok átvették a latin nyelvet; javasolja, hogy a szakirodalom az olyan írásokat, melyek nem határozzák meg, hogy mely területeken feltételezik a dák–római–román folytososságot, ne vegye figyelembe. (Adrian Poruciu [1988] "Roesler-Schramm elmélet"-ről beszél.) Kramer (1998) rámutatott arra, hogy a korai kereszténység által alkotott szavak (pl. latin *basilica* > román *biserică*, *quadragesima* > *păresimi*, *paganus* > *păgân*, stb.) előfordulása a román nyelvben bizonyítja, hogy a románok ősei ebben az időben a Római Birodalomban éltek. Ezek a szavak ugyanis csak a 4. századtól kezdve terjedtek el, amikor Dacia már nem tartozott a birodalomhoz. Tagliavini (1969) szerint többek között az albánnal közös elemek, a túlnyomóan bolgár befolyás, valamint az ó-germán szavak hiánya a román nyelvben annak balkáni eredetére utalnak. Kurt Horedt (1986) megállapította, hogy Erdély a 7. században elszlávósodott, s ott a 10. századig szlávok éltek.²⁶

A román nyelv tehát nem a volt Dácia területén alakult ki. A román népnek előbb–utóbb szembe kell néznie a valósággal: a dákok nem voltak az őseik, a román nyelv a Balkán félszigeten alakult ki.

A *magyarok* Kr.u. 900 körül kezdtek letelepedni Erdélyben, elsősorban az Erdélyi Medencében és a folyóvölgyekben. A magyar királyságot Szent István alapította Kr.u. 1000-ben és Erdély annak elejétől fogva szerves része volt. — A *szászokat* 1150–1250 között telepítették be a magyar királyok. — A *románok* is jelentős ősiséggel bírnak Erdélyben: nagyobb számban a 13. század közepe táján — a tatárjárás után — kezdtek betelepedni;

---

²⁶ Du-Nay András 2004-ben megjelent monográfiájában részletesen leírja a román nyelv kialakulásának történetét, elsősorban a román, valamint a nemzetközi szakirodalom alapján.

eleinte elsősorban a Déli Kárpátok, az Erdélyi Érc-hegység, később Máramaros vidékére, ahol közel 800 év óta élnek románok mint egyetlen, vagy többségi népesség.

2. A hamis történelemírás visszavetíti az újkeletű román nemzeti egység gondolatát a 15-16. századba és nem beszél arról, hogy a két román vajdaság történelme különböző volt, különböző kulturális befolyások alatt fejlődtek, ami lényeges különbségek kialakulásához vezetett. Harcoltak a török támadás ellen, de egymás ellen is. A románok egységének hangoztatása hasznos propaganda-fegyver Bukarest kezében az egész országra kiterjedő hatalmának igazolásában, a különböző régiók sajátos érdekei ellenében is.

3. A politika mai szempontjai által befolyásolt történelemírás a *nemes – jobbágy ellentétet nemzeti: magyar – román ellentétként* mutatja be, ami félrevezető. A Középkorban kialakult és a 19. századig érvényben volt feudális rendszerben nem a nyelv, nem az etnikum volt a társadalmi állás meghatározója, hanem a *társadalmi hovatartozás*. A Magyar Királysághoz tartozó, s később az önálló Erdélyben a magyar, székely és szász nemzet *nemesei* voltak az államalkotó elem. A *jobbágyok a rendi társadalomban a nemeseknek voltak alárendelve (egész Európában)*. A nem nemes magyarok és románok ehhez a társadalmi kategóriához tartoztak. Azok a románok, akik nemességet szereztek, egyenlő jogokat élveztek a többi nemessel.

A történelem folyamán a *jobbágyok kizsákmányolása a román vajdaságokban igen magas fokú volt*, különösen a török hódoltság idején; magasabb, mint pl. Erdélyben vagy Európa többi részében. Ennek következtében hosszú évszázadokon keresztül nagy tömegek vándoroltak a szomszédos országokba, elsősorban Erdélybe. Így alakult ki ott a román többség; 1700 körül a lakosság fele volt román.

4. A régen is folyó propaganda állításaival ellentétben az erdélyi románok helyzete az Osztrák–Magyar monarchiában (1867–1918) a *magyar kormányok liberális politikájának*

köszönhetően általában jó; összehasonlítva a románok helyzetével mind Szerbiában, mind Oroszországban, és a kisebbségek helyzetével a román királyságban — sokkal jobb volt.

Viszont 1920 után az erdélyi magyarság gazdasága, iskola-rendszere, kulturális intézményei súlyos elnyomásnak voltak kitéve, aminek nem egészen eltitkolt célja a románosítás volt. Ez az erőszakos románosítás a kommunista korszakban erősödött, különösen Ceaușescu idejében. Ezt *elhallgatja* a mai román történetírás.

5. Befolyásos körök és szervezetek részéről ma is folyik a propaganda arról, hogy “a magyarok románokat öltek meg”, pl. 1940–44 között Északerdélyben, és legutoljára az 1989-es hatalomváltás után; a következő hónapokban pedig a Székelyföldön “számos ártatlan román lakost bántalmaztak és üldöztek ki” (a “*Har-Cov*”-jelentés). A valóságban az első esetben nem románokat, hanem az egész országban gyűlölt *securitate-tiszteket* (magyarokat is) öltek meg a feldühödött állampolgárok, a Har-Cov-jelentésben pedig hamis tanúk által konfabulált sérelmekről volt szó. Az 1944 őszén a bevonuló “önkéntes alakulatok” által a védtelen magyar polgári lakosság között véghezvitt tömeggyilkosságokról — hogy csak egy példát említsünk itt — *nem szólnak*.

Az egyoldalú történelemírás nem az egyetlen Romániában

Nem szívesen beszél ez a politikának alárendelt történelemírás arról, hogy *mindig voltak román tudósok, akik munkájukban tekintet nélkül a politikára, az igazságot keresték*. A nyelv eredetének kérdésében elsősorban Ovid Densusianu (1873–1938) alapvető munkáját említjük: *Histoire de la langue roumaine* [A román nyelv története], 1901, melyben bemutatja a román nyelv balkáni eredetét.²⁷ Alexandru Philippide (1859–1933) hatalmas

²⁷ Ovid Densusianu-t egész életében ócsárolta, szidta a román intelligencia nagy része, különösen a történészek és a nyelvészek.

munkájában (*Originea românilor* I–II, Iași, 1923, 1927) tagadta a románok folytonosságát a volt Dácia területén.

Az 1930-as évek elején egy új történész-generáció jelentkezett: "Egy fiatalokból álló csoport: Gheorghe I. Brătianu, Petre P. Panaitescu (1900–1967), Constantin C. Giurescu (1901–1977), 1931-ben egy új történettudományi iskola megalakulását jelenti be, melynek célkitűzései Iorga és kortársainak elveivel és módszereivel ellentétesek. Bizonyos értelemben visszatérnek 1900-ra, D. Onciul és I. Bogdan módszertani elveihez. Követelik az igazság szigorú tiszteletét, a történelemírás függetlenségét a politikai és szociális küzdelmektől, miután a nemzeti egység már megoldódott. Iorga-t azzal vádolják, hogy (mint azelőtt B.P. Hasdeu-nak) nem volt jól meghatározott munkamódszere, hogy visszaélt a képzelettel, kifogásolják szubjektivitását, azt, hogy a történelmet romantikus szellemben, politikai és nemzeti szempontok szerint írta" (Boia, *Revista de Istorie* 1981, 34, 1244. old.).

Petre P. Panaitescu-ról írta Makkai László:

“Széles látóköre, tárgyilagosságra való törekvése, írói képességei egyaránt fölébe emelik kortársainak.²⁸ Már pályája kezdetén felismerte a román történelem igazi megértésének egyetlen útját, a szomszéd népek történelmében való elmélyülés szükségességét és éveket szentelt a lengyel–román kapcsolatok tanulmányozásának” (Makkai László, *Hitel*, II, 390. old.).

Két évvel később megjelent a *Revista Istorică Română* [Román Történelemtudományi Folyóirat], új irányzattal, így többek között Nicolae Iorga munkásságának szigorú bírálatával, kimutatva számos hibáját, mint pl.: a pontosság hiánya, belső ellentmondások, fontos adatok elhallgatása, hipotézisek beállítása tényekként, valótlanságok állítása, valamint az, hogy nem vette figyelembe a román népre gyakorolt magyar hatást.

---

²⁸ Ezt a mondatot idézi a román történelemírás enciklopédiája is (Bukarest, 1978, 250)].

Közel hetven évnek kellett eltelnie addig, amíg újra vannak román történészek, akik *az igazság keresését* jelölik meg nyilvánosan, mint a történelemkutatás és írás módszerét. Itt csak Andrei Pippidi és Lucian Boia nevét említjük meg. Lucian Boia történész-professzor a bukaresti egyetemen *javasolja a visszatérést a román történelemtudomány egykori magas színvonalához azzal, hogy újra politikai megfontolások és megkötöttségek nélkül kutassák a román nép múltját* (*Istoria și mit în conștiința românească*, 1997).

Hogy ez mit jelent, arra csak néhány példát sorolunk fel Boia nézeteiből: **1.** A dák nyelvet nem ismerjük, tehát a román nép dák eredete kérdéses. **2.** A régészet által feltárt anyagi kultúra nem bizonyítja a “dákó-románok” létét a római Dácia feladása után. **3.** A románoknak ma sokkal fontosabb az ortodox egyház és a szláv kultúra, mint a (feltételezett) dák eredet. **4.** A román nép kialakulása a valóságban a *román nyelv* kialakulása. **5.** A sokat emlegetett “román egység” sem valóság; pl. 1916-ban a Központi Hatalmak elleni hadbalépést a román elit egy része ellenezte. Megállapítva többek között azt, hogy két író, Ion Slavici és George Coșbuc²⁹ nem vett részt a politikai egységért folyó harcban, Boia összefoglalja a helyzetet:

“Nem egy kis csoport véleményéről, és biztosan nem árulók-ról van szó, még csak nem is ‘semlegesekről’. A román elit egy része egyszerűen *másképpen* fogta fel a nemzeti érdekeket” (Boia, 1997, 282).

Az erdélyi magyarság

A történelmi valóság ismeretében megállapíthatjuk, hogy *a románoknak nincs okuk a magyarokat gyűlölni*: őseik nem ígázták le a románok őseit, hanem befogadták azokat; nem gyilkolták őket – ellenkezőleg: 1784-ben, 1848–49-ben, 1944 őszén magyarok

²⁹ Nem véletlen, hogy mind a ketten erdélyiek voltak.

tömegeit gyilkolták románok, nem beszélve az 1920 utáni magyar-üldözésről. A két nép közül az erdélyi magyar szenvedett többet.

A mai globalizált világ gazdaságban igen súlyos feladatok, nehéz problémák sora vár megoldásra — még a fejlett nyugat-európai országokban is. Mennyivel nehezebb lesz a keleteurópai országoknak, így Romániának is, az egész világgal folyó versenyben érvényesülni. Az ország minden polgárának erőfeszítése, összefogása szükséges ehhez.

Ebben a helyzetben az öncsonkítással határos tevékenység a közel kétmillió magyar kisebbség elnyomása, a többség figyelmének a valódi problémákról való elterelése a magyarság elleni uszítással. A romániai magyar népcsoport egyrészt kulturális érték az egész országnak, másrészt — hathatósan hozzá tud járulni Románia gazdaságának erősítéséhez, többek között képességei, felkészültsége, erkölcsi színvonala, és a magyar gazdasággal való természetes kapcsolataival. Kilátás van egy gazdag Romániára, melyben minden állampolgár otthon érezheti magát.

A mai Európában az erdélyi magyarság kulturális autonómiája természetes lenne. Európában, ahol a németajkú lakosság Tirolban, vagy a svédek Åland szigetén — lásd a számos más példát alább — önkormányzatot élveznek, magától értetődő lenne az, hogy a magyar többségű Székelyföldnek is joga van (bizonyos fokú) autonómiára. Ez nem jelentene semmi veszélyt Románia integritására, ellenkezőleg, hozzájárulna az ország stabilitásához.

Románia tartományai között történelmileg kialakult, jelentős különbségek vannak. Az egyes tartományoknak több szempontból *különbözőek az érdekeik is*. Az 1990-es években Erdély többet termelt, mint Havaselve. Bukarest, korlátlan hatalmát kihasználva, ennek a termelésnek aránytalanul nagy részét saját céljaira fordította. Sabin Gherman — számos erdélyi románnal együtt — teljes joggal követel bizonyos önállóságot Erdélynek.

Románia természetes fejlődése tehát a decentralizálás, a tartományok önkormányzata felé kell irányuljon. Ez az elv egybeesik az újabb Nyugat-Európa nagy részében megállapít-

ható folyamattal: az 1970-es évek óta *tájegységi önkormányzatok* alakulnak ki az egyes nemzeti államok területén belül. Ez egy természetes folyamat, mert a nép múltban kialakult közös hagyományokban, sajátos művelődésében gyökerezik. Ezeket a helyi közösségek tudják legjobban ápolni és fejleszteni, nem a többé-kevésbé önkényesen feljükként és többé-kevésbé idegen központi hatalom képviselői.

A túlnyomó többségben svéd lakosú *Åland-szigetekre* (Finnország és Svédország között) a svéd kormány 1917-ben igényt formált, és rövid ideig meg is szállta a szigeteket. A svéd lakosság is kinyilvánította szándékát a Svédországgal való egyesülésre. "A finn kormány, elejét véve a svéd annexiós szándékoknak, kidolgozta az ålandi önkormányzat tervét" (Vogel 2004, 242. old.). A későbbiekben a Népszövetség Tanácsához került a kérdés; végül a svéd–finn tárgyalások megállapodásra vezettek (1921), "mely a svéd önkormányzat nemzetközi jogi alapja" (Vogel u.o.) igen *széleskörű autonómiát* biztosítva a szigetek svéd lakosságának. A *Finnországban élő svéd nemzetiségű* állampolgárok, a lakosságnak kb. 5%-a, egyenlő jogokat élvez a többségi finnekkel: saját svéd nyelvű iskolák — egyetem is [Turkuban]; a svéd a finn mellett hivatalos nyelv stb.

Ami nem sokkal ezelőtt lehetetlennek látszott, nemrég megvalósult: a skótok népszavazást tarthattak s annak eredményeképpen önállóak lehetnek az angol korona országain belül. Ma Dél-tirol németajkú lakosságának (Észak-Olaszországban) is *széleskörű autonómiája* van. A svájci kantonok, vagy a német szövetségi országok messzemenő önállósága ismeretes; Olaszország alkotmánya szerint is *a régiók országa*. Az utóbbi időben azonban pl. Franciaországban is erősödik *az egyes országrészek történelmileg kialakult sajátosságainak, hagyományainak hangsúlyozása*. Ezekre hivatkozva nagyobb önállóságot követelnek — *és kapnak* — Párizstól. Hasonló a helyzet Belgiumban és Spanyolországban.

A gazdasági, társadalmi, kulturális, életvitelbeli hagyományok

között az eltérő történelem következtében kialakult különbségek Moldva, Havaselve, Erdély, a Bánság (és egyes kisebb vidékek) között ma is élő valóság. A fent vázolt általános európai tendencia tehát a legjobb összhangban van a román nép és Románia érdekeivel: *az egész ország javára lenne* Havaselve (Bukarest) kizárólagos uralma helyett *a tartományok helyi önkormányzásának bevezetése*.

Végülis ez volt egyik fő oka Jugoszlávia és Csehszlovákia felbomlásának is. Aránytalanság a javak előállításában és azok felhasználásában a különböző területek között hosszú időn keresztül nem tartható fenn a központi hatalom diktátuma által.

A régi "újjanarióta" koncepciót is, mely a mennyiséget tartotta lényegesnek, ki kell cserélni a *minőség elvével*. A hagyományos román politika múltba tekintő magatartása nem egyeztethető össze a régiók és az egyenlő jogokkal rendelkező államok Európai Uniójával. Az új Románia vezetősége fel kell ismerje ezt a fontos ténytet. És mivel itt szubjektív elemek is közrejátszanak, a következtetések levonásánál figyelembe kel venni az emberi tényezőt is.

Irodalom

Ádám Magda, "Egy amerikai terv Középeurópáról, 1918", *História*, 1987, 4.

Bandholtz, H.H., *An Undiplomatic Diary*, New York, 1933.

Benkő Samu, *Haladás és megmaradás. Művelődéstörténeti tanulmányok*. Szépirodalmi könyvkiadó, Budapest, 1979.

Beke György, "Szolganép lesz-e a magyar Erdélyben? A hiányzó alapzat", *Székely Nép*, 33. évf., 45 (2000 március).

Bíró Sándor, *Kisebbségben és többségben. Románok és Magyarok (1867–1940)*; Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem (Bern) kiadása, 1989.

Bíró Sándor, *A román nép története*, kézirat, Tankönyvkiadó, Budapest, 1973.

Boia, Lucian, "Istoria mentalităților (cu privire specială asupra școlii de la 'Annales'", *Revista de istorie*, 33, 5 (1980), 937–952.

Boia, Lucian, "Evoluția științei istorice românești" [A román történettudomány kifejlődése], *Revista de istorie*, 34, 7 (1981), 1233–1249. old.

Boia, Lucian, *Istorie și mit în conștiința românească*. Editura Humanitas, București, 1997. Magyar fordítás: **András** János, *Történelem és mítosz a román köztudatban*, Kriterion, Bukarest, 1999.

Boia, Lucian, *Jocul cu trecutul. Istoria între adevăr și ficțiune* [Játék a múlttal. A történelem a valóság és a mese között]. Editura Humanitas, București, 1998.

Boia, Lucian, *România: țara de frontiere a Europei*, [Románia: Ország Európa határán], Humanitas, București, 2002. (A Londonban megjelent *Romania. Borderland of Europe*, Reaktion Books, 2001, román fordítása.)

Borsody, Stephen (szerk.), *The Hungarians: a Divided Nation* [A Magyarok: egy megosztott nemzet], Yale Russian and East European Publications, New Haven, 1988.

Böök, Fredrik, *Resa till Ungern*, Norstedt & Fiai, Stockholm,

1932. — Magyar fordítás: **Bartha** István, *Utazásom Magyarországra*, Püski Kiadó, Budapest, 2002.

Böök, Fredrik, *Oktober 1938. Berlin–Prag–Budapest*. Bonnier Kiadó, Stockholm, 1938.

Bözödi György (szerk.) *Erdély szabadságharca. 1848–49 a hivatalos iratok, levelek és hírlapok tükrében* Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület, Cluj–Kolozsvár, 1945.

Bruchfeld, S., **Levine**, P.A., *Om detta nå ni berättat...* [Erről beszélhettek...], Stockholm, 1998.

Cadzow, John; **Ludányi**, Andrew; **Elteto**, Louis, *Transylvania; the Roots of Ethnic Conflict* [Erdély: az etnikumok közötti konfliktusok okai], Kent State University Press, 1983.

Carsten, F.L., *The Rise of Fascism* [A fasizmus kialakulása] London, Methuen & Co, 1967.

Cristescu, Octavian; **Păsăilă**, Vasile; **Teodorescu**, Bogdan; **Tomi**, Raluca, *Istoria Românilor. Epoca modernă și contemporană, (manual pt. clasa a VIII-a)* [A románok története. Az újkor és a jelenkor; tankönyv a 8. osztály számára]; Edit. Didactică și Pedagogică, București, 1997. — Rövf.: *Cristescu 1997*.

* * * *Dacoromania I, Jahrbuch für östliche Latinität*, szerk. Paul Miron, Karl Alber kiadó, Freiburg/München, 1973.

Dami, Aldo, *La Hongrie de Demain. Critique des programmes revisionistes* [A jövő Magyarországa. A revizionista javaslatok bírálata], Édit. André Delpeuch, Paris, 1929.

Densusianu, Ovid, *Histoire de la langue roumaine* I, Paris, 1901; új kiadás: Ovid Densusianu, *Opere, II, Lingvistica*, szerk. Cazacu et al., Edit. Minerva, București, 1975.

* * * *Dicționar de istorie veche a României* [Románia történelmi adattára], Edit. Științifică și Enciclopedică, București, 1976.

* * * *Documente ale procesului reeducării din închisorile Pitești, Gherla* [Okmányok a pitești-i és a szamosújvári börtönben folytatott átnevelésről], szerk.: **Colfescu**, Silvia; **Henegariu**, Nicolae; **Dumitru**, Angela; **Cantacuzino**, Cristina. *Vreimea*

kiadó, Bukarest, 1995.

Dragomir, Silviu, *Vlahii din nordul Peninsulei Balcanice în evul mediu* [A vlachok a Balkán félsziget északi részén a Középkorban], Edit. Acad. RPR, București, 1959.

Drăghicescu, Dumitru, *Din psihologia poporului român* [A román nép lélektanáról], Librăria Leon Alcalay, București, 1907; új kiadás: Editura Albatros, București, 1996.

Du Nay, André, *Origins of the Rumanians* [A románok eredete], Matthias Corvinus Kiadó, Hamilton–Buffalo, 1996.

Du Nay, Alain, **Du Nay**, André, *Transylvania. Fiction and Reality* [Erdély. Mítoszok és a valóság], Ștefan Pascu *A History of Transylvania*, Dorset Press, New York, 1990, kritikus elemzése, in: Alain **Du Nay**, André **Du Nay**, Árpád **Kosztin**, *Transylvania and the Rumanians*, Matthias Corvinus Kiadó, Hamilton–Buffalo, 1997.

Du Nay, André, *A román nyelv és nép kialakulása. Kompendium*, 108 oldal. Scribae Kádár könyvkiadó, Sepsiszentgyörgy, 2. kiadás, 1999. Rövidítés: *Du Nay Kompendium*

Du-Nay, András, *A román nép kialakulása és korai története*, 424 oldal. Mundus Egyetemi kiadó, Budapest, 2004.

Durandín, Catherine, *Histoire des Roumains*, Librairie Arthème Fayard, 1995. Magyar fordítás: *A román nép története*, Maecenas, Budapest, 1998.

* *Enciclopedia istoriografiei românești* [A román történetírás enciklopédiája], szerk. Ștefan **Ștefănescu**, Edit. Științifică și enciclopedică, București, 1978.

* **Egyed** Ákos, *Háromszék 1848–1849*, Kriterion, Bukarest, 1978.

* *Erdély története*, 3 kötet, szerk. **Köpeczi** Béla, Akad. Kiadó, Budapest, 1986.

* *Erdély rövid története*, szerk. **Köpeczi** Béla, Akad. Kiadó, Budapest, 1989.

* *Fehér könyv az 1944. őszi magyarellenes atrocitásokról*,

- szerk. **Gál Mária**, **Gajdos Balogh Attila**, **Imreh Ferenc**, RMDSz, Kolozsvár, 1995.
- Frâncu**, C., "Rumänisch", *Lexicon der Romanischen Linguistik* II, 2, (1995), 1–32. old.
- C.C. **Giurescu**, D.C. **Giurescu**, *Istoria Românilor din cele mai vechi timpuri pînă astăzi* [A románok története a legősibb időktől máig], Edit. Albatros, București, 1975 (2. kiadás).
- Gosztonyi Péter**, *Miklós von Horthy, Admiral und Reichsverweser*, Edit. Musterschmidt, Göttingen–Zürich–Frankfurt, 1973.
- * *Gramatica limbii române* [A román nyelv nyelvtana], 2. kiadás, szerk. A.Graur. Edit. Acad. RSR. București, 1966.
- Gratz** Gusztáv, *A dualizmus kora*, I.–II. kötet, 1934; új kiadás: Akadémiai Kiadó, Budapest, 1992.
- Gratz** Gusztáv, *A forradalmak kora*, 1934; új kiadás: Akadémiai Kiadó, Budapest, 1992.
- Grămadă**, Livia (szerk.), *Presa satirică românească din Transilvania 1860-1918* [A román humoros sajtó Erdélyben 1860 és 1918 között], Edit. Dacia, Cluj, 1974.
- Greco**, V., *Școala Ardeleană și unitatea limbii române literare* [Az Erdélyi Iskola és a román irodalmi nyelv egységessége], Edit. Facla, Temesvár, 1973.
- Groos**, Roderich, *Die Siebenbürger Sachsen in der Planung deutscher Südostpolitik*. Wien, 1940.
- Horedt**, Kurt, *Siebenbürgen im Früh-Mittelalter*, 1986.
- Hory** András, "Még egy barázdát sem", a szerző kiadása, Bécs, 1967.
- Illyés** Elemér, *Erdély változása. Mítosz és valóság*. 2. kiadás, Aurora, München, 1976. Fordítások: *Nationale Minderheiten in Rumänien. Siebenbürgen im Wandel*, Ethnos, red. F.H.Riedl & Th. Weiter, vol. 23. Edit. Braumüller, Wien, 1981. *National Minorities in Romania. Change in Transylvania*, East European Monographs CXII. Boulder, Columbia University Press, New York, 1982.

Illyés Elemér, *Ethnic Continuity in the Carpatho-Danubian Area*, East European Monographs CCXLIX, Boulder, 1988. 2., javított kiadás: Hunyadi Öcs. Mk, Struktura Press, Hamilton, 1992.

Iorga, Nicolae, *Geschichte des rumänischen Volkes im Rahmen seiner Staatsbildungen*, Gotha, 1905.

Iorgulescu, Mircea, "Istrati în Elveția (II)" [Istrati Svájcbán], in: (Revista) 22, VI, 7 (39), 2003 szeptember 30.

* *Istoria limbii române* [A román nyelv története] II, 1969, szerk. Al. Rosetti et al., Edit. Academiei Române, București 1969. rövidítés: *ILR II 1969*

* *Istoria României. Compendiu*, szerk. Ștefan **Pascu**, 3. kiadás, 1974, Edit. Didactică și Pedagogică, București. rövidítés: *IR Compendiu*

* *Istoria României în date* [Románia történetének kronológiája], szerk. C.C. **Giurescu**, Edit. Enciclopedică Română, București, 1971. rövidítés: *IRD 1971*

* *Istoria Țării Românești 1290–1690. Letopiseșul Cantacuzinesc* [Munténia története 1290–1690]. Ediție critică. C. Grecescu și D. Simonescu. *Cronicile medievale ale României III*. Edit. Acad. RPR, București, 1960.

Jancsó Benedek, *Erdély története*, Minerva kiadó, Kolozsvár, 1931.

JOÓ Rudolf, *Etnikumok és regionalizmus Nyugateurópában*. Gondolat kiadó, Budapest.

Kádár Gyula, "Mit jelent nekünk Horea?" *Történelmi Magazin* Sepsiszentgyörgy, VI, 10 és 11, (2004).

Kádár Gyula, *Erdély és Háromszék népének szabadságharca 1848–1849*, Scribae Kádár, Sepsiszentgyörgy, 1994.

Kádár Gyula, "Romániai magyarság 1939–1945 között", *Történelmünk*, Sepsiszentgyörgy, IV.5. (1999 május).

Király Károly, *Nyílt kártyákkal – Önéletírás és naplójegyzetek*, 338 oldal. Nap Kiadó, Budapest, 1995.

Kosztin Árpád, *A dáko-román legenda. Keresztény kultusz-helyek Erdélyben*, Népszava kiadó, Budapest, 1989.

Kosztin Árpád, *Magyarellenes román atrocitások Erdélyben*, 1998.

König, Walter, "Haben die Siebenbürger Sachsen und die Banater Schwaben 1918/19 bedingungslos dem Anschluss an Rumänien zugestimmt?" 101–110.

Kramer, J., "Bemerkungen zu den christlichen Erbwörtern des Rumänischen und zur Frage der Urheimat der Balkanromanen", *Zeitschrift für Balkanologie*, 1998/1, 15–22.

Kraus, Georg, [Siebenbürgische Chronik] *Erdélyi krónika 1608–1665*, **Vogel** Sándor fordításában, Ómagyar Kultúra Baráti Társaság kiadása, Budapest, 1994.

* * * *Kuláksors; székely kulákok történetei*, szerk. **Kristó** Tibor, Státus könyvkiadó, Csíkszereda, 1999.

Macrea, D., "Circulația cuvintelor în limba română", *Transilvania* 73, 1942.

Makkai László, "Román történetírás a két világháború között" (1. és 2. rész), *Hitel*, 1935–1944, II. kötet, Bethlen Gábor könyvkiadó, Budapest, 1991, 376–404.

Makkai, Ladislaus, *Histoire de Transylvanie*, Les Presses Universitaires de France. Paris, 1946.

Makkai László, *Magyar–román közös múlt*, 2. kiadás. Hét Torony könyvkiadó, Budapest, 1989.

* *Martiriul evreilor din România* [A romániai zsidók vértanúsága], szerk. S. **Stanciu**, Editura Hasefer, București, 1991.

Mihăescu, H., "La langue latine dans le sud-est de l'Europe", *Aufstieg und Niedergang der Römischen Welt*, 29:2, 1983.

Mihăilă, G., *Studii de lexicologie și a lingvisticii românești* [Tanulmányok a román nyelvészet köréből], Edit. Didactică și pedagogică, București, 1973.

Mikó Imre, *Huszonkét év. Az erdélyi magyarság politikai története 1918. dec. 1-től 1940. aug. 30-ig*, a "Studium" kiadása, Budapest, 1941.

Mikó Imre, *Nemzetiségi jog és nemzetiségi politika*, Minerva, Kolozsvár, 1942.

Maior, Petru, *Istoria pentru începutul românilor în Dacia* [A románok történetének kezdetei Dáciában], 1812, Buda. Új kiadás F. Fugariu, Edit. Albatros, București, 1970.

Mușat, M., "Considerații privind urmările dominației ingerințelor străine asupra evoluției a poporului român" [Az idegen beavatkozások következményeiről a román nép fejlődésére], *Anale de istorie*, XXVII, 2, (1981), 75–99. old.

Nagy Géza, "Ha túlélted, hallgass! Pitești poklában (1951)". *Helikon* (Kolozsvár), XIV. évf., 2003. október.

Nagy János, "Négyfalu története az 1848–1849-es szabadságharc idején". *Történelmi Magazin*, Scribae Kádár, Sepsiszentgyörgy, V. évf. 3. szám (2003 március).

Nistor, Ion, *Istoria Basarabiei*, (Cernăuți, 1923, 3. kiadás); új kiadás: *Cartea Moldovenească*, Chișinău, 1991.

Panaiteșcu, Petre, *Mihai Viteazul*, București, 1936.

Pascu, Ștefan, *Voievodatul Transilvaniei I*, Dacia, Cluj, 1972.

Pascu, Ștefan, *Mit jelent Erdély?* Kriterion, Bukarest, 1984.

Pascu, Ștefan, *A History of Transylvania*, Dorset Press, New York, 1990.

Patapievici, H.-R., *Politice*, Humanitas, București, 1996.

Păcurariu, Francisc, *Românii și maghiarii de-a lungul veacurilor* [A románok és a magyarok az évszázadokon keresztül], Minerva, București, 1988.

Popescu, R.S., "Note de toponimie transilvăneană" [Jegyzetek Erdély toponímiájáról], *Limba română*, XXIV, 3, 1975.

Protase, Dumitru, *Problema continuității în Dacia în lumina arheologiei și numismaticii* [A kontinuitás kérdése a régészet és az éremtan tükrében], Editura Academiei RSR, București, 1966.

Protase, Dumitru, *Autohtonii în Dacia. I. Dacia romană*. [A bennszülöttek Daciában. I. A római Dacia], Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1980.

Protase, Dumitru, *Autohtonii în Dacia II. Dacia postromană până la slavi* [A bennszülöttek Daciában. II. Dacia a római uralom után], 388 oldal. Editura Risoprint, Cluj, 2000.

Raffay Ernő, *A vajdaságtól a birodalomig. Az újkori Románia története*, Jate kiadó, Szeged, 1989.

Schramm, Gottfried, *Ein Damm bricht. Die römische Donaugrenze und die Invasionen des 5.–7. Jahrhunderts im Lichte von Namen und Wörtern*, Südosteuropäische Arbeiten 100; red. Edgar Hösch & Karl Nehring; Oldenburg, München, 1997. Magyar fordítás: *Korai román történelem. Nyolc tézis a délkelet-európai latin kontinuitás helyének meghatározásához*. Csokonai Kiadó, Debrecen, 1997. (Disputa sorozat, szerk. Mazsu János és Miskolczi Ambrus).

Straka, Manfred (szerk.), *Handbuch der europäischen Volksgruppen*, (Ethnos Band 8), Braumüller, Wien–Stuttgart, 1970.

* *Szétörtetett... 70 éve. (Trianon, 1920. június 4.)* Eötvös Kiadó, Budapest, 1990.

Tilea, V.V., — Temperley, H.W., *Ațiunea diplomatică a României, Nov. 1919 – Martie 1920* [Románia diplomáciai tevékenysége 1919 november és 1920 március között], Tipografia poporului, Sibiu, 1925.

Tóth Károly Antal, *Hova-tovább – az Ellenpontok dokumentumai – esszék – tanulmányok*; Magyar Ökumenikus Önképzőkör, Stockholm; Savaria University Press, Szombathely, 1994.

Tőkés László, *Temesvár ostroma 1989*. 288 oldal. Hungamer kiadó, Budapest, 1990.

Tőkés László, *Temesvár szellemében. Ökuménia és megbékélés*. Szerk. Barabás Zoltán. Kiadja a Királyhágómelléki Református Egyházkerület, 1996. ("Az egyházak hivatása a nemzetiségek és vallások közötti ellentétek feloldása terén, a

nemzetiségi megbékélés szolgálatában.")

* *Transilvania văzută în publicistica istorică maghiară. (Momente din istoria Transilvaniei apărute în revista Istoria.)* [Erdély a Históriaban (A *História* folyóiratban megjelent mozzanatok Erdély történetéből)], szerk. N. **Bárdi**, Z.A. **Papp**, P. **Veres**, Enikő **Burus**. Fordította Skultéty Sándor. Pro-Print Kiadó, Csíkszereda, 1999.

* *Trianoni almanach*, szerk. Marschalkó Lajos, A *Hidfő* kiadása a Mikes Kelemen kör keretében, München, 1960.

Tudor, D., *Orașe și sate în Dacia Romană* [Városok és falvak a római Dáciában], Editura Științifică, București, 1968.

Vătășescu, Catalina, *Vocabularul de origine latină din limba albaneză în comparație cu româna* [Az albán nyelv latin eredetű szókincse a románnal összehasonlítva], Institutul Român de Tracologie; Bibliotheca Thracologica XIX, București, 1997.

Vogel Sándor, "Lucian Boia: 'Történelem és mítosz a román nemzettudatban'", *Külpolitika*, I, 1998, 125–138. old. (könyvismertetés).

Vogel Sándor, "Die Frage Siebenbürgens und die Lage der ungarischen Minderheit in Rumänien in den Jahren 1920–1940." lásd: *Nationalismus und Nationalbewegung in Europa 1914–1945*. Szerk. Heiner Timmermann, Dunckner & Humblot kiadó, Berlin, 1999.

Vogel Sándor, *Európai kisebbségvédelem. Erdélyi nemzetiségpolitikák*. Pro Print Kiadó, Csíkszereda, 2001.

Vogel Sándor, "Kisebbségek, emigráció és (kulturális) külpolitika Európában" in: *Stratégia és kultúra. Kulturális külpolitika az új kihívások tükrében*, szerk. Éger György, Kiss J. László. Teleki László Alapítvány, Budapest, 2004.

TARTALOMJEGYZÉK

1. A román nyelv és nép kialakulása	4
2. Hogyan alakult ki Erdély mai lakossága?	17
3. Az első román kenézések Havaselvén	22
4. A tatárjárás	23
5. A románok Erdélyben	23
6. A hűbéres társadalom (a feudalizmus)	26
7. Az 1437 évi parasztlázadás — a Kápolnai Unió	27
8. A törökök	28
9. Az önálló Erdélyi Fejedelemség	32
10. A török kiverése után	41
11. Rákóczy Ferenc szabadságharca	41
12. A madéfalvi veszedelem	42
13. Parasztlázadások	42
14. Rendi nacionalizmus, népi tudat, nemzeti tudat kialakulása a románk között	49
15. <i>Az Erdélyi iskola</i>	50
16. <i>A Supplex Libellus Valachorum</i>	51
17. A reformkor. — Magyar–román kulturális együtt- együttműködés	52
18. Az 1848-as magyar forradalom és Szabadságharc Erdélyben	53
19. A Szabadságharc leverése után	58
20. 1867–1914: Erdély a magyar-osztrák kiegyezés és az első világháború között	58
21. Az első világháború; kommunista forradalom Buda- pesten, a román hadsereg megtámadja Magyarországot; Horthy Miklós	68
22. Nagyrománia megalakulása. A versailles-i béke- szerződés (1920. június 4.)	71
23. A versailles-i békeszerződés után a 2. világháborúig	74
24. A második világháború; a 2. bécsi döntés	81
25. Románia kilép a háborúból	91

26. “Önkéntesek Erdélyért”	91
27. Az autonóm Északerdély	94
28. A kommunista párt uralomrajutása	96
29. Az 1956. október 23-i magyar kommunista- ellenes forradalom következményei Romániában	100
30. A Ceaușescu-korszak	102
31. Ceaușescu bukása	105
32. Összefoglaló megállapítások	107
Irodalom	117
Tartalomjegyzék	126

"Egy valódi európai történelem, egy összefüggő, egységes történelem, mely senkit sem hagy ki és senkit sem bánt, melyben mindenki felismeri saját magát, az európai közösség kialakításánál is nehezebb feladatnak bizonyul. Hogy alakítsunk ki egy európai köztudatot, egy közös és mindenki által elfogadott történelem nélkül?"

(A nemzeti hovatartozás jelentősége Európa egyesülésével kisebb lesz) "és a regionális hagyományoknak és a kisebbségek jogainak előtérbe helyezésével is, melyeket sok időn keresztül elnyomott az állam és a nemzet jelentőségének hangsúlyozása. Három különböző réteget kell összeegyeztetni: Európa – nemzetek – régiók és kisebbségek. Továbbra is úgy fogunk gondolkodni, mint mindig: 'mi' és 'a másik' ('a többiek'). Az új Európa nem épülhet a nemzetek ellen. 'A többiek' a maguk helyén maradnak, de a régi szembenállás, a másik elutasítása és az erőszak helyett kell adjon a megértésnek és a kultúrák kölcsönös gazdagításának."

LUCIAN BOIA: *Pentru o istorie a imaginarului* (206. old.), Humanitas, Bukarest, 2000 (fordítás franciából: *Pour une histoire de l'imaginaire*, 1988).

